

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI**

BUHÂRÎ'NİN SAHÎHİNDE İSTİFHÂM ÜSLÛBU

ABDULLAH GÜMÜŞSOY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
Yrd. Doç. Dr. MÜCAHİT KÜÇÜKSARI**

KONYA-2017

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	ABDULLAH GÜMÜŞSOY		
	Numarası	088106081005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / ARAP DİLİ VE BELAĞATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	BUHARÎ'NİN SAHÎHİNDE İSTİFHÂM ÜSLÛBU			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Abdullah GÜMÜŞSOY

KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdullah GÜMÜŞSOY
	Numarası	088106081005
	Ana Bilim / Bilim	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belağatı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI
	Tezin Adı	Buhârî'nin Sahihinde İstifhâm Üslûbu

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Buhârî'nin Sahihinde İstifhâm Üslûbu” başlıklı bu çalışma 06/11/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Yrd. Doç. Dr.	Mücahit Küçüksarı	
2	Yrd. Doç. Dr.	Yaşar Daşkiran	
3	Yrd. Doç. Dr.	Ali Eminoğlu	

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdullah GÜMÜŞSOY		
	Numarası	088106081005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Mücahit KÜÇÜKSARI		
Tezin Adı	Buhârî'nin Sahihinde İstifhâm Üslûbu			

ÖZET

Hız. Peygamber İslâm dininin mesajlarını insanlara iletirken Arap dilindeki edebiyat ve belagat üslûplarını kullanmıştır. Hız. Peygamber'in kullandığı bu üslûplardan biri de istifhamdır. İstifham, aslı itibariyle daha önceden bilinmeyen bir şey hakkında bilgi edinme isteğinin sözlü olarak ifade edilmesidir. İstifhamın önemli özelliklerinden biri de bazı durumlarda hakiki anlamı dışında kullanılarak mecâzî anlamlar ifade etmesidir.

Bu tez okuyucuya Arap dili ve edebiyatında hadisın rolü hakkında özet bilgiler sunduktan sonra, Arap dilinde istifham ve edatları, belagat açısından istifham ve istifham üslûbu konularında temel bilgiler vermeyi amaçlamaktadır. Bununla birlikte Buhârî'de geçen hadislerde istifham üslûbunun, hangi anlamlarda kullanıldığı izah edilmeye çalışılmış, örnekler eşliğinde istifham üslûbunun belagat açısından özellikleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler : Arap Dili, Arap Edebiyatı, Buhârî, İstifhâm Üslûbu.

Author's	Name and Surname	Abdullah GÜMÜŞSOY		
	Student Number	088106081005		
	Department	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Yrd. Doç. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI		
Title of the Thesis/Dissertation	The Methodology of Questioning in Bukhari's Sahih			

ABSTRACT

The Prophet Muhammad (PBUH) had used the literature and rhetorical techniques of Arabic language when conveying the messages of Islam to people. One of the technique that the Prophet had used was 'Questioning'.

Questioning originally means declaring the wish of seeking information verbally about something that was unknown before. One of the most important aspects of questioning method is it's being able to be used in a metaphorical sense to expresses meaning outside of its literal sense.

I tried to give some brief information about the role of hadiths in Arabic language and literature, and then dealt with the issues of questioning method and questioning prepositions in Arabic language, and characteristics of questioning style from rhetorical perspective. Also, the ways of questioning methods used in the hadiths collected in Bukrasi's is explained throughout, alongside given relevant examples that introduce the aspects of questioning methods in terms of rhetoric.

Key Words: Arabic Language, Arabic Literature, Bukhari, Methodology of Questioning

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	VII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI AÇISINDAN HADİS-İ ŞERİFLERİN ÖNEMİ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNDE İSTİFHÂM EDATLARI VE DELALET ETTİĞİ ANLAMLAR

1. İstifhâm Edatları	6
2. İstifhâmın Belâğat İlmindeki Yeri	9
3. İstifhâm Üslûbu ve İstifhâm Edatlarının Delâlet Ettiği Anlamlar	10

İKİNCİ BÖLÜM

BUHÂRÎ'DE GEÇEN İSTİFHÂM EDATLARI VE DELÂLET ETTİKLERİ ANLAMLAR

1. Buhârî'de Geçen İstifhâm Edatlarının Kullanım Sıklıkları	39
1.1. İsim Olanlar	39
1.1.1. Ennâ (أنى)	39
1.1.2. Eyne (أين)	40
1.1.3. Metâ (متى)	40
1.1.4. Eyyâne (أَيَّانَ)	41
1.1.5. Mâ ve Mâzâ (ما - ماذا)	41
1.1.6. Keyfe (كيف)	43
1.1.7. Eyyu (أي)	43
1.1.8. Kem (كم)	44
1.1.9. Men ve Menzâ (مَنْ - مَنْ ذَا)	44
1.2. Harf Olanlar	45
1.2.1. Hemze (أ)	45
1.2.2. Hel (هل)	45
2. İstifhâm Edatlarının Delâlet Ettikleri Anlamlar Bakımından İncelenmesi	46
2.1. Hakiki Anlamlarında Kullanılmaları	47
2.2. Hakiki Anlamı Dışında Kullanılan İstifhâm	50
2.2.1. İnkâr (İstememek, Hoş Görmemek) (الْإِنْكَارُ)	51
2.2.2. Olumsuzluk (النفي)	54
2.2.3. Kınama, Azarlama (التوبيخ)	56

2.2.4. Takrîr (التقرير).....	59
2.2.5. Teşvik (التشويق).....	64
2.2.6. Doğruyu Gösterme (استرشاد).....	68
2.2.7. Bildirme, Haber Verme (الإفهام - الإخبار).....	68
2.2.8. İstib'ad (uzak görme) manası (الاستنبعاذ).....	73
2.2.9. Taaccüp (التعجب).....	74
2.2.10. İtâb (العتاب).....	74
SONUÇ	77
KAYNAKÇA	79

ÖNSÖZ

Düşüncelerimizi aktarmamıza yarayan en temel vasıta dildir. İnsanların duygu, düşünce ve dileklerini anlatmak için kullandıkları işaret ve seslerin toplamından ibaret olan dil, aynı zamanda uygarlığın en önemli temelidir. Yeryüzünde insanların birbirleriyle anlaşma ihtiyaçlarından dolayı zamanla birbirlerinden farklı birçok dil meydana gelmiştir. İnsanların aralarında irtibat kurup ilişkilerini geliştirmeleri de ancak birbirlerinin dillerini öğrenmelerine bağlıdır. Bu nedenle her toplumda yabancı dillerin öğretimi için çeşitli çalışmalar yapılmış ve halen de yapılmaktadır.

Bir dili öğrenmenin öncelikli şartlarından biri de öğrenilmek istenilen dilin soru üslûbunun ve soru edatlarının iyi kavranmasıdır. Bir dili öğrenmede karşılaşılan güçlüklerden biri olan edatlar iyi kavrandığında, o dilin daha iyi ve çabuk öğrenilmesi mümkün olacaktır. Diğer dillerde olduğu gibi Arapçada da edatlar konusu önemli bir yer tutmaktadır. Her dilde olduğu gibi Arap dilinde kullanılan soru üslûbu ve edatları da dile akıcılık kazandırmakta, dili güzelleştirmekte ve daha anlaşılır hale getirmektedir.

“*Buhârî'nin Sahihinde İstifhâm Üslûbu*” olarak belirlenen bu çalışma, Hz. Peygamber'in mesajını sunmada başvurduğu önemli edebî metotlardan biri olan istifhâm üslûbunu, gerek geçmiş dönem gerekse günümüz hadis otoritelerince sıhhat ve güvenilirlik açısından ilk sırada yer alan *Sahih-i Buhârî* adlı eser bağlamında ele alıp incelemeyi hedeflemektedir.

Araştırma iki ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde Arap dili ve edebiyatında hadisin rolü hakkında özet bilgiler sunulduktan sonra birinci bölümünde Arap dilinde istifhâm ve edatları, belâğat açısından istifhâm ve istifhâm üslûbu konuları temel kaynaklar esas alınarak örnekler eşliğinde tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu bölümdeki örneklemelerde konu ile ilgili eserlerin genelinde daha çok Kur'an-ı Kerim'den ayetlerle istişhâd metodu benimsendiği için aynı usûl takip edilmiştir.

İkinci bölümde; araştırmanın esasını oluşturan Sahîh-î Buhârî adlı eser ve eserin sahibi el-Buhârî hakkında özet bilgiler verildikten sonra, söz konusu eserde yer alan hadisler üzerinde istifhâm üslûbunun hangi edatlarla ve hangi sıklıklarla kullanıldığı, kullanıldığı yerlerde hakiki anlamıyla mı yoksa farklı anlamlar kazanarak mı kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Örneklemeler eşliğinde istifhâm üslûbunun belâğat açısından özellikleri ve hadislere kattığı

anlamlar ele alınıp incelenmiştir. Araştırma konusu ile bilgiler derlenirken “tasnif yöntemi” ile sınıflandırma yapılmış, daha sonra “örnekleme metodu” kullanılarak konu açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada yardım ve tavsiyelerini esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI'ya ve desteklerini gördüğüm meslektaşlarıma içtenlikle teşekkür ederim.

Abdullah GÜMÜŞSOY

Konya – 2017

KISALTMALAR

b.	: İbn, bin
bkz.	: bakınız
b.y.	: basım yeri yok
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
İA	: İslâm Ansiklopedisi
md.	: maddesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ü.İ.F.A.V.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
neş.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
(R)	: Radıyallâhu anh
(S)	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
s.	: sayfa
TDV Yay.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
thk.	: tahkik eden
t.y.	: yayın tarihi yok
vb.	: ve benzeri
vs.	: vesaire

GİRİŞ

ARAP DİLİ VE EDEBİYATI AÇISINDAN HADİS-İ ŞERİFLERİN ÖNEMİ

Arap edebiyatı tarihine dair eserler ve tarihî gelişimi içinde Arapça'yı ele alan diğer kaynaklar, Arapça'nın korunması, gelişmesi, farklı ülkelerde kullanılması ve yaşayan edebî bir dil olarak günümüze gelmesi ile ilgili olarak daha çok Kur'an-ı Kerim merkezli etkiler üzerinde durmaktadırlar.¹

Arapça'nın önemli bir dil olması hususunda asıl katkı Kur'an merkezlidir. Hadislerin de bir nevi vahye/Kur'an'a dayanması sebebiyle geniş hadis külliyyatının Arapça'ya katkıları Kur'an eksenlidir.² Yani Hz. Peygamber'in söz, fiil, vasıf ve takririnden ibaret olan sünneti ve bunun ifadesi olan hadîs, Kur'an'ın tebliğ, açıklama ve beyan dairesinin dışında değildir.³

Hz. Peygamber, dil ve edebiyat yönünden güzel konuşmaya ve etkili söz söylemeye oldukça önem veren Arap toplumunda yetişmiş ve üstün bir dil kabiliyetine sahip olmuştur. Kur'an'ın indiği Arap toplumunun, edebî yönden bu düzeyde olmasından dolayı Allah Hz. Peygamber'e onları ikna edecek ileri seviyede dil yeteneği vermiştir. Temelde fitrî olan bu dil ve edebî kabiliyetini içinde doğup büyüdüğü ve edebî yönden gelişmiş olan Arap toplumunda yetişerek almıştır.⁴

Yetiştigi toplumun edebî düzeyini ve kendisine tesirini Hz. Peygamber şu veciz sözüyle açıklamaktadır:

أَنَا أَفْصَحُ الْعَرَبِ بَيْدَ أَبِي مِنْ قُرَيْشٍ وَنَشَأْتُ فِي بَنِي سَعْدِ بْنِ بَكْرِ

¹ Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî-el-'Asru'l-İslâmî*, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1963, s. 30; Ahmet Suphi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, İstanbul Üni. Yay., İstanbul, 1996, I, 111-115.

² Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ, *et-Tasvîru'l-Fenni fi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1983, s. 19-20.

³ Subhî es-Sâlih, *Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhû*, Beyrut, 2009, s. 3-4.

⁴ Mustafa Sadık er-Râfi'î, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, II, 224.

“Ben Arapların en fasihiyim, zira Kureyş kabilesine mensubum ve Sa’d b. Bekr oğulları içerisinde büyüdüm”.⁵

Hız. Peygamber’in sözleri dini anlamda bilgi kaynağı olarak Kur’an’dan sonra ikinci önemli konumda olduğu gibi, Arap dili ve edebiyatı kaynaklarında başvuru kaynağı olarak da ikinci önemli konumda olup Hız. Peygamber’in sözlerinin Arap dili üzerindeki tesirleri de büyüktür.⁶ Kur’an’a mu’ciz denilirken; mu’cizlik ölçüsünde olmadığından hadisler “veciz” olarak adlandırılmıştır. Hız. Peygamber’in kısa ve veciz hadisleri, Arap dili ve edebiyatı kaynaklarında sıkça şahid/örnek olarak kullanılmıştır.⁷

Arap dilinde kelimelerin ve kuralların tespitinde Kur’an-ı Kerim’den şahit ve delil getirilmesi ve onun her bakımdan birinci kaynak olarak görülmesine hiçbir dildinin itirazı yoktur. Çünkü Kur’an-ı Kerim lâfzen tevâtür ile sabit Allah kelâmıdır. Yine Arap dilinde nazarı olarak ikinci kaynak, hadislerdir. Daha doğrusu gerek şahit getirme gerekse delillendirme hususunda ikinci sırada olması gereken kaynak, Hız. Peygamber’den bize gelen geniş hadis külliyyatı ve mirasıdır. Bu husus, teoride böyledir. Ancak İslâm tarihi boyunca bunun uygulaması ne kadar böyle olmuştur, yani hadise gerek istişhad gerekse edebî kaynaklığı açısından ne kadar müracaat edilmiştir, sorusuna Kur’an-ı Kerim’de olduğu gibi, “evet o daima ikinci kaynak olmuştur”, diye cevap verebilmek zordur.⁸

İstişhâd bir kelime veya cümlenin kullanılış ve vaz‘ının sıhhatini, bir kaidenin doğruluğunu âyet, sahih hadis veya konuşması fasih olan bir Arap’tan sahih senetle gelen naklî bir delil ile ispat etmektir.⁹ Arap dilinde hadislerle istişhad edilip edilmeyeceği konusunda ise üç görüş ortaya çıkmıştır.

⁵ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebir*, thk. Hamdi Abdulhamid es-Selefi, Mektebetu İbn Teymiye, Kahire, VII, 36; Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyutî, *el-Muzhir fi Ulûmi’l-Luğa ve Envâihâ*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1998, s. 1 – 7

⁶ Şevki Dayf, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, s. 32; Hüseyin Küçükcalay, *Kur’an Dili Arapça*, b.y., Konya, 1969, s. 161-165.

⁷ Ahmet Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, Dâru Nahda, Kahire, t.y., s. 97.

⁸ Yusuf Sancak, Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde İstişhad ve Edebi Yönü Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları, *Ekev Akademi Dergisi*, 2005, sayı: 24, s. 192.

⁹ Sa’îd el-Afgânî, *fi Usûli’n-Nahv*, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut, 1987, s. 6.

1- Hadîsle istişhada cevaz vermeyenler: Bunların başında Ebû Hayyân el-Endelusî (ö.745/1344), hocası İbnu'd-Dâ'î Ali b. Muhammed el-İşbilî (ö.680/1281), İbn Harûf (ö.609/1212) vb. nahivciler gelmektedir. Daha sonra Suyûtî de (ö. 790/1388) bu görüşü savunmuştur.

Bu görüşte olanlar, hadîste mana ile rivayetin câiz olması ve Arap olmayanların hadise el atmış olmalarından dolayı çokça lahn, irâb vb. hataların olması gibi iki önemli sebebi gerekçe göstererek hadisle istişhâda taraftar olmamışlardır. “*Râvîler salt lafızlara bağlı kalmayıp mânâ ile de rivâyette buldukları için, hadis lafızlarının bizzat Hz. Peygamber’e ait olduğundan emin olamayız. Şayet bundan emin olabilseydik küllî kâidelerin isbatında hadisler Kur’an derecesinde olurdu.*”¹⁰ diyerek görüşlerini dile getirmişlerdir.

2- Her türlü hadisle istişhâda cevaz verenler: Bunların başında da *Elfiyye* müellifi İbn Mâlik (ö.672/1273) ile *Muğni'l-Lebîb* müellifi İbn Hişâm (ö.761/1360) gelmektedir.

Hadisle ihticâca taraftar olan dilciler; Hz. Peygamber’in dil, lehçe ve ifade bakımından Arapçayı en güzel konuşanı olup, Arapların en fasihi olduğu icmasıyla hadis rivayetinin şiir rivayetine göre çok daha sağlam ve güvenli olduğunu ifade ederler. Bazı lügatçılar kaleme aldıkları eserlerde Arapça kelimelerin ispatı hususunda hadis lafızlarından bol miktarda istifade etmişlerdir. Nitekim el-Halîl’in *Kitâbu'l-Ayn*’ı, el-Ezherî’nin (ö. 521/1127) *Tehzîbu'l-Luga*’sı, el-Cevherî’nin (ö. 396/1005) *es-Sihâh*’ı, İbn Fâris’in (ö. 391/1000) *Makâyisu'l-Luga*’sı ve ez-Zemahşerî’nin (ö. 538/1143) *el-Fâik*’i hadisle istişhadlarla doludur.¹¹

3- Orta bir yol tutarak bir kısım şartlarla hadisle istişhada cevaz verenler: Bu görüşü savunanların başında Ebû İshâk eş-Şâtibî (ö.790/1388) gelmektedir.¹² Bu görüşte olanlar; şayet hadis, lafızlarla tespit edilmiş, yani lafızlarıyla nakline itina gösterilmiş ise bu durumda hadisin ikinci bir kaynak olabileceğini düşünmüşlerdir.

¹⁰ Celâluddîn es-Suyûtî, *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahv*, thk. Abdülhakim Atıyye, Dâru'l-Beyrûtî, Dimeşk, 2006, s. 23-27.

¹¹ Sa'îd el-Afgânî, *fî Usûli'n-Nahv*, s. 49.

¹² Mahmud Feccâl, *el-Hadîsu'n-Nebevî fî'n-Nahvi'l-Arabî*, Müessesetü'l-Cerîsî, Riyad, 2009, s. 6-10.

Bu isimlerin, hadisin Hz.Peygamber'in sözü olmasından dolayı değil, tespit ve tedvini noktasındaki çekincelerinden dolayı böyle bir kanaate sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bununla beraber hadise müracatı tamamen terk etmemişler, kısmen de olsa hadise müracaat etmişlerdir.¹³

Hadislerle istişhad edilip edilmeyeceği hususundaki görüşlerin tafsilatını konuyu uzatmamak adına bir kenara bırakacak olursak, hadîs tenkitçilerinin ifade hatası bulunduğu yönünde tenkidi vârid olmamış ve sağlam senetlerle bize ulaşmış bütün hadislerle, özellikle de sahih olanlarla istişhâd etmek caiz olmalıdır. Zira Hz. Peygamber söylediği sözlerde hem lafza hem manaya önem vermiştir.¹⁴ Süsleme ve sanat kaygısı taşımamış, kastettiği anlamı en güzel şekilde ve anlaşılır biçimde söylemiştir. Yerine ve zamanına göre konuştuğundan kısa ifadelerin yanı sıra normal cümleler de kullanmıştır. Acele ile söz söylememiş, dinleyenlerin söylenen sözü iyi kavrayabileceği ortamları oluşturmaya gayret etmiş, zaman zaman sözlerini tekrar etmiştir.¹⁵

Değnilmesi gereken hususlardan biri de Hz. Peygamber'in Arap dili ve edebiyatındaki yeri ile ilgili olarak önemli edebiyatçıların pek çok çalışma yapmış olmasıdır. Örneğin bunlardan biri olan el-Câhîz (ö. 255/869), Hz. Peygamber'in dil yönünü *el-Beyan ve't-Tebyin* adlı eserinde Hz. Peygamber'in belağat özellikleri başlığı altında geniş olarak ele almıştır. Ona göre Hz. Peygamber sözlerinde, harflerin sayısı az, anlamı çok, doğal, anlaşılır kelimeler kullanmıştır.¹⁶

Çalışmanın bundan sonraki aşamasında Arap Dilinde İstifhâm ve edatları, istifhâmın belâğat ilmindeki yeri ve istifhâm üslûbu konuları ele alındıktan sonra Sahih-i Buharî'deki hadisler örneğinde "istifhâm üslûbu" incelenecektir.

¹³ Muhammed Necîb el-Lebdî, *Mecmûatu'l-Mustalahâti'n-Nahviyye*, Beyrut, 1985, s. 41-42.

¹⁴ Kenan Demirayak, *Abbasi Edebiyatı Tarihi*, Şafak Yay., Erzurum, 1998, s. 26.

¹⁵ Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, s. 180-181.

¹⁶ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhîz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, thk. İbrahim Şemseddin, Müessesetu'l-Âlemî, Beyrut, 2003, s. 244.

BİRİNCİ BÖLÜM
ARAP DİLİNDE İSTİFHÂM EDATLARI VE DELALET ETTİĞİ
ANLAMLAR

1. İstifhâm Edatları

İstifhâm استفعال kökünden فهم fiili bir şeyi kalb ile bilmek ve akletmek, muhatabın sarf ettiği kelimelerin manasını tasavvur etmektir.¹⁷ Bu mastarın başındaki zaid harfler (ا س ت) talep bildirirler. Dolayısıyla “istifhâm” kelimesi lügatte; bir şeyi anlamayı talep etmektir.¹⁸ Aynı zamanda izahat istemek, başkasından bir şeyi kendisine anlatmasını istemek, anlamak için soru sormak gibi manalara da gelir.¹⁹ Başka bir ifadeyle istifhâm, daha önce bilinmeyen bir şey hakkında bunun için vaz edilen edatlardan birisiyle bilgi istemektir.²⁰

Terim olarak ise; Arap gramerinde soru ve soru cümlesi anlamına gelen bir istilahtır.²¹ Aynı şekilde, bir şeyin suretinin ya da şeklinin zihinde oluşmasını talep etmek şeklinde de tarif edilmiştir.²²

Sözlükte; bir sanatı icra etmek için kullanılan küçük alet anlamına gelen “edat”; istilâhî olarak cümlenin öğeleri arasında bağlantı kuran kelimedir.²³

Edat, cümlenin çağrıştırdığı anlamı güçlendirme, sözün aktardığı duruma uygun düşmesi, ifadenin eksiksiz olması ve üslûbun yapılandırılması amacıyla isim, fiil ve cümleler arasında bağlantı kurmak için konuşmacı tarafından kullanılan kelimedir. Bundan dolayı edat, anlamını bağlam (siyak) içerisinde kazanır.²⁴ Edatların Arap dilinde önemli bir yeri vardır. Zamirler, işaret isimleri, ism-i mevsuller, şart isimleri, bazı kinâye ve zarflar edatlar içinde sayılabilir. İstifhâm

¹⁷ Cemaleddin Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, Dâru'l-Mearif, Kahire, 1990, XI, 235.

¹⁸ Muhammed b. Abdirrahim el-Ömerî el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, Dîvânu'l-Vakfi's-Sünnî, Bağdat, 2011, s.107.

¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 459; Robert Stevenson, *İstifhâm md., İslâm Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, İstanbul, 1988, V, 1215;

²⁰ Ahmet Mustafa el-Merâğî, *Ulumu'l-Belâğa*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, s. 63; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 883.

²¹ Robert Stevenson, *İstifhâm*, *İsl. Ans.*, V, 1215.

²² es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Miñşevî, Dâru'l-Fazilet, Kâhire, t.y, s. 18.

²³ İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, XIV, 25; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yay. İstanbul, 1996, s. 320.

²⁴ Sabrî el-Mütevellî, *fî 'İlmi'n-Nahvi'l-Arabî, Ru'ye Cedîde ve Arz Nakdî*, Dâru Garîb, Kâhire, 2001, s. 232.

edatları da edat grupları içinde yer alan bir konudur. Genelde harf ve isim olanlar şeklinde iki başlık altında incelenmiştir. Harf olan istifhâm edatları hemze (اَ) ve (هَل) hel olmak üzere iki tanedir.²⁵

(اَ) Hemze istifhâm edatlarının aslıdır.²⁶ Hatta Sîbeveyh'e göre; hemze dışında istifhâm asıllı başka bir edat yoktur. Ona göre من متى ve هل gibi edatların başında da önceleri hemze varken, bunların soru edatı olarak kullanılışları yaygınlaştığından sonraları terk edilmiştir.²⁷

Hemze ile tasavvur veya tasdik ile ilgili iki şeyden biri hakkında bilgi edinmek istenir.²⁸ Tasavvur sorusu, müfred bir şeyi öğrenmek için sorulan soru iken tasdik sorusu ise; fâile, nâibi fâile, mübtedâya veya aslında mübtedâ olan isme isnâd edilecek hükmün sabit olup olmadığını tesbit etmek için sorulan sorudur.²⁹

(هَل) Hel, sadece tasdik sorusu için kullanılır.³⁰

İsim olan istifham edatları ise dokuz tanedir ve bu edatlar sadece tasavvur anlamında kullanılırlar.³¹

(مَنْ) “men”: Kim anlamına gelen bu soru edatı ile akıllı varlıkların durumunun belirtilmesi istenir.³²

²⁵ Abduh er-Râcihi, , *et-Tatbîku'n-Nahvî*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut, 2004, s. 71

²⁶ Ebû Bişr 'Amr b. 'Usmân b. Kanber Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, 3. Baskı, Mektebetu'l-Hancî, Kâhire, 1988,, III, 176.

²⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 189; Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l- Kur'ân*, thk. Mustafa Dîb el-Buğa, Dâru İbni Kesir, Dimeşk, 1996, I, 461.

²⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 464.

²⁹ Ebû Yakup Yusuf es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, s. 308; Nusrettin Bolelli, *Belâğat*, M.Ü.İ.F.A.V. Yay., 8. Baskı, İstanbul, 2013, s. 263-264; Ali el-Cârim-Mustafa Emîn, *el-Belâğatu'l-Vâdiha*, Eda Neşriyat, İstanbul, t.y., s. 168-169.

³⁰ Bekrî Şeyh Emin, *el-Belâğatu'l-Arabiyye, İlmu'l-Meânî*, Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, Beyrut, 2005, s. 87-88; Ali el-Cârim-Mustafa Emîn, *el-Belâğa*, s. 168-169.

³¹ Ahmed Matlub, *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Belâğiyye ve Tatavvurihâ*, Mektebetu Lübnan en-Nâşirûn, Beyrut, 1996, s. 109.

³² es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 311; Hatîb Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvînî, *el-İzâh fi Ulûmi'l-Belâğa*, thk. Muhammed Hafâcî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1980, I, 232; Mustafa el-Galâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut,

(مَا) “mâ”: Genel olarak akılsız varlıklar için kullanılmakla birlikte akıllı veya akılsız varlıkların cinsi, mahiyeti ve hakikatinin açıklaması için sorulan bir edattır.³³

(مَتَّى) “metâ”: Bu soru edatı ile; ister geçmiş zaman, ister gelecek zaman olsun zamanın belirtilmesi istenir.³⁴

(أَيَّانَ) “Eyyâne”: Bu soru edatı ile sadece gelecek zamanın belirlenmesi istenir. Bu edatla dehşet verici büyük şeyler sorulur.³⁵

(أَيْنَ) “Eyne”: Bu soru edatı ile bir yerin belirtilmesi istenilir.³⁶

(كَيْفَ) “Keyfe”: Bu soru edatı ile durumun belirtilmesi istenir.³⁷

(كَمْ) “Kem”: “Kaç” anlamında kullanılan bu soru edatı ile bilinmeyen bir sayının miktarının belirtilmesi istenir.³⁸

(أَنَّى) “Ennâ”: Bu soru edatı, birkaç manaya gelir.³⁹ “Nasıl, nereden ve ne zaman” anlamlarında kullanılır.

(أَيُّ) “Eyyü”: Bu soru edatı ile bir şeyin belirtilmesi istenilir ve “hangi” anlamında kullanılır.⁴⁰

1998, I, 144.

³³ es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l-Ulûm*, s. 310; el-Kazvîni, *el-Îzâh* I, 230-231; Mustafa el-Galâyîni, *Câmiu 'd-Durûsi 'l-Arabiyye*, I, 144; Ali el-Cârim-Mustafa Emîn, *el-Belâğatu 'l-Vâziha*, s. 196.

³⁴ es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l-Ulûm*, s. 313; el-Kazvîni, *el-Îzâh*, I/234; Sâdüddîn et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ala 't-Telhîs*, Mataba-i Âmire, İstanbul, 1891, s. 234.

³⁵ Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Ulûmu 'l-Belâğa*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, s. 80; es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l-Ulûm*, s. 313; Ahmed Matlub, *Mu'cemu 'l-Mustalahâti 'l-Belâğîyye*, s. 109-110.

³⁶ es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l-Ulûm*, s. 313; el-Kazvîni, *el-Îzâh*, I/234; Ahmed Matlub, *Mu'cemu 'l-Mustalahât*, s. 109.

³⁷ es-Sekkâkî, *Miftâh*, s. 313; el-Kazvîni, *el-Îzâh*, I, 233; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 234.

³⁸ es-Sekkâkî, *Miftâh*, s. 312; el-Kazvîni, *el-Îzâh*, I, 233; Behâuddin Ahmed b. Alies-Sübki, *Arûsü 'l-Efrâh fî Şerhi Telhîsi 'l-Miftâh*, thk. Abdulhamid Hindâvî, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2003, I, 448.

³⁹ es-Sekkâkî, *Miftâh*, s. 313; el-Kazvîni, *el-Îzâh*, I, 234; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 234.

2. İstifhâmın Belâğat İlmindeki Yeri

Doğru bir mânayı, kendisine uygun olan üstün ifadelerle anlatmak, fasîh, açık-seçik ve güzel konuşarak sözün, halin gereğine uygun olması şeklinde tanımlanan Belâğat ilmi me'ânî, beyân ve bedî' olmak üzere üçe ayrılır.⁴¹

Me'ânî, sözün dinleyenlerin haline ve söylendiği konuma uygun düşecek tarzda söylenmesinden bahseden ilimdir.⁴² Beyan, aynı mananın birçok ve değişik üslupla ifade edilmesinden bahseden ve bu ifade tarzlarından hangisinin daha belîğ olduğunu inceleyen bir ilimdir.⁴³ Bedî' ilmi ise lafız veya manaları süsleyip güzelleştirme yollarına ait usûl ve kâideleri inceleyen ilim dalına verilen isimdir.⁴⁴

İstifhâm yukarıda kısaca tarifleri verilen üç belâğat ilminden me'ânî ilminin içerisinde incelenen bir kavram olarak yer almaktadır. Me'ânî ilminin ele alıp incelediği cümleler ise Arap dilinde hüküm bakımından haber cümlesi ve inşa cümlesi olmak üzere ikiye ayrılır. Haber cümlesi sözü söyleyene, o bu sözünde doğrudur veya yalancıdır denilebilecek cümlelere denirken,⁴⁵ inşâ cümle ise sözü söyleyene o, bu sözünde doğrudur veya yalancıdır diyemeyeceğimiz cümlelere denir.⁴⁶

İnşâ cümleler “talebî inşâ” ve “talebî olmayan inşâ” olmak üzere iki kısımda incelenmektedir.⁴⁷

a) Talebî inşâ: İstek anında bulunmayan (var olmayan) bir şeyin yapılmasını gerektiren inşâdır. Bu ise, emir, nehy (yasaklama), soru, temennî ve nidâ ile yapılır.

⁴⁰ el-Merâğî, *Ulûmu'l-Belâğa*, s. 80; es-Sekkâkî, *Miftâh*, s. 312.

⁴¹ es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, thk. Yusuf es-Sameylî, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1999, s. 40; Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğati*, neş. Kemal Edip Kürçüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 25.

⁴² es-Sübkî, *Arûsü'l-Efrâh*, I, 96; Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâğa Fümûnuhâ ve Efnânuhâ İlmu'l-Me'ânî*, Dâru'l-Furkân, Amman, 1997, s. 87-89.

⁴³ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 162; Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâğa*, s. 9-12.

⁴⁴ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 298; el-Merâğî, *Ulûmu'l-Belâğa*, s. 379-380.

⁴⁵ Abdulkâhir el-Cürcânî, *Delâilu'l-Î'câz*, 3. Baskı, thk. Mahmud Muhammed Şâkir, Matbaatu'l-Medenî, Kâhire, 1992, s. 528-529; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 874-875.

⁴⁶ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 302-307; Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâğa*, s. 101-102.

⁴⁷ es-Sübkî, *Arûsü'l-Efrâh*, I, 419; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 874-875.

b) Talebî olmayan inşâ: Bir isteğe delâlet etmeyen inşâdır. Bunun birçok üslûbu vardır. Te‘accub, övme, yerme, yemin, “recâ fiilleri ve akitlerde (sözleşmelerde) kullanılan ifâdeler bu üslûblardan bazılarıdır.⁴⁸

Bu özet bilgiler doğrultusunda istifhâmın belâgat ilimlerinden me‘ânî ilminin talebî inşâ kısmında değerlendirildiği görülmektedir.

3. İstifhâm Üslûbu ve İstifhâm Edatlarının Delâlet Ettiği Anlamlar

Dinleyiciler üzerinde en etkili olacak bir şekilde dizilen kelimelere, yerine ve zamanına göre yapılan değişik konuşma şekillerine veya yazı ile ifâde edilen mânalara üslûp denilir. Pek çok çeşidi olmakla birlikte temelde ilmi üslûp, edebî üslûp ve hitapta kullanılan üslûp olmak üzere üç kısma ayrılır.⁴⁹

Akla hitap edip düşünceye çağrışımında bulunan ve mânayı zihinlere en kısa yoldan iyice yerleştirmeyi hedefleyen, mânası açık ve anlaşılır olan, birden fazla mânası bulunmayan kelimeler seçilerek oluşturulan üslûba ilmî üslûp denilirken,⁵⁰ edebiyatçıların nesir ve şiirde kullandıkları ince tasvîr ve benzemetmeler içeren üslûb edebî üslûp olarak isimlendirilmektedir.⁵¹ Hitapta kullanılan üslûp ise mânaların ve kelimelerin kuvvetli, delillerin sağlam olması, eş anlamlı kelimelerin ve tekrarlamaların çok olması ve darbı mesellerin sıkça kullanılması gibi bazı hususiyetleriyle dikkat çekmektedir.⁵²

Netice olarak; her makama uygun bir üslûp vardır. Korku ve dehşet anlarmdaki üslûp; sükûnet durumundaki üslûp; öfke anındaki üslûp; eğitim ve öğretim üslûbu; vaaz ve nasihat üslûbu; istifhâm üslûbu; istek ve yardım dileme üslûbu diğer farklı üslûblardır.⁵³

⁴⁸ el-Kazvîni, *el-Îzâh*, I, 227; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 224.

⁴⁹ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 44-45; Abdurrahman el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-Arabiyye*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1996, I, 61-64.

⁵⁰ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 44-45; el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-Arabiyye*, I, 61-64.

⁵¹ Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâğa*, s. 69 – 70.

⁵² Mecdî Vehbe-Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Arabiyye*, 2. Baskı, neş. Mektebetu Lübnân en-Nâşirûn, Beyrut, 1984, s. 36.

⁵³ el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-Arabiyye*, I, 62.

İstifhâm üslûbu soru cümlesiyle oluşmaktadır. Soru cümleleri bilgi almak, bir şüpheyi gidermek amacıyla veya soru yoluyla değişik kavramlar bildiren cümlelere denir. Arapça'da olduğu gibi Türkçe'de de soru, cümlenin bir ögesine yöneliktir. Fakat soru edatı, Arapça'da söz konusu ögeden önce gelirken, Türkçe'de bu ögeden sonra gelir. Mesela, Ahmet mi geldi? Ahmet geldi mi? soru cümleleri arasında fark vardır. Birinci cümlede gelenin Ahmet mi, başkası mı olduğu sorulurken ikinci cümlede mes'ûlun anı (sorulan şey/kişi), gelmek fiilidir. Bu nedenle "mi" edatı sonra gelmiştir.⁵⁴

Soru cümlesi kullanımı en yaygın, anlam yönünden zengin anlatım türlerinden birisidir. Günlük hayatta soru normalde bilinmeyen bir şeyi öğrenmek için sorulur. Soru sorulan kişinin bir şeyi tetkik etmesi istenilebilir. Bazen bir probleme açıklık kazandırmak için bazen de unutulabilme endişesi bulunan bir hususu hatırlatmak, bir bilgiyi muhataba aktarmak gibi çeşitli maksatlar için de sorulabilir.

Cümlenin sorulu biçimde olması, her zaman olumlu ya da olumsuz cevap beklendiği, bir şeyin öğrenilmek istendiği anlamına gelmez. Soru yoluyla cümleyle birçok anlamlar kazandırılabilir. Bu yolla anlatım ve söyleyiş daha renkli, daha canlı, daha etkin bir nitelik kazanır. İşte bu tarzda, istifhâmın aslî gayesinden farklı amaçlarla oluşan ve hakikî anlamları dışında başka anlamlarla ifade edilen istifhâm cümleleri ile oluşturulan üslûba istifhâm üslûbu denir. Bu üslûpta kişinin cevabını bildiği bir konuyu soru şekline sokarak ifade etmesi söz konusudur. Bu tarzda sorulan soru ile muhataptan cevap beklenmez. Sözü daha etkili kılmak, muhatabın dikkatini konuya daha iyi çekebilmek için bu yola başvurulur. Kimilerine göre üslûp çeşitleri içerisinde bir zirveden söz edilecekse, istifhâm üslûbu bu zirvede en yüce makamı işgal eder. Çünkü istifhâm, diğer üslûplar içerisinde mânâ bakımından en zengin olan ve en geniş şekilde kullanılanıdır.⁵⁵

İstifhâmın esas manasından çıkıp cümlenin gelişinden anlaşılan farklı mânalarda kullanılması, konuyu ele alan eserlerde *المعاني التي تستفاد من الإستفهام*

⁵⁴ Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 64.

⁵⁵ Abdulkadir Hüseyin, *Fennu'l-Belâğa*, 2. Baskı, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1989, s. 134-135.

بِالْقُرَّائِنِ “Bazı Karînelerle İstifhâmın Değişik Mânalarda Kullanılması” vb. başlıklar altında incelenmiştir. Sîbeveyh (ö. 180/796), Ferrâ (ö. 207/822), Ebû Ubeyde (ö. 209/824), İbn Kuteybe (ö. 276/889) ve Muberrred (ö. 286/900) gibi mütekaddim âlimler bu mecâzî mânâların büyük bir kısmını zikretmişlerdir. Aynı şekilde müteahhir âlimlerden Sekkâkî, Kazvînî (ö. 739/1338), Zerkeşî (ö. 794/1393) ve Suyûtî gibi âlimler eserlerinin istifhâm bâblarında bu mânâları toplu olarak zikretmişlerdir.⁵⁶

İstifhâmın belli bir gayeye yönelik olarak kullanımı neticesinde aldığı mânâların başlıcaları şunlardır: Nefy (olumsuzluk), inkâr (hoş karşılamama), ikrâr ettirme, azarlama, yüceltme, küçümseme, gecikmiş sayma, hayret ve şaşkınlık, eşitlik, temennî ve teşvik v.s.⁵⁷

İstifhâmın, hakiki anlamı dışına çıkıp kullanıldığı diğer anlamları örneklerle birlikte şu şekilde sıralamak mümkündür.

1) Eşitlik manası (التسوية): Eşitlik, istifhâmın asli mânâsından ayrılarak aldığı mânâlardan birisidir. Nitekim Arap dili ve edebiyatı, aynı zamanda tefsir ve neseb âlimi Ebû Ubeyde (ö. 209/824) bu mânâyı zikretmiş ve ona ihbar istifhâmı adını vermiştir.⁵⁸

Örnek 1: Peygamberin inanmayanları uyarmasının veya uyarmamasının, inkârlarında inat ve ısrar etmelerinden dolayı eşit olduğunu ifade eden ayet istifhâm üslûbu ile dile getirilmiştir. “إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَلْأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ” “(Ey Muhammed!) Şüphe yok ki, kâfirleri uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir. Onlar iman etmezler.”⁵⁹

⁵⁶ es-Sekkâkî, *Miftâh*, s. 313-315; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s.II, 884-890.

⁵⁷ Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1994, II, 328-347; el-Kazvînî, *el-İzâh*, I, 234.

⁵⁸ Ebû Ubeyde el-Musennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. M. Fuat Sezgin, Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 1981, II, 157.

⁵⁹ Bakara, 2/6; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 83.

Örnek 2: “قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَّعْتُمْ أَمْ لَمْ تُكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ.” “Onlar şöyle dediler: İster öğüt ver, ister öğüt verme bizce birdir.”⁶⁰

Bu iki misaldeki istifhâm hakiki anlamı dışında “eşitlik” manasını ifade etmektedir.

2 – *Olumsuzluk manası* (النفي) :

Olumsuzluk ifade eden istifhâm üslûbunda amaç, soru sormak değil, ifade edilen hususun gerçekleşmediğini belirtmektir.⁶¹

Örnek 1: “هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ؟” : “İyiliğin mükâfatı, iyilikten başka bir şey olur mu?”⁶² (Yâni iyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey değildir.)

Örnek 2: “...قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا...” : “...De ki Allah size bir zarar dilerse veya bir fayda elde etmenizi isterse, Allah’a karşı sizin için kimin gücü bir şeye yetebilir?”⁶³

Bu ayetteki istifhâm, “nefy” manasını ifâde eder. Yani; “Allah’a karşı hiç kimsenin gücü bir şeye yetmez.” anlamındadır.⁶⁴

Örnek 3: “مَنْ يَسْتَطِيعُ أَنْ يَفْعَلَ هَذَا؟ ، أَيُّ : لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَفْعَلَهُ...” : “Bunu kim yapabilir?” Yani; bunu hiç kimse yapamaz!⁶⁵

⁶⁰ Şu’arâ, 23/136.

⁶¹ el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 93; Matlub, *Mu’cemu’l-Mustalahât*, s. 116.

⁶² Rahman, 55/60; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsir*, Dâru’l-Kalem, Beyrut, 1980,III, 301.

⁶³ Fetih, 48/11.

⁶⁴ Abdulfettâh Feyud Besyûnî, *İlmu’l-Me’ânî*, Müessesetu’l-Muhtâr, Kâhire, 2004. s. 326.

⁶⁵ Ebû Muhammed Abdullah Cemâluddîn İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb an Kutubi’l-E’arîb*, el-Mektebetu’l-Asriyye, Beyrut, 1995, I, 359; el-Galâyînî, *Câmiu’d-Durûsi’l-Arabiyye*, I, 144.

3 – İnkâr manası(الْإِنكَارُ) :

Bir şeyi istememeyi, hoş görmemeyi ifade eder. İstifhâm ile, sorulan şeyin şer'an veya örfe istenmeyen ve olmaması gereken bir şey olduğunu ifade etmektir.⁶⁶

Örnek 1: “...فَلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَنْتُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَنْتُمْ السَّاعَةُ أَعْبَرِ اللَّهُ...
...نَدْعُونَ؟”

“...De ki : Söyleyin bana Allah'ın azabı size erişse veya kıyamet vakti size gelse Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız?...”⁶⁷

Örnek 2: “...أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى...” : “İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zannediyor?”⁶⁸

Bu iki misâldeki istifhâm istenilmeyen ve hoş görülme bir hususu ifade etmektedir. Birinci misâlde; Allah'tan başkasına yalvarmanın, ikinci misâlde ise; İnsanın kendisinin başıboş bırakıldığını zannetmesinin istenilmeyen, hoş görülme bir durum olduğu cümle başlarındaki istifhâm edatlarıyla sağlanmaktadır.

Örnek 3: “...وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ؟” “Allah'tan başka günahları kim bağışlar”⁶⁹ Yani ; “Allah'tan başka günahları hiç kimse bağışlayamaz”.

Bu ve benzeri örneklerde istifhâm her ne kadar inkâr sözcüğüyle tefsir edilse de esas mana, muhatapı uyarmak suretiyle kendi nefesine rucû edip utanmasını, ürpermesini ve cevap verememesini sağlamaktır.⁷⁰

⁶⁶ İbn Hişâm, *Muğnî*, I, 24; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 135.

⁶⁷ En'âm, 6/40; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 83.

⁶⁸ Kıyâmet, 75/36.

⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/135; es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, I, 231.

⁷⁰ Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Nihâyetu'l-İcâz fî Dirâyeti'l-İcâz*, thk. Bekrî Şeyh Emin, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1985, s. 303.

4 – *Emir manası* (الأَمْرُ) :

Emir, makam itibariyle muhatabından üstün olan birisinin, ondan bir işin yapılmasını istemesidir.⁷¹ İstifhâmın bu manayı verebilmesi için hakiki manasından ayrılması gerekir.

Örnek 1: “...وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ؟...” : “...sizi, Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçtiniz mi?”⁷²

Ayetin son cümlesindeki ifade biçimi istifhâm sîgasıyla gelmekle birlikte manası emir ifade etmektedir.⁷³ “...Artık bunlardan vazgeçtiniz mi?” (Artık bunlardan vazgeçin!) İstifhâmın buradaki manası emir ifade edecek ki Hz. Ömer: “Vazgeçtik” cevabını vermiştir.⁷⁴

Örnek 2: “...وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ أَسَلَّمْتُمْ؟...” : “...Kendilerine kitap verilenlere ve ümmîlere de ki: İslam oldunuz mu?...”⁷⁵ Cümle istifhâm üslûbu ile gelmiş olmasına rağmen manası; “Müslüman olunuz! Teslim olunuz!” şeklinde emir ifade etmektedir.

5 – *Nehiy (yasaklama) manası* (النهي) :

Nehiy yasaklama demektir. Makamı itibariyle muhatabından üstün olan birisinin, ondan bir fiili yapmamasını istemesidir. İstifhâm hakiki anlamından ayrılıp nehiy manasına da delalet edebilir.⁷⁶

Örnek 1: “...أَتَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ قَالَهُ أَحَقُّ أَنْ تَحْسَبُوهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ...” : “...Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer gerçekten mü’minler iseniz, korkmanız gereken yalnız Allah’tır.”⁷⁷ (Yani onlardan korkmayınız!)

⁷¹ es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 887; Kazvînî, *el-İzâh*, s. 234.

⁷² Mâide, 5/91; el-Hâşimî, *Cevâhir*, s. 83.

⁷³ es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, I, 364.

⁷⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 443.

⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/20.

⁷⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 887; el-Hâşimî, *Cevâhir*, s. 93; Abdulaziz Atîk, *İlmu’l-Me’âni el-Beyân el-Bedî’*, Dâru’n-Nahdati’l-Arabiyye, Beyrut, 1987, s. 116.

Örnek 2: “... يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ...”: “*Ey İnsan, seni engin kerem sahibi Rabbine karşı ne aldattı?*”⁷⁸ Ayetteki ifade soru formatında olmasına rağmen manası “aldanma” veya “hiçbir şey seni aldatmasın” şeklindedir.⁷⁹

Örnek 3: “... أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ...”: “*Siz kitabı okuyup durduğunuz hâlde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz*”⁸⁰ Bu ayette, soru üslûbu ile iki şeyin birlikte yapılması nehyedilmektedir. Bu durumda; ya kendilerini de unutmayı iyilik yapmaları istenmekte, ya da kendileri iyilik yapmazken insanları iyiliğe teşvik etmeleri nehyedilmektedir. Kastedilen mana ise birincisidir.⁸¹

6 – Teşvik manası (التشويق) :

İstifhâmın mecâzen aldığı manalardan biri de teşvik manasıdır. Teşvik, yapılması istenilen bir şeye yöneltmek demektir. Bu manaya gelen istifhâm ile önceden bilinmeyen bir şeyi öğrenmek değil, muhatabı istenen herhangi bir şeye yönlendirmek amaçlanır.⁸²

Örnek 1: “... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ...”: “*...Ey iman edenler! Sizi can yakıcı bir azaptan kurtaracak bir ticâreti size göstereyim mi?..*”⁸³

Bu örnekte verilen ayette geçen istifham üslûbunda teşvik manası vardır. Yani Allah’a ve Rasûlüne iman etmeniz, O’nun yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihat etmeniz, şüphesiz kârlı bir ticarettir. Bu sizin için daha hayırlıdır. Bunu yapınız ve acıklı azabdan kurtulunuz.⁸⁴

⁷⁷ Tevbe, 9/13.

⁷⁸ İnfitar, 82/6.

⁷⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 888.

⁸⁰ Bakara, 2/44.

⁸¹ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1990, III, 43.

⁸² es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 888; Atîk, *İlmu’l-Me’ânî*, s. 116; el-Hâşimî, *Cevâhir*, s. 94.

⁸³ Saff, 61/10; el-Hâşimî, *Cevâhir*, s. 83.

⁸⁴ es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, III, 374.

Örnek 2: “...مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا؟...” : “Allah’a güzel bir borç verecek kim var?...”⁸⁵

Bu ayetteki örnekte de Allah yolunda herhangi bir şekilde harcamada bulunma veya para ve mal yardımı yapma anlamına gelen “Karz-ı hasen” yapmaya teşvik vardır. Yani, her kim malını gönülden Allah yolunda infak ederse, Allah da onun malını, on ve daha fazla katı ile artırır.⁸⁶

7 – Tâzîm manası (التَّعْظِيمُ) :

Tâzîm, büyük gösterme, yüceltme anlamlarına gelir. İstifhâmın aldığı mecâzî anlamlardan biri de tâzîmdir. Bu tarzdaki soru üslûbundan amaç, sorulana bazı övücü sıfatlarla nitelemektir.⁸⁷

Örnek 1: “...مَنْ ذَا الَّذِي يَتَشَفَّعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ؟...” : “...O’nun izni olmadan, katında kim şefaath edebilir?...”⁸⁸ Yani: O’nun izni olmadan hiç kimse, hiçbir kimseye şefaath edemez. Bu ifade yüce Allah’ın azametini, celâlini ve büyüklüğünü beyan eder.⁸⁹

Örnek 2:

“فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ...” : “Sağın adamları (amel defterleri sağ tarafından verilenler), ne mutludur onlar! Solun adamları (amel defterleri sol tarafından verilenler) ne mutsuzdurlar onlar!”⁹⁰

⁸⁵ Bakara, 2/245.

⁸⁶ İn‘âm Fevâl ‘Akkâvî, *el-Mu‘cemu’l-Mufasssal fi Ulûmi’l-Belâğa*, thk. Ahmed Şemseddîn, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1996, s. 129.

⁸⁷ Atîk, *İlmu’l-Me‘âni*, s. 110; Kazvîni, *el-İzâh*, II, 888.

⁸⁸ Saff, 61/10.

⁸⁹ es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, I, 163

⁹⁰ Vâkıâ, 56/8-9.

Bu ayette geçen örneklerde istifhâm üslûbu ile, iki grubun alacağı güzel mükâfat ve acıklı azabı tâzîm manası vardır.⁹¹

Örnek 3: “...أَيُّ دِينٍ هَذَا الَّذِي أَكْرَمَنَا اللَّهُ بِهِ؟...” : “Allah’ın bize ikramda bulunduğu bu din nasıl bir dindir?” (Yâni ne büyük, ne yüce bir dindir.)⁹²

8 – Küçümseme manası (التَّحْقِيرُ) :

İstifhâmın asli manasından ayrılarak aldığı manalardan birisi de tahkîrdir. Tahkîr, küçümseme, bir şeyin zayıflığına ve önemsizliğine işaret etme anlamlarına gelir. Bu tarz istifhâm üslûbunda, istifhâm hakiki manasından çıkıp sorulanın durumu soran tarafından bilindiği halde onun şanını küçültücü ve zayıflığını ifade edecek şekilde sorulmasıdır. Örneğin “من هذا؟” diye soran kişi, “bu kimdir?” diye soran kişi, “kim” üzerine vurgu yaparak muhatabına önem vermediğini ve onu küçümsediğini ifade etmiş olur.⁹³

Örnek 1: “...أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا؟...” : “Allah’ın, peygamber olarak gönderdiği bu mu?”⁹⁴ Bu soru üslûbunda inkâr edenlerin Peygamberin elçiliğini reddederlerken istihzalarının ve küçümsemelerinin derecesi görülmektedir. Şayet küçümseme söz konusu olmasaydı “bu bir iddiadır” veya “Allah tarafından elçi olarak gönderildiğini iddia etmektedir” gibi bir ifade kullanarak bu hakaret içeren soruya başvurmazlardı.⁹⁵

Örnek 2: “...أَهَذَا الَّذِي يَذْكُرُ إِلَهَتَكُمْ؟...” : “...İlahlarınızı diline dolayan bu mu?...”⁹⁶ Bu örnekte bir önceki ayette olduğu gibi inkâr edenler Peygamberi gördüklerinde, istihza ederek ve küçümseyerek, “ilahlarımızdan söz edip onları ayıplayan bu mu?” şeklinde tahkîr/küçümseme anlamını soru üslûbu ile ifade ettikleri görülmektedir.

⁹¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 62.

⁹² Fazl Hasan Abbâs, *Mu‘cemu’l-Mustalahât*, s. 208.

⁹³ Atîk, *İlmu’l-Me‘âni*, s. 96; es-Sekkâkî, *Miftâh*, s. 135.

⁹⁴ Furkân, 25/41; Besyûnî, *İlmu’l-Me‘âni*, s. 314.

⁹⁵ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *el-Bahru’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1992, s. VIII, 109.

⁹⁶ Enbiyâ, 21/36.

Örnek 3: فَدَعِ الْوَعِيدَ فَمَا وَعِيدُكَ ضَائِرِي * أَطْنِينَ أَجْنَحَةَ الذَّبَابِ ... : “Uyarmayı bırak, çünkü senin uyarman bana zarar verecek değildir. Sineğin kanadının vızıltısı hiç zarar verir mi?”⁹⁷

9 – Hayret manası (التَّعَجُّب) :

Arap dilinde hayret etme anlamı içeren taaccüp babı مَا أَفْعَلُ ve أَفْعَلُ بِهِ şeklinde gelen iki kelime ile ifade edilmiştir. Ancak bununla birlikte taaccüp manasını taşıyan farklı üslûblar da vardır. Örneğin: سُبْحَانَ اللَّهِ إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا يَنْجُسُ : “Sübhânallah! Mü'min necis olmaz”, Aman Allah'ım ne binici” ifadelerinde olduğu gibi. İstifhâm üslûbu da taaccüp manasını ifade eden üslûblar arasındadır.⁹⁸

Örnek 1: “...أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ؟...” : “Allah'ın kendilerine gazap ettiği bir topluluğu dost edinenleri görmedin mi?”⁹⁹ Bu ayetteki istifhâmdan maksat “hayret” ifade etmektir.¹⁰⁰

Örnek 2: وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا ...”

“...مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ...” : “Bir zamanlar Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, demişti. (Melekler): Orada bozgunculuk yapan, kan döken birisini mi halife yapacaksın? dediler.”¹⁰¹ Allah, sadece hayırlı olanı yapan ve isteyen, hikmet sahibi bir yaratıcı olduğu halde, itaatkâr olanların yerine isyankâr olacak olanları halife yapmasından melekler taaccüp ettiler.¹⁰²

⁹⁷ Besyûnî, *İlmü'l-Me'ânî*, s. 407.

⁹⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 886; es-Sekkâkî, *Miftâh*, s. 135.

⁹⁹ Mücâdele, 58/14.

¹⁰⁰ es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, III, 342.

¹⁰¹ Bakara, 2/30.

¹⁰² Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997, I, 140.

Örnek 3: “...كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ؟...” : “Allah’a nasıl nankörlük edersiniz ki, sizler ölüler idiniz, O sizi diriltti”.¹⁰³ Bu ayette Allah insanların hallerinden hâşâ taaccüp etmemektedir, belki taaccüp insanlara yöneliktir. Buna göre, insanların aleyhinde delil sabit olduğu halde hala nankörlükte ısrar etmelerinden taaccüp edilmesi istenmektedir.¹⁰⁴

10 – Kınama ve azarlama manası (التَّوْبِيحُ) :

Tevbîh, kınamak ve azarlamak demektir. Bunu inkârın bir çeşidi olarak da değerlendirenler olmuştur. İstifhâm üslûbuyla ifade edilen tevbih, muhatapların yapmakta oldukları fiilin yanlış olduğunu, dolayısıyla o fiili yapmamaları gerektiğini bildirmekle beraber, onları kınamayı da ifade eder. Tevbîh, “takrî” (تَقْرِيع) ile de ifade edilmiş ve inkârın bir kısmı olarak bakılmıştır.¹⁰⁵

Örnek 1: “...أَفَلَا يَسْمَعُونَ؟...أَفَلَا يُبْصِرُونَ؟...” : “...Halâ dinlemiyorlar mı?” “...Halâ görmüyorlar mı?”¹⁰⁶ soruları “kınama ve azarlama” ifâde eder. Bu soruların hepsi, kınamak ve kötü yoldan çevirmek maksadıyla sorulmuştur.¹⁰⁷

Örnek 2: “...أَلَكُمُ الذَّكْرُ وَلَهُ الْأُنثَى؟ تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَى...” : “Demek erkek size, dişi Allah’a öyle mi? Öyleyse bu insafsızca bir taksim”¹⁰⁸ âyetinde, müşriklerin akıllarının azlığı ifâde edilmekle birlikte “kınama” anlamında soru üslûbu kullanılmıştır.¹⁰⁹

Tevbîh ifade eden istifhâm edatı sadece güzel olmayan veya neticesi güzel olmayan bir fiilin başına gelir.¹¹⁰

¹⁰³ Bakara, 2/28

¹⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, IX, 312.

¹⁰⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 884-886; es-Sekkâkî, *Miftâh*, s. 314.

¹⁰⁶ Secde, 32/26, 27

¹⁰⁷ es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, II, 508.

¹⁰⁸ Necm, 53/21-22.

¹⁰⁹ es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, III, 281.

¹¹⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 446.

Örnek 3: وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي...؟

“Meleklerle: Adem’e secde edin! demiştik; secde ettiler, yalnız iblis etmedi. O cinlerdendi, Rabbinin emri dışına çıktı. Şimdi siz beni bırakıp da İblisi ve neslini kendinize dostlar mı ediniyorsunuz?” Bu ayette geçen istifhâm edatı, güzel olmayan ya da neticesi güzel olmayan bir fiilin başına gelmiştir.¹¹¹

Örnek 4: “SİZE Kَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ” “Allah’ın âyetleri okunup dururken, üstelik Allah rasulü de aranızda bulunurken nasıl inkâra saparsınız?”¹¹²

11 – Takrîr (iktirâr) manası (التَّقْرِيرُ) :

Takrîr, muhatabı herhangi bir konuda olumlu veya olumsuz olsun, bildiği birşeyi herhangi bir gayeyi gözeterek istifhâm üslûbuyla itiraf etmeye/iktirâr etmeye zorlamaktır.¹¹³

İstifhâm üslûbu ile takrîrden maksat, soruyu soran kişinin bildiği bir şeyi, istifhâm üslûbu ile muhatab tarafından da iktirâr edilmesini istemek, böylece muhatab tarafından hükmün sâbit olup olmadığının ifade edilmesini sağlamaktır.¹¹⁴

Takrîr için istifhâm edatlarından sadece hemze kullanılır. Bu hemze, müspet cümlelerin başına geldiğinde onu menfî yapar. Menfî cümlelerin başına geldiğinde onu nefyeder. Menfî cümleyi nefyetmek ise onun müspetliğini gerektirir.¹¹⁵

Örnek 1: “...أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ؟...” : “Biz, sizi hakir bir sudan yaratmadık mı?” âyetindeki soru, muhatabları sorulan konu hususunda iktirâr etmeye zorlamak için sorulmuştur.¹¹⁶

¹¹¹ Kehf, 18/50; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 446.

¹¹² Âl-i İmrân, 3/101; Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâğa*, s. 204.

¹¹³ İbn Hişâm, Muğnî, I, 46; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 436; Atîk, *İlmu’l-Me’ânî*, s. 95.

¹¹⁴ Ebu’l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, *el-Mektebetu’l-İlmiyye*, Beyrut, t.y., II, 463; Akkâvî, *el-Mu’cemu’l-Mufasssal*, s. 132.

¹¹⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, 464; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 885-886.

Takrîri istenen ögenin inkâr ifade eden istifhâmda olduğu gibi soru edatından hemen sonra gelmesi gerekir.¹¹⁷

Örnek 2:

قَالُوا أَأَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِآلِهَتِنَا يَا إِبْرَاهِيمَ قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ “(İbrahim gelince) “Sen mi yaptın bunu ilahlarımıza ey İbrahim” dediler. Belki de bu işi şu büyükleri yapmıştır. Onlara sorun eğer konuşuyorlarsa! dedi” İnanmayanlar putlarının kırıldığını biliyorlardı. Çünkü kırılmış hallerini gözleriyle görmüşlerdi. Buna göre bu soruyu sormalarındaki maksat, Hz. İbrahim’in putları kırıp kırmadığını kendisinin itiraf etmesini sağlamaktı. Burada fâilin belirtilmesi istenilmektedir. Nitekim onların bu gayesi Hz. İbrahim’in verdiği cevaptan da anlaşılmaktadır. Çünkü cevabında fâili belirterek “belki de bu işi şu büyükleri yapmıştır” şeklinde cevaplamıştır. Şayet fâilin değil de fiilin takrîri istenseydi “yaptım” veya “yapmadım” şeklinde bir cevap verecekti.¹¹⁸

Örnek 3: “...قَالَ أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِئْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ؟...” :
“(Firavun) dedi ki: Biz seni, çocukken yanımıza alıp büyütmedik mi? Ömründen nice yıllar aramızda kalmadın mı?” âyetindeki istifhâm da takrîrî istifhâmdır. Firavun sorduğu bu sorularla kendisinin de bildiği bu hususları Musa (a.s.)’a ikrâr ettirmek istemektedir.¹¹⁹

12 – Tehvîl (korkutma) manası (التَّهْوِيلُ) :

İstifhâmın belâgat gereği aldığı manalardan birisi de tehvîldir. Dehşete düşürmek ve korkutmak anlamlarına gelir. Amaç, sorulanın durumunun vahim olduğunu belirtmektir. Başa gelecek duruma karşı muhatabı korkutarak hazırlıklı olmasını sağlamak için kullanılan bir istifhâm üslûbu çeşididir.¹²⁰

¹¹⁶ Mürselât, 77/20; es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, III, 505.

¹¹⁷ el-Merâğî, *Ulûmu'l-Belâğa*, s. 69; Atîk, *İlmu'l-Me'ânî*, s. 95.

¹¹⁸ Enbiyâ, 21/62-63; Abdulkâhir el-Curcânî, *Delâilu'l-Îcâz*, s. 139-140.

¹¹⁹ Şu'ara, 26/18; Besyûnî, *İlmu'l-Me'ânî*, s. 323.

¹²⁰ el-Kazvînî, *el-Îzâh*, I, 240; et-Taftazânî, *el-Mutavvel*, s. 211.

Örnek 1: “... الْقَارِعَةُ * مَا الْقَارِعَةُ * وَمَا أَدْرِيكَ الْقَارِعَةُ؟...” : “Kâria! (çarpacak kıyâmet) Nedir o Kâria? Kârianın ne olduğunu sen bilir misin?”¹²¹ sorusu kıyâmetin önemini ve büyüklüğünü gösterir.

Örnek 2: “... الْحَاقَّةُ * مَا الْحَاقَّةُ * وَمَا أَدْرِيكَ مَا الْحَاقَّةُ؟...” : “Gerçekleşecek olan (kıyâmet) Nedir o gerçekleşecek olan (kıyâmet)? Gerçekleşecek olanın (kıyâmetin) ne olduğunu sen nereden bileceksin?”¹²²

Bu iki örnekte verilen ayetler, gerçekleşeceğinde asla kuşku olmayan kıyâmet olayının dehşetini, korkunçluğunu belirtmektedir. O günde meydana gelen, akılları dehşete düşüren, kalpleri ürperten olayların şiddetinden o günü tasavvur etmenin güç oluşu istifhâm üslûbu ile ifade edilmiştir.¹²³

Örnek 3: “... كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ * وَمَا أَدْرِيكَ مَا الْحُطَمَةُ؟...” : “Hayır! Andolsun ki o, Hutame’ye atılacaktır. Hutame’nin ne olduğunu sen nereden bileceksin”. Bu soru, cehennem ateşinin durumunun korkunçluk ve dehşetini ifade eder. Yani, “bu büyük ateşin hakikatinin ne olduğunu sana ne bildirdi?” derken anlamında bir korkutma ve dehşete düşürme vardır.¹²⁴

13 – *Tehekküm (alay etme) manası (التَّهَكُّمُ وَالْإِسْتِهْزَاءُ) :*

Tehekküm, alay etmek, alaya almak anlamlarına gelir. Belâğat gereği, istifhâmın aldığı manalardan birisi de tehekkümdür. Asıl amaç istihza etmek olduğundan istifhâm hakiki anlamından çıkmış olur. Bu manayı alan soru ile, alay edilen ne kadar büyük ve önemli de olsa alaya alınan kişiye önem verilmediğini belirtmek için kullanılır.¹²⁵

¹²¹ Kâria, 101/1-3.

¹²² el-Hâkka, 69/1-3.

¹²³ Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâğâ*, s. 207; Besyûnî, *İlmu’l-Me’ânî*, s. 322.

¹²⁴ Hümeze, 104/4-5; es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, III, 603.

¹²⁵ et-Taftazânî, *el-Mutavvel*, s. 211; Atîk, *İlmu’l-Me’ânî*, s. 114.

Örnek 1: “...وَقَالُوا أَإِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ؟...” :
“(Kâfirler), biz toprak içinde kaybolduğumuz zaman, gerçekten biz mi yeniden yaratılacağız? dediler...” âyetinde istifhâm-ı inkârî vardır. Maksat, alay etmektir.¹²⁶

Örnek 2: “...وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ نُدَلُّكُمْ عَلَى رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ إِذَا مُزِقْتُمْ كُلَّ مَزْقٍ...مُمَرَّقٍ...” : “...Kâfirler şöyle dediler: siz öldükten sonra, didik didik parçalandığınız vakit, size birtakım haberler veren kişiyi gösterelim mi?” cümlesindeki soru, alay ve istihzâ ifâde eder. Onların bundan maksatları, peygamberle (s.a.s.) alay etmektir.¹²⁷

Bazı durumlarda istifhâm üslûbu ile ortaya çıkan tehekküm anlamıyla birlikte ta’ciz ve tevbîh manaları da ihtimal dâhilinde olabilir. Örnek:

“قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ...” “De ki: “Sizin (iddialarınızı ispat edecek) bir bilginiz var mı ki onu bize gösteresiniz? Siz ancak kuruntuya uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz.”¹²⁸ Allah onların bilgi (yazılı belge) sahibi olduklarını nefyedip iddiaları ile istihza etmektedir.¹²⁹ Bu ayette istihza manasının yanında ta’ciz ve tevbîh manaları da ihtimal dâhilindedir.¹³⁰

14 –Uyarma Manası (التَّنْبِيْهُ) :

İstifhâmın mecâzen aldığı manalardan birisi de tenbihdir. Tenbih uyararak anlamına gelir. Bu tür soru ifadelerinde amaç, insanı yanlış bir yoldan uzaklaştırma konusunda uyarmaktır. Uyarmak, emir türlerinden birisidir.¹³¹

Örnek 1: “...فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ؟...” : “O halde nereye gidiyorsunuz?” ayetindeki istifhâm tenbih manasındadır¹³². Fakat bu, emir manasındaki tenbih olmayıp

¹²⁶ Secde, 32/10; es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, II, 503.

¹²⁷ Sebe', 34/7; es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, II, 546.

¹²⁸ Enâm, 6/148.

¹²⁹ Abdulkâdir Hüseyin, *Fennu'l-Belâğa*, s. 135.

¹³⁰ Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1971, VIII, 63.

¹³¹ Suyûtî, *el-İtkân*, II, 886-887; es-Sekkâkî, *Miftâh*, s. 135; Hâşimî, *Cevâhir*, s. 95.

¹³² Tekvir, 81/26; Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâğa*, s. 194.

Bazı Arap dili âlimlerine göre arz, aslında istifhâmdan türemiştir ve başlı başına bir kısım değildir. Çünkü arz edatlarının başında bulunan hemze, istifhâm hemzesi olup nefiy edatının başına gelmiştir.¹³⁹

Örnek 1: “...أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ؟...” : “Allah’ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz?...”¹⁴⁰

Bu ayette arz manası أَلَا edatı ile sağlanmıştır. Bu edatı, arz edatı olarak isimlendirenler olduğu gibi, bunun istifhâm hemzesi ve nefiy harfi olmak üzere iki kelime olduğunu ve bu iki kelimedenden arz manasının anlaşıldığını söyleyenler de olmuştur.

Arz manası, bazen arz edatları olmaksızın, hemzenin dışındaki istifhâm edatları ile de ifade olunmaktadır.

Örnek 2: “...قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا...”

“Sana öğretilen bilgilerden bana, doğruya iletici bir bilgi öğretmen için sana tabi olabilir miyim? dedi.”¹⁴¹

Yukarıda verilen ayette geçen istifhâm üslûbunda arz manası bulunmaktadır. Bu istifhâm, görüldüğü gibi, هَلْ edatıyla ifade edilmiştir.¹⁴²

16 –Tahdîd manası (التَّحْذِيرُ) :

İstifhâmın mecâzen aldığı manalardan birisi de tahdîddir. Tahdîd bir şeyi teşvik ederek istemek anlamına geldiği gibi bazı durumlarda bir şeyi sertçe talep etmek anlamı da içerir. Tahdîd manası هَلَا , لَوْما , لَوْلَا , أَلَا gibi edatlarla ifade edilir. Bu edatlar tahdîd manası için kullanıldıkları zaman sadece fiil cümlesinin

¹³⁸ Ahmed Matlub, *Mu‘cemu’l-Mustalahâti’l-Belâğiyye*, s. 115.

¹³⁹ Sa’duddîn Mes‘ud b. Abdullah et-Taftazânî, *Muhtasaru’l-Me‘ânî*, Salah Bilici Kitabevi Yay., İstanbul, 1974, s. 216.

¹⁴⁰ Nûr, 24/22.

¹⁴¹ Kehf, 18/66.

¹⁴² Abdulkadir Hüseyin, *Fennu’l-Belâğa*, s. 136.

başına gelirler. Şayet bu cümledeki fiil mâzî ise, muhatap fiili yapmadığı veya yapmamış farz edildiği için ayrıca tevbîh/kınama anlamı da söz konusu olur.¹⁴³

Örnek 1: Zamanında gelmeyen kişiye “ لَوْلَا حَضَرْتَ مُبَكَّرًا؟ ” : “Erken gelmeli değil miydin?” denilerek kınanır.

لوما nın, istifham edatı olarak da kullanılan لولا gibi olduğu söylenmiştir.¹⁴⁴

Örnek 2: “...لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ...” “...Eğer doğru söyleyenlerden isen bize melekleri getirsene...”¹⁴⁵

Eğer fiil müstakbel ise, tevbîh manası olmayıp sadece tahdîd manası söz konusu olur.

Örnek 3:

“أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَوُكُمْ أَوْلَ...” “Yeminlerini bozan, peygamberi yurdundan çıkarmaya kalkışan ve üstelik ilk önce kendileri sizinle savaşa başlamış olan bir kavimle savaşmayacak mısınız?”¹⁴⁶

Bu ayette geçen istifhâm üslûbunda tevbîh manası olmaksızın sadece tahdîd anlamı vardır. Bu ayette أَلَا edatı tahdîd manası için gelmiştir. Nitekim bu edat, tahdîd ve arz manalarının ikisi içinde gelmektedir. Ayrıca burada bir de “Savaşın!” şeklinde emir manasında vardır.¹⁴⁷

17 – *İstirşâd manası (الإسترشاد) :*

İstifhâmın aldığı mecâzî manalardan bir diğeri de istirşâddır. İstirşâd, muhataptan doğru olanı göstermesini istemek anlamındadır.¹⁴⁸

¹⁴³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 445.

¹⁴⁴ İbn Hişâm, *Muğnî*, I, 305.

¹⁴⁵ Hicr, 15/7.

¹⁴⁶ Tevbe, 9/13.

¹⁴⁷ İbn Hişâm, *Muğnî*, I, 305-307.

¹⁴⁸ Matlub, *Mu‘cemu’l-Mustalahât*, s. 110; Atîk, *İlmu’l-Me‘ânî*, s. 120.

Örnek; “...Onlar, *orada(yeryüzünde) bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? dediler...*”¹⁴⁹

Burada hakiki istifham ile arasında edebi bir fark vardır. Allah daha önce “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” buyurduğundan melekler burada gerçek manada bir soru sormuyorlar. Buradaki istifham meleklerin konu ile ilgili gerçeğin ne olduğunu öğrenmek istemeleri anlamını içermektedir.¹⁵⁰

Bu ayetteki istifhâmın taaccüp manası içerdiğini söyleyenler de olmuştur. Nitekim “taaccüp” maddesinde konu ile görüşler zikredilmiştir.

18 –İtâb (kınama) manası (الْعِتَابُ) :

İtâb, arkadaşlık ve saygı hukukunun bir şekilde ihlali karşısında yapılan yumuşaklıkla kınamak ve serzenişte bulunmak anlamına gelir.¹⁵¹

Örnek 1: “...عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ...” “Allah seni affetsin! Niçin onlara izin verdin?...” Hz. Peygamber (as.) Tebük savaşına katılmamak için özürlerini belirterek izin isteyen münafıklara izin vermiş, mazeretlerini kabul etmişti. Böylece onların zâhirine göre hareket etmiş, arkadaşlarının mazeretlerini bile kabul etmiyor söylentisinin önüne geçmek istemişti. Bu hareketinden dolayı bu ayetle uyarıya ve ikaza maruz kalmıştı. Bu uyarının başına Peygambere hitaben “Allah seni affetsin!” sözünün getirilmesi de yapılan uyarının yumuşaklık ve letafet içermesi bakımından dikkat çekicidir.¹⁵²

Örnek 2: “...الْمَ يَا نِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ...” “İman edenlerin Allah’ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı daha gelmedi mi?” Rivayetlere göre mizah konusunda biraz

¹⁴⁹ Bakara, 2/30.

¹⁵⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 442-444.

¹⁵¹ Matlub, *Mu‘cemu’l-Mustalahât*, s. 115; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 886.

¹⁵² Tevbe, 10/43; Muhammed Abdulazîm ez-Zerkânî, *Menâhilu’l-Kur’ân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ali Kutub - Yusuf eş-Şeyh Muhammed, el-Mektebetu’l-Asriyye, Beyrut, 1996, II, 361.

aşırı giden ve mescitte gülüşmekte olan bir topluluğun yanına gelen Hz. Peygamber onlara: Rabbinizden sizi bağısladığına dair bir ferman gelmediği halde gülüyorsunuz öyle mi? buyurdu. Bunun üzerine yukarıdaki ayet nazil oldu. Böylece Hz. Peygamber'in arkadaşları mizah konusunda aşırı gittiklerinden dolayı istifhâm üslûbu ile itâba maruz kalmışlardır.¹⁵³

19 –İftihâr (övünme) manası (الْإِفْتِحَارُ) :

İftihâr, övünmek, büyülenmek anlamlarına gelir. İstifhâmın aldığı mecâzî anlamlardan biri de iftihadır. Amaç, soruyu soranın, sahip olduklarına muhatabının dikkatini çekerek istifhâm üslûbuyla kendisini övmesidir.¹⁵⁴

Örnek ; “...أَلَيْسَ لِي مَلِكٌ مِصْرَ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِي؟...”
“...Mısır'ın mülkü(hükümdarlığı) ve altımdan akan şu ırmaklar benim değil mi?...”¹⁵⁵

Örnekte verilen ayet-i kerimede zikri geçen soruyu Firavun kavmine yöneltmektedir. “Mısır'ın mülkü bana ait değil mi? Bu nehirler sarayımın altından akmaktadır. Azamet ve gücümü görmüyor musunuz? anlamındaki bu soruyla kendi gücü ve saltanatı ile övünmektedir.¹⁵⁶

20 –İktifa (yetinme) manası (الْإِكْتِفَاءُ) :

İktifa, yetinme anlamına gelir. İktifa (yetinme), istifhâmın aldığı mecâzî manalardan biridir.¹⁵⁷

Örnek 1: “...أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًا لِّلْمُتَكَبِّرِينَ؟...” “...Büyüklik taslayanlar için cehennemde bir yer mi yok!?”¹⁵⁸ ayetindeki istifhâm cümlesinde iktifa manası vardır. Yani kibirlenenler için cehennemde yeterli yer vardır.¹⁵⁹

¹⁵³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 475; Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 40.

¹⁵⁴ Matlub, *Mu‘cemu’l-Mustalahât*, s. 115.

¹⁵⁵ Zuhurf, 43/51.

¹⁵⁶ es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, III, 160; Akkâvî, *el-Mu‘cemu’l-Mufassal*, s. 125.

¹⁵⁷ Matlub, *Mu‘cemu’l-Mustalahât*, s. 110.

¹⁵⁸ Zümer, 39/60.

Örnek 2: “...أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًا لِّلْكَافِرِينَ؟...” “...Cehennemde kâfirler için kalacak bir yer mi yok!?!...”¹⁶⁰ ayetindeki soru da belâğat gereği sorulan ve cevap beklenmeyen bir sorudur. Yani, kötü amellerine karşılık bu ceza kâfirlere kâfidir. Ayrıca ahiretteki azabın bütün günahkârlar için kaçınılmaz bir kader olduğunu bu istifhâmdan anlamaktayız.¹⁶¹

21 –Tezkîr (hatırlatma) manası (التَّذْكِيرُ) :

İstifhâm üslûbunun hakiki anlamının dışında aldığı manalardan birisi de tezkîr manasıdır. Tezkîr, hatırlatma anlamında olup, muhataba yapılan bir lütuf, söylenilen bir ikaz veya daha önce söylenmiş olan bir sözü hatırlatmak amacıyla istifhâm üslubunun mecazen aldığı manalardan birisidir. Tezkîr/hatırlatma manası istifhâm üslûbu ile ifade edildiğinde, ifadede îcâz meydana gelmiş olur.¹⁶²

Örnek 1: “...أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ...” “Ey Ademoğulları! Ben size, şeytana kulluk etmeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır, diye emretmedim mi?”¹⁶³ ayetinde yapılmaması istenilen şey istifhâm üslubuyla hatırlatılıyor.

Örnek 2: “...قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَأَخِيهِ إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ...” “(Yusuf) dedi: Sizler câhil kimseler iken Yusuf’a ve kardeşine neler yaptığınızı bildiniz mi?”¹⁶⁴

Bu ayetteki istifhâm tezkîr manasındadır. Kardeşlerinin Hz. Yusuf’u dövmeleri, satmaları ve diğer yaptıkları ihtisar edilerek tezkîr istifhâmı üslubuyla dile

¹⁵⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 889.

¹⁶⁰ Zümer, 39/32; Ankebût, 29/68.

¹⁶¹ Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, İşaret yay., 1999, İstanbul, s. 943.

¹⁶² Matlub, *Mu‘cemu’l-Mustalahâti’l-Belâğiyye*, s. 110; Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Mu‘tereku’l-Akrân fi İ‘câzi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1988, I, 330.

¹⁶³ Yâsin, 36/60.

¹⁶⁴ Yûsuf, 12/89.

getiriliyor. Ayrıca bu ifadede yaptıkları fiilerden dolayı Hz. Yusuf'un kardeşlerini kınama/tevbîh manası da vardır.¹⁶⁵

Örnek 3: “...أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى...” “O, seni yetim bulup barındırmadı mı?” Bu ayetteki istifhâmı da bir kısım âlimler tezkîr manasında istifhâm üslûbundan saymışlardır. Buna göre anlamı; Seni yetim olarak buldu. Doğmadan önce babanı, doğduktan sonra da daha küçük yaşta iken anneni kaybetmiştin. Seni muhafaza edip büyütsün diye amcan Ebû Tâlib'e sığınmanı sağladı. Bu durumda istifhâm yoluyla Allah'ın kuluna verdiği nimetler hatırlatılıyor.¹⁶⁶

22 –Te’kîd (kuvvetlendirme) manası (التَّكْيِيدُ) :

İstifhâm edatı, bazen kendisinden önce zikredilmiş olan istifhâm edatının manasını kuvvetlendirmek amacıyla kullanılır.¹⁶⁷

Örnek 1: “أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ أَفَأَنْتَ تُنقِذُ مَنْ فِي النَّارِ” “Hakkında azap hükmü kesinleşmiş kimseyi ve ateşte olanı sen mi kurtaracaksın?”¹⁶⁸

Bu örnekteki ikinci istifhâm edatı soru anlamında olmayıp birinci istifhâmın manaya kattığı inkâr anlamını te’kîd için tekrar edilmiştir.¹⁶⁹

Örnek 2: “أَيُّدًا مِثْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ” “Dediler ki: “Gerçekten biz, ölüp bir toprak ve kemik yığını haline geldikten sonra mı tekrar diriltileceğiz?”¹⁷⁰

Bu ayetteki ikinci istifhâm edatı birinci istifhâmın manasını te’kîd için tekrar edilmiştir.

¹⁶⁵ Matlub, *Mu‘cemu’l-Mustalahâti’l-Belâğiyye*, s. 112.

¹⁶⁶ Duhâ, 93/6; Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 443.

¹⁶⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 889; Matlub, *Mu‘cemu’l-Mustalahâti’l-Belâğiyye*, s. 111.

¹⁶⁸ Zümer, 39/19.

¹⁶⁹ Matlub, *Mu‘cemu’l-Mustalahâti’l-Belâğiyye*, s. 112.

¹⁷⁰ Mü’minûn, 23/82.

23 –Dua manası (الدُّعَاءُ) :

İstifhâmın mecazen kullanıldığı anlamlardan birisi de duadır. Nehiye benzeyen bir istek(dua) anlamı vardır. Ancak burada istek, makamca aşağıda olandan yukarıya doğru bir arz ve yakarış şeklindedir.¹⁷¹

Örnek 1: “...أَنْهَلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا؟...” “...İçimizden bir takım beyinsizlerin işledikleri günah sebebiyle bizi helak edecek misin?...”¹⁷² Buradaki istifhâm dua manasında olup, takdîrî anlamı (لَا تُهْلِكُنَا) yani “bizi helak etme” şeklindedir.¹⁷³

Örnek 2: “...أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ...” “Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birisini mi halife yapacaksın?” ayetindeki bu istifhâm cümlesi daha önce Allah c.c’nun “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” buyurmasına karşılık meleklerin istifhâm formunda ancak dua anlamında söyledikleri bir sözdür. Bu durumda mana şöyle olur. “Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birisini halife yapma Allahım!”¹⁷⁴

24 – Tecahül (bilmezlikten gelme) manası (التَّجَاهُلُ) :

Bildiği halde bilmez görünmek istifhâmın belağat gereği aldığı manalardan bir diğeridir. Bu üslûpla sözü söyleyen kişi, bildiği bir şeyi cevabını bilmiyormuş gibi görünerek sorular şeklinde muhatabına iletmektedir.¹⁷⁵

Örnek: “...أَنْزَلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا؟...” “...O zikir(Kur’an) içimizden ona mı (Muhammed’e mi) indirildi?...”¹⁷⁶ Bu ayette müşrikler Kur’an’ın Hz. Peygamber’e indirildiğini bilmezlikten gelerek “ona mı indirildi” sorusunu sormuşlardır. Bu tür istifhâm üslûbu ile oluşan ifadede medih veya zem söz

¹⁷¹ Matlub, *Mu‘cemu’l-Mustalahâti’l-Belâğiyye*, s. 115.

¹⁷² A’raf, 7/155.

¹⁷³ es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 887; Matlub, *Mu‘cemu’l-Mustalahâti’l-Belâğiyye*, s. 115.

¹⁷⁴ Bakara, 2/30, ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 444.

¹⁷⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 888; Matlub, *Mu‘cemu’l-Mustalahâti’l-Belâğiyye*, s. 112.

¹⁷⁶ Sâd, 38/8.

konusudur. Ya da söz konusu ifadede taaccüp, tevbih veya inkâr anlamı vardır. Bu durumda yukarıdaki ayette istifhâm inkâra delâlet etmektedir.¹⁷⁷

25 –İfihâm (bildirme) manası (الإفهام) :

İstifhâmın mecâzî olarak aldığı anlamlardan biri de ifhâmdır. İfihâm, bildirmek, anlatmak, muhatabını düşündürmeye sevk etmek anlamlarına gelir. Bu tür istifhâm üslûbu ile amaç muhatabı bilgilendirmektir.¹⁷⁸

Örnek: “وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَى؟” “Sağ elindeki nedir ey Musa?”¹⁷⁹ âyetinde, Allah Teâlâ, Hz. Musa’ya elindekinin ne olduğu sorusunu sorarken onun ne olduğunu şüphesiz bilmekteydi. Buradaki istifhâm üslûbu, ifhâm manası ile elindekinin ne olduğunu ona bildirmek ve yılanı dönüştüğünde korkmamasını sağlamak amacını gütmüştür.¹⁸⁰

26 –Va’id manası (الْوَعْدُ) :

İstifhâm üslûbunun hakiki anlamı dışında kullanıldığı anlamlardan biriside va’iddir. Va’id, ceza ile tehdit etmek demektir. Amaç, tehdit ile muhatabı bir fiilden caydırmaktır.¹⁸¹

Örnek 1: “أَلَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ؟” “Öncekileri helak etmedik mi?”¹⁸² “Onlara güç yetirip onları helâk ettiğimiz gibi size de gücümüz yeter” anlamında bir tehdit açıkça anlaşılmaktadır.

Örnek 2: “أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ؟” “Görmedin mi Rabbin, fil sahiplerine ne yaptı?”¹⁸³

¹⁷⁷ es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, III, 51-52.

¹⁷⁸ Matlub, *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Belâğiyye*, s. 111; Atik, *İlmu'l-Me'ânî*, s. 120.

¹⁷⁹ Tâhâ, 20/17.

¹⁸⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 59.

¹⁸¹ es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 886; Atik, *İlmu'l-Me'ânî*, s. 115; Hâşimî, *Cevâhir*, s. 94.

¹⁸² Murselât, 77/16.

¹⁸³ Fil, 105/1.

Örnek 3: “إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ” “Onlara vâdolunan (helak) zamanı, sabah vaktidir. Sabah da yakın değil mi?”¹⁸⁴

Bu ayetlerdeki istifhâm üslûbu, inkâr edenleri yaptıkları kötülüklerden sakındırmak amacıyla tehdit manasındadır.¹⁸⁵

27 – İstib‘ad(uzak görme) manası (الْإِسْتِبْعَادُ) :

İstifhâmın aslî manasından çıkararak delâlet ettiği manalardan birisi de istib‘ad manasıdır. İstib‘ad, bir şeyin gerçekleşme ihtimalini uzak bulmak anlamında kullanılır. Bu uzak görme hissî veya manevî olabildiği gibi, bazı durumlarda akıldan uzak görme yani bir şeyin meydana gelişini imkânsız görme şeklinde bir anlam ile kullanılabilir. Genellikle istenilmeyen, beklenmeyen durumları ifade eder.¹⁸⁶

Örnek 1: “...أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى؟ وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُّبِينٌ ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ...”
“Nerede onlarda öğüt almak? Oysa kendilerine gerçeği açıklayan bir elçi gelmişti. Ondan yüz çevirdiler.”¹⁸⁷

Ayette geçen sorunun, cevabı bilinmediğinden dolayı sorulmuş olması muhaldir. Burada amaç hakiki istifhâm değil, istib‘addır. Gerçeği açıklayan ve emîn bir kişi olarak tanınan bir Peygamber geldikten sonra ondan yüz çevirmek, öğüt alabilme ihtimalini imkânsız hale getiriyor. Yani onların öğüt almaları oldukça uzak bir ihtimaldir.¹⁸⁸

Örnek 2: “أَفَأَنْتَ تَسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْيَ وَمَنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ”
“Sağırlara sen mi duyuracaksın? yahut körleri ve apaçık bir sapıklık içinde olanları sen mi doğru yola ileteceksin?”¹⁸⁹

¹⁸⁴ Hûd, 11/81.

¹⁸⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 43; Abdulkadir Hüseyin, *Fennu'l-Belağa*, s. 142.

¹⁸⁶ Atîk, *İlmu'l-Me'ânî*, s. 98; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 212; Matlub, *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Belâğiyye*, s. 110.

¹⁸⁷ Duhân, 44/13-14.

¹⁸⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 446; es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, III, 172.

¹⁸⁹ Zuhruf, 43/40.

Ayetin muhatabı Hz. Peygamberdir. Ayette geçen sağıra işittirebilmeyi ve köre yol göstermeyi Hz. Peygamber iddia etmemiştir. Buna göre burada temsîlî ve teşbîhî bir anlatım vardır. İnanmamakta direnenler, sağıra ve köre benzetilmişler ve onlara işittirmenin mümkün olmadığı istifhâm üslûbuyla belâğat açısından daha belîğ bir şekilde istib‘ad manasıyla dile getirilmiştir.¹⁹⁰

28 – *İstibta'* (yavaşlık) manası (*الْإِسْتِبْطَاءُ*) :

İstifhâm üslûbunun hakiki anlamı dışında kullanıldığı bir diğer mana da istibta'dır. İstibta', yavaşlık ve gecikme anlamında olup, gerçekleşmesi beklenen bir şeyin geciktiğini ifade etmek amacıyla kullanılır. “...كُمْ دَعَوْتُكُمْ؟...” “*Seni ne kadar da çağırdım*” örneğinde defalarca çağrılıp da davete icabet etmeyen birine, muhatabın kaç defa çağrıldığını öğrenmek veya bunu cevaplamasını beklemek değil, mecazen davete icabet etmekte geciktiğini belirtmektir.¹⁹¹

Örnek 1: “...وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرُ اللَّهُ؟...” “...Öyle sarsılmışlardı ki, peygamber ve yanındakiler, “Allah’ın yardımı ne zaman gelecek?” (diye niyaz etmişlerdi)¹⁹² ayetinde de istibta’ anlamı vardır.¹⁹³

Örnek 2: “وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ...” “*Ve: eğer doğru söylüyorsanız bu tehdit (ettiğiniz azap) ne zaman (gelecek) diyorlar.*”¹⁹⁴

İkinci örnekte geçen ayetteki soru üslûbunda da istibta’ manası vardır. İnkâr edenler Hz. Peygamber tarafından kendilerine haber verilen azabın gecikmesini istifhâm üslubu ile dile getirmektedirler.¹⁹⁵

İstifhâmın, hakiki anlamı dışına çıkıp kullanıldığı farklı anlamların başlıcaları örneklerle birlikte zikredildi. Konu ile ilgili eserlerde bu anlamların dışında da

¹⁹⁰ Cürcânî, *Delâilü'l-Î‘câz*, s. 146; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 435.

¹⁹¹ Teftazânî, *el-Mutavvel*, s. 211-212; es-Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 135; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 890.

¹⁹² Bakara, 2/214.

¹⁹³ es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, I, 137.

¹⁹⁴ Yâsîn, 36/48.

¹⁹⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 445.

zikredilen bazı anlamlar bulunmaktadır. Ancak bu anlamlar, genellikle yukarıda örneklerle verilen anlamlara çok benzediklerinden veya bu anlamların mefhumu içinde değerlendirilebilecek durumda olduklarından bu kadarıyla yetinildi. Verilen örneklerdeki ortak nokta, lafız açısından istifham edatı olan bu edatlarla mana açısından başka anlamlar kastedilmiş olmasıdır. Bütün örneklerde soruyu soranın amacı, bilmediği bir şeyi öğrenmekten ziyade, zaten bildiği bir şeyi, başka bir maksada binaen soru şeklinde dile getirmektir.

Burada dikkati çeken bir diğer hususta zikredilen maddeler ve verilen örnekler arasında tedâhüllerin olduğudur. Buradan hakiki anlamı dışında kullanılan istifhâmın bu manalardan sadece birine hasredilemeyeceği anlaşılmaktadır. Bu da göstermektedir ki; İstifhâm üslûbu birden fazla manayı içerebilir. Bu mecâzî mananın tayini, kelâmın siyâkına, sözü söyleyen ya da dinleyenin ruh haline (zevkine) ve muktezâyı hâle tâbîdir.¹⁹⁶

İstifhâm şeklinde olup başka manalar taşıyan bu tür ifadeler cümleye belâğat açısından yeni ve farklı üslûp özellikleri kazandırmaktadır.

Araştırmanın bundan sonraki bölümünde araştırmanın esasını oluşturan Sahîh-i Buhârî adlı eser bağlamında istifhâm üslûbunun örnekler eşliğinde belâğat açısından özellikleri ve bu üslûbun hadislere kattığı anlamlar incelenecektir.

¹⁹⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 449.

İKİNCİ BÖLÜM

BUHÂRÎ'DE GEÇEN İSTİFHAM EDATLARI VE DELÂLET ETTİKLERİ ANLAMLAR

Buhârî’de Geçen İstifhâm Edatları ve Delâlet Ettikleri Anlamlar

İslâm dininin bilgi kaynakları arasında Kur’an-ı Kerim’den sonra en güvenilir kaynak olarak ikinci sırada, hadis sahasında ise ilk sırada yer alan el-Câmiu’s-Sahîh adlı eserin müellifi büyük muhaddis Buhârî’nin tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Cûfî el-Buhârî’dir. Buhâra’da 13 Şevval 194 (20 Temmuz 810) tarihinde doğmuştur.¹⁹⁷

İstifhâm üslûbu açısından incelemesi yapılacak olan söz konusu eser, sadece sahih hadisleri toplama amacıyla hazırlanmış câmi’ türü eserler arasında en meşhur olanıdır. el-Câmiu’s-Sahîh olarak meşhur olan bu eserin tam adı, “*el-Câmiu’l-Müsnedi’s-Sahîhi’l-Muhtasar min Umûri Rasûlillahi sallallahû aleyhi ve selem ve Sünenihî ve Eyyâmihî*” dir.¹⁹⁸

Buhârî, eserini telif ederken önce eserinin çatısını konularına göre planlayarak, çeşitli bâblara ayırmış, sonra da elindeki hadis malzemesi içerisinden tespit ettiği şartlara uygun olan hadisleri ilgili bâblara yerleştirerek konularına uygun düşen isimler vermiştir. “Terceme” adı verilen ve “bâb unvanı” manasına gelen bu başlıklarda, bazen Kur’an-ı Kerim’den âyetler zikredilmiş, bazen de, Buhârî’nin bâb konusu ile ilgili görüşlerini aksettiren ifadeler yer almıştır. Fıkhî değeri olan bu ifadelerden dolayı “*fıkhû’l-Buhârî fî terâcimih*” “Buhârî’nin fıkhî konu başlıklarındadır” denilmiştir.¹⁹⁹

Buhârî’nin el-Câmiu’s-Sahîh’te naklettiği hadis sayısı mükerrerlerle birlikte 7397’dir. Tekrarlar dâhil edilmediğinde ise hadis sayısı 4000’dir.²⁰⁰ Böylesine hacimli bir eserde elbette istifhâm üslubuna örneklik teşkil etmesi bağlamında pek çok hadis yer almaktadır. Ancak bunların her birini tek tek incelemek mümkün değildir. Bu bakımdan inceleme ve araştırmalar neticesinde, el-Câmiu’s-Sahîh’te yer

¹⁹⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tezkiratu’l-Huffâz*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, t.y., II, 555; İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyu’s-Sârî*, Dâru’l-Mâ’rife, Beyrut, t.y., 478.

¹⁹⁸ M. Yaşar Kandemir, “el-Câmiu’s-Sahîh md.”, *DİA*, VII, 116.

¹⁹⁹ Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 9. Baskı, TDV Yay., Ankara, 2014, s. 256.

²⁰⁰ H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*, 3. Baskı, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2015, s. 253; Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 254.

alan istifhâm edatları ile ilgili ulaşılan sayısal verilerin genel olarak zikredilmesi, ardından da belirlenen bazı örnekler çerçevesinde bu edatların ifade ettikleri farklı anlamlara temas edilmesi çalışmanın kapsamı ve amacı bakımından uygun olacaktır.

1. Buhârî’de Geçen İstifhâm Edatlarının Kullanım Sıklıkları

İsim olan istifham edatlarının dokuz tane olduğu ve bu edatların tasavvur anlamında kullanıldığı çalışmanın birinci bölümünde zikredilmişti. Şimdi ise bunların el-Câmiu’s-Sahih’te kaç hadiste hangi şekilde yer aldığı zikredilecek ve aynı edatın bazı farklı kullanım şekillerine işaret eden örneklere dikkat çekilecektir.

1.1. İsim Olanlar

1.1.1. Ennâ (أنى)

“Ennâ” edatı Sahîh-i Buhârî’de dokuz yerde geçmektedir.²⁰¹ Aşağıdaki hadislerde sırasıyla “ennâ (أنى)” edatının mazi bir fiil, muzari bir fiil ve bir isimle bitişik olarak kullanıldığı örnekler görülmektedir.

Enna (أنى) edatının mâzî bir fiille birlikte kullanılması; “...أَتَى كَانَ ذَلِكَ؟...”²⁰²

Enna (أنى) edatının muzârî bir fiille birlikte kullanılması; “...أَنَّى تَرَى ذَلِكَ...”²⁰³

Enna (أنى) edatının mecrur bir isimle kullanılması; “...أَتَى بِأَرْضِكَ السَّلَامُ؟...”

Buhârî’nin “Hızır (A.S.) ile Mûsâ (A.S.) hadisi babı” olarak isimlendirdiği konu başlığı altında zikri geçen uzunca bir hadiste Hızır (A.S.) ile Mûsâ (A.S.) arasında geçen bir diyalogda Hızır tarafından Hz. Mûsâ’nın selam vermesine karşılık kullanılmıştır;

²⁰¹ Ahmed İbrahim el-Cedbe, *Esmâu’l İstifhâm fi Sahîhi’l-Buhârî*, Gazze, 2012, s. 264.

²⁰² Buhârî, *Kitâbu’l-Muhâribîn min Ehli’l-Küfri ve’r-Riddeti*, 27.

²⁰³ Buhârî, *Kitâbu’l-İ’tisâm bi’l-Kitâbi ve’s-Sünneti*, 12.

"...فَرْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا رَجَعَا يَاقُصَّانِ آثَارَهُمَا حَتَّىٰ انْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ
فَإِذَا رَجُلٌ مُسَجَّىٰ بِنُوبٍ فَسَلَّمَ مُوسَىٰ فَرَدَّ عَلَيْهِ فَقَالَ وَآئِي بِأَرْضِكَ السَّلَامُ؟ قَالَ أَنَا
مُوسَىٰ..."

"...(Bunun üzerine Hz. Mûsâ ve yanındaki hizmetçi genç Yûşâ b. Nûn) kendi izleri üzerinde, izlerine baka baka geriye döndüler. Taşın yanına varınca bir de baktılar ki, elbiseye bürünmüş bir adam duruyor. Mûsâ ona selâm verdi. O da selâmı aldı ve: "Senin bulunduğun yerde selâm nereden (yâni nasıl olur)?" dedi.²⁰⁴

Bu hadiste geçen "Enna **أنى**" edatı "**كيف** Keyfe" anlamında kullanılmıştır.

1.1.2. Eyne (**أين**)

Bir yerin veya yapılan bir işin nerede yapıldığının belirtilmesi amacıyla kullanılan "eyne" edatı Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahih'indeki hadislerde on altı yerde mazi fiille birlikte, yirmi sekiz yerde muzari fiille birlikte kullanılırken, doksan iki yerde isimle birlikte kullanılmıştır.²⁰⁵

"Eyne" edatının mâzî bir fiille kullanılması: (... **أَيْنَ كُنْتَ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ...**)²⁰⁶

"Eyne" edatının muzârî bir fiille birlikte kullanılması : (... **تَدْرِي أَيْنَ تَذْهَبُ**)²⁰⁷

"Eyne" edatının isimle birlikte kullanılması: (... **أَيْنَ الَّذِي سَأَلَ عَنِ الْعُمْرَةِ...**)²⁰⁸

1.1.3 Metâ (**متى**)

Geçmiş zaman, şimdiki veya gelecek zamanla ilgili olarak bir zamanın belirtilmesinin istendiği "meta" soru edatının Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahih'indeki hadislerde on sekiz yerde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunlardan üç tanesi mazi bir

²⁰⁴ Buhârî, Kitâbu'l-Enbiyâ, 29.

²⁰⁵ İbrahim el-Cedbe, *Esmâu'l-İstifhâm fî Sahîhi'l-Buhârî*, s. 264.

²⁰⁶ Buhârî, Kitâbu'l-Gusl, 23.

²⁰⁷ Buhârî, Kitâbu Bed'i'l-Halk, 4.

²⁰⁸ Buhârî, Kitâbu'l-Hacc, 17.

fiille birlikte, altı tanesi muzârî bir fiille birlikte kullanılırken dokuz hadiste de bir isimle birlikte kullanılmıştır.²⁰⁹

“Meta” edatının mâzî bir fiille kullanılması: (...مَتَى دُفِنَ هَذَا...)²¹⁰

“Meta” edatının muzârî fiille kullanılması: (...وَلَا يَعْلَمُ مَتَى تَقُومُ السَّاعَةُ إِلَّا اللَّهُ...)²¹¹

“Metâ” edatının bir isimle birlikte kullanılması: (...مَتَى السَّاعَةُ...)²¹²

1.1.4. Eyyâne (أَيَّانَ)

Sadece gelecek zamanın belirlenmesi istenilen ve dehşet verici büyük şeylerin sorulduğu “Eyyâne” soru edâtı Buhârî’nin Sahîh’inde hadis metni içerisinde geçmezken, bâb başlığı, şerh ve hâşiye gibi bölümlerde zikredilmektedir. Bu örnekler, Kur’ân-ı Kerim’de geçen ilgili ayetlerin izahı amacıyla oluşturulan “Tefsir Bölümü”nde (Kitâbu Tefsîri’l-Kur’ân’da) yer almaktadır. Örnek;

(...وَقَالَ غَيْرُهُ أَيَّانَ مَرَسَاهَا مَتَى مُنْتَهَاهَا وَمُرْسَى السَّفِينَةِ حَيْثُ تَنْتَهِي...)

“...(İbn Abbâs’tan) başkası: “Sana o saati, onun ne zaman demir atacağını (sorarlar) (Nâziât suresi, 42) (Buradaki) “Eyyâne mursâhâ”, “Onun varıp dayanacağı son ne zamandır? mânâsınadır. “Geminin mursâsı, varıp duracağı son yerdir,” demiştir”²¹³

1.1.5. Mâ ve Mâzâ (مَا، مَاذَا)

Genel olarak akılsız varlıklar için kullanılmakla birlikte akıllı veya akılsız varlıkların cinsi, mahiyeti ve hakikatinin açıklaması için sorulan “mâ ve mâzâ” edatlarından “mâ” istifhâm edatı Buhârî’nin Sahîh’inde yediyüz otuz altı yerde kullanılmaktadır.²¹⁴ Bunların bir kısmı Hz. Peygamber tarafından ashâba yöneltilen

²⁰⁹ İbrahim el-Cedbe, *Esmâu’l İstifhâm fi Sahîhi’l-Buhârî*, s. 267.

²¹⁰ Buhârî, Kitâbu’l-Cenâiz, 55.

²¹¹ Buhârî, Kitâbu’t-Tevhîd, 4.

²¹² Buhârî, Kitâbu’l-Edeb, 96.

²¹³ Buhârî, Kitâbu’t-Tefsîr, Sûratu “ve’n-Nâziâtî”.

²¹⁴ İbrahim el-Cedbe, *Esmâu’l İstifham fi Sahîhi’l-Buhârî*, s. 270.

sorular olurken, bir kısmı da ashâbının Hz. Peygamber'e yönelttiği sorulardır. Daha önce bahsi geçen örneklerde olduğu gibi “mâ” edatı, bazen bir ismin cinsi, mâhiyeti veya hakikatinin açıklanması, bazen de mâzî veya muzâri bir fiilin açıklanması amacıyla oluşturulan istifham cümlelerinde kullanılmıştır. Bu örneklerin yanında “mâ” edatı bazen kendisinden sonra bir “câr-mecrûr” ile birlikte kullanılmış (ما لهم) gibi), bazen de kendisinden önce bir harfi cerle bitişik ve kendisinden sonraki elifin hafzedilmesiyle kullanılmıştır. (بِمَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟) örneğinde olduğu gibi...

Bir ismin cinsi, mâhiyeti ve hakikatinin açıklanması amacıyla bir isimle birlikte kullanılması: ...أَتَدْرُونَ مَا الْإِيمَانُ يَا اللَّهُ ()
...وَحَدَّةٌ...²¹⁵

(...مَا حَقُّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ...)²¹⁶

(مَا هَذَا الْحَبْلُ)²¹⁷

Yine genel olarak akılsız varlıklar için kullanılmakla birlikte akıllı veya akılsız varlıkların cinsi, mahiyeti ve hakikatinin açıklaması için sorulan “mâzâ” edatı “ne” anlamında tek kelime olduğunu kabul edenler olduğu gibi, “zâ”nin zâid olduğunu veya ism-i işaret olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Bütün bunlarla birlikte “zâ”nın “mâ”dan sonra ism-i mevsul olarak kullanıldığına dair örnekler de vardır.²¹⁸

ماذا soru edatı el-Buhârî'nin Sahih'inde altmış dokuz yerde kullanılmıştır.²¹⁹ Mânâ ve kullanılış üslûbu bir önceki “mâ” edatı ile benzerlik içermektedir.

- (مَاذَا أَعَدَدْتَ لَهَا؟)“Onun için ne hazırladın?”²²⁰

²¹⁵ Buhârî, Kitâbu'l-Îmân, 40.

²¹⁶ Buhârî, Kitâbu'l-Cihâd ve's-Siyer, 46.

²¹⁷ Buhârî, Kitâbu't-Teheccüd, 18.

²¹⁸ Hasan Akdağ, *Edatlar*, Tekin Kitabevi, Konya, 1987, s. 126.

²¹⁹ İbrahim el-Cedbe, *Esmâu'l İstifham fî Sahîhi'l-Buhârî*, s. 271.

- (أَتَدْرُونَ مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ؟) “Bilir misiniz Rabbi’niz ne buyurdu?”²²¹
- (مَاذَا يَتَحَدَّثُ النَّاسُ؟) “İnsanlar ne konuşuyorlar?”²²²
- (مَاذَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ؟) “Kur’an’dan (ezberinde) ne var?”²²³

1.1.6. Keyfe (كَيْف)

“Nasıl” anlamında kullanılıp bir durumun belirtilmesi istenen “keyfe” soru edatı Sahîh-i Buhârî’de iki yüz yirmi yerde kullanılmaktadır.²²⁴

- (كَيْفَ تَسْأَلُونَ أَهْلَ الْكِتَابِ عَنْ شَيْءٍ) “Ehli kitâba nasıl bir şey hakkında sorarsınız?”²²⁵

- (كَيْفَ تَرَكْتُمْ عِبَادِي) “Kullarımı ne halde bıraktınız?”²²⁶

- (كَيْفَ صَلَاةُ اللَّيْلِ) “Gece namazı nasıldır?”²²⁷

- (كَيْفَ وَقَدْ قِيلَ؟) “Bu söz söylendiği halde nasıl olur?”²²⁸

1.1.7. Eyyu (أَي)

Birşeyin belirtilmesi istenilen ve “hangi” anlamına gelen “eyyu” soru edatı Sahîh-i Buhârî’de iki yüz on yedi yerde geçmektedir.²²⁹

- (أَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ) “Hangi (tür) Müslümanlık daha faziletlidir?”²³⁰

- (أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ) “Hangi amel daha faziletlidir?”²³¹

²²⁰ Buhârî, Kitâbu Fedâili Ashâbi’n-Nebî, 6.

²²¹ Buhârî, Kitâbu’l-Meğâzi, 37.

²²² Buhârî, Kitâbu’l-Meğâzi, 36.

²²³ Buhârî, Kitâbu’n-Nikâh, 15.

²²⁴ İbrahim el-Cedbe, *Esmâu’l İstifham fî Sahihi’l-Buhârî*, s. 272.

²²⁵ Buhârî, Kitâbu’l-İ’tisâm bi’l-Kitâbi ve’s-Sünneti, 25.

²²⁶ Buhârî, Kitâbu Mevâkîti’s-Salât, 17.

²²⁷ Buhârî, Kitâbu’s-Salât, 84.

²²⁸ Buhârî, Kitâbu’s-Şehâdât, 14.

²²⁹ İbrahim el-Cedbe, *Esmâu’l İstifham fî Sahihi’l-Buhârî*, s. 273.

²³⁰ Buhârî, Kitâbu’l-İmân, 4.

²³¹ Buhârî, Kitâbu’l-İtk, 2.

- (وَأَيْنَا لَا يُظْلَمُ) “Hangimiz kendisine zulmetmez ki?”²³²

1.1.8. Kem (كَم)

Bilinmeyen bir sayının miktarının belirtilmesi istenilen “kem” soru edatı Sahîh-i Buhârî’de kırk üç yerde kullanılmıştır.²³³

- (كَمْ كَانَ بَيْنَ فَرَاغِهِمَا) “İkisi arasındaki boşluk ne kadardı?”²³⁴
- (كَمْ مِنْ كَاسِيَةٍ فِي الدُّنْيَا) “Dünyada nice giyinmiş kadınlar vardır ki..”²³⁵
- (كَمْ سَقْتِ إِلَيْهَا) “O kadına ne kadar mehir verdin?”²³⁶

- (كَمْ كَانَ بَيْنَهُمَا) “O ikisi (sahur ile sabah namazı) arasında ne kadar vardı?”²³⁷

1.1.9. Men ve Menzâ (مَنْ – مَن نَدَا)

Akıllı varlıkların durumunun belirtilmesi istenilen ve kim anlamına gelen “men ve menzâ” soru edatları Sahîh-i Buhârî’de sekiz yüz altmış bir yerde kullanılmaktadır.²³⁸ Örnekler:

- (مَنْ الْقَوْمُ – مَنْ الْوَفْدُ) “Topluluk kimdir? Siz nerenin heyetisiniz?”²³⁹
- (هَلْ تَدْرِي مَنْ الرَّجُلُ) “(Şu)Adam kimdir, bilir misin?”²⁴⁰
- (فَمَنْ يَعْدِلُ إِذَا لَمْ يَعْدِلِ اللَّهُ وَرَسُولُهُ) “Allah ve Rasulü âdil olmazsa kim âdil olur?”²⁴¹
- (مَنْ يَأْتِ بَنِي قُرَيْظَةَ) “Kim Benî Kureyza’dan (haber) getirecek?”²⁴²

²³² Buhârî, Kitâbu’l-İmân, 23.

²³³ İbrahim el-Cedbe, *Esmâu’l İstifham fî Sahîhi’l-Buhârî*, s. 274.

²³⁴ Buhârî, Kitâbu Mevâkîti’s-Salât, 28.

²³⁵ Buhârî, Kitâbu’l-Libâs, 31.

²³⁶ Buhârî, Kitâbu’n-Nikâh, 55.

²³⁷ Buhârî, Kitâbu’l-Enbiyâ, 12.

²³⁸ İbrahim el-Cedbe, *Esmâu’l İstifham fî Sahîhi’l-Buhârî*, s. 275.

²³⁹ Buhârî, Kitâbu’l-İmân, 40.

²⁴⁰ Buhârî, Kitâbu’l-Mağâzi, 85.

²⁴¹ Buhârî, Kitâbu’l-Humus, 19.

²⁴² Buhârî, Kitâbu Fedâili Ashâbi’n-Nebî, 13.

1.2. Harf Olanlar

Harf olan istifhâm edatları hemze ve hel'in kullanımını ile ilgili örnekler;

1.2.1. Hemze (أ)

Harf olan istifham edatlarından hemze ile vârid olan istifhâm örnekleri;

- (أَفَلَا كُنْتُمْ آذَنْتُمُونِي؟) “Bana niçin haber vermediniz?”²⁴³
- (أَلَمْ تَقْتُلْهُ بَعْدَ مَا قَال...؟) “...(böyle) dedikten sonra mı öldürdün onu?”²⁴⁴
- (أَفَلَا جَلَسَ فِي بَيْتِ أَبِيهِ أَوْ أُمِّهِ؟) “babasının veya annesinin evinde otursaydı da (gelirmiydi bu hediye)?”²⁴⁵
- (أَلَا تُصَلِّيَانِ؟) “Sizler (gece namazı) kılmaz mısınız?”²⁴⁶

1.2.2. Hel (هل)

Bir şeyin varlığını veya bir fiilin gerçekleşip gerçekleşmediğini tasdik anlamındaki sorularda kullanılan “hel” edatı ile ilgili Buhârî’de vârid olan örnekler:

- (هَلْ تَدْرُونَ مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ؟) “Rabbiniz ne buyurdu biliyor musunuz?”²⁴⁷
- (هَلْ يَبْقَى مِنْ دَرَنِهِ شَيْءٌ؟) “Onun kirinden bir şey kalır mı?”²⁴⁸
- (هَلْ تَدْرِي حَقَّ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ؟) “Allah’ın kulları üzerindeki hakkını biliyor musun?”²⁴⁹
- (هَلْ تَرَوْنَ قِبْلَتِي هَهُنَا؟) “Siz, benim kiblem şurasıdır mı sanıyorsunuz?”²⁵⁰
- (هَلْ نَرَى رَبَّنَا؟) – (هَلْ تُضَارُونَ فِي الشَّمْسِ؟) – Güneşi görme hususunda herhangi bir sıkışıklığa düşer misiniz?”²⁵¹

²⁴³ Buhârî, Kitâbu’s-Salât, 72.

²⁴⁴ Buhârî, Kitâbu’d-Diyât, 1.

²⁴⁵ Buhârî, Kitâbu’l-Hıyel, 15.

²⁴⁶ Buhârî, Kitâbu’t-Teheccüd, 5.

²⁴⁷ Buhârî, Ebvâbu Sıfâtı’s-Salât, 75.

²⁴⁸ Buhârî, Kitâbu Mevâkîti’s-Salât, 6.

²⁴⁹ Buhârî, Kitâbu’l-Cihâd ve’s-Siyer, 46.

²⁵⁰ Buhârî, Kitâbu’s-Salât, 40.

Araştırma esnasında dikkati çeken bir husus da istifhâmı ifade eden kalıp cümlelerin birçok konu başlığına esas teşkil etmiş olmasıdır. Bâb başlıklarına konu olmuş aşağıda verilen örnekler istifhâmın söz konusu eser bağlamında önemini belirleme hususunda önemli bir katkısının olacağı düşünülmektedir.

- 1- بَابُ طَرْحِ الْإِمَامِ الْمَسْئَلَةَ عَلَى أَصْحَابِهِ لِيَخْتَبِرَ مَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ -
- - İmâmın Kendi Maiyyetindekilerin Bilgilerini Ölçmek İçin Ortaya Soru Atması Bâbı²⁵²
- 2- بَابُ مَنْ سَأَلَ وَهُوَ قَائِمٌ عَالِمًا جَالِسًا -
- - Kendisi Ayaktayken Otumakta Olan Bir Âlime Soru Soran Kimse Bâbı²⁵³
- 3- بَابُ السُّؤَالِ وَالْفُتْيَا عِنْدَ رَمِي الْجَمَارِ -
- - Hacca Küçük Taşları (Cemrede) Atma Sırasında Soru ve Cevap Bâbı²⁵⁴
- 4- بَابُ ذِكْرِ الْعِلْمِ وَالْفُتْيَا فِي الْمَسْجِدِ -
- - Mescid İçinde İlim Takrîr Etmek ve Herhangi Bir Suâlin Cevâbını Zikretmek Bâbı²⁵⁵
- 5- بَابُ مَنْ أَجَابَ السَّائِلَ بِأَكْثَرَ مِمَّا سَأَلَهُ -
- - Soru Sorana Sorduğu Şeyden Fazlasıyla Cevap Veren Kimse Bâbı²⁵⁶

2. İstifhâm Edatlarının Delâlet Ettikleri Anlamlar Bakımından İncelenmesi

Bu bölümde el-Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'inde geçen istifhâm edatlarının istifhâm/soru üslubu açısından hangi amaçlara matuf olduğu, anlama ne kazandırdığı ve muhatap üzerinde nasıl bir etki uyandırdığı, hakiki anlamında mı yoksa hakiki

²⁵¹ Buhârî, Kitâbu'r-Rikaak, 52.

²⁵² Buhârî, Kitâbu'l-İlim, 5.

²⁵³ Buhârî, Kitâbu'l-İlim, 46.

²⁵⁴ Buhârî, Kitâbu'l-İlim, 47.

²⁵⁵ Buhârî, Kitâbu'l-İlim, 53.

²⁵⁶ Buhârî, Kitâbu'l-İlim, 54.

anlamı dışında başka bir anlamda kullanılıp kullanılmadığı hususları örneklemeler üzerinden tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.1. Hakiki Anlamlarında Kullanılmaları

Örnek 1: (...أَيْنَ كُنْتَ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ...)

Ebu Hureyre (R) bir seferinde cünüb iken Medine sokaklarından birinde Hz. Peygamber (S) ile karşılaşmış, cünüb olduğu için uygun olmayacağını düşünerek Hz. Peygamber'in yanından hızlı bir şekilde uzaklaşp yıkandıktan sonra tekrar geri gelmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Sen nerede idin ey Ebû Hureyre?” diye sordu. Ebû Hureyre de: “Cünüb idim. Bu halde iken seninle birlikte oturmak istemedim” diye cevap verdi. Bunun üzerine: “Subhânellah! Mü'min necis (murdar) olmaz” buyurdu.²⁵⁷

“Eyne” edatının burada hakiki anlamıyla kullanıldığı görülmektedir. Yani mekân olarak nerede olduğu, nereye gittiği sorulmaktadır.

Örnek 2: (...مَتَى دُفِنَ هَذَا...)

Rasûlullah (S) bir seferinde bir kabrin yanından geçerken orada bulunan cenâze sâhiplerine:

- “Bu cenâze ne zaman defnedildi?” diye sordu. Onlar da: Geçen gece diye cevap verdiler...²⁵⁸

Bu örnekte “meta” soru edatı hakiki anlamıyla kullanılmıştır. Cenaze namazının ne zaman kılındığının belirtilmesi istenmiştir.

Örnek 3: (كَيْفَ صَلَاةُ اللَّيْلِ)

Hz. Peygamber (S) bir gün hutbe okurken yanına gelen bir kimse “gece namazı nasıldır?” diye sordu. Peygamber (S) “İkişer ikişerdir. Sabahtan endişe

²⁵⁷ Buhârî, Kitâbu'l-Gusl 23.

²⁵⁸ Buhârî, Kitâbu'l-Cenâiz 55.

ettiğin zaman kılmış olduğun rek'atları senin için tekleştirecek olan bir tek rek'at kılıp vitr yap" şeklinde cevapladı"²⁵⁹

Bu örnekte geçen "keyfe" edatı hakiki anlamında kullanılmış olup, sahabeden birinin Hz. Peygamber'e yönelttiği öğrenmek maksadıyla sorulmuş bir soru örneğidir. "Keyfe" edatının kullanıldığı yerlerin büyük bir çoğunluğu; ya sahabenin Hz. Peygamber'e yönelttiği ya da sahabenin birbirlerine yine benzeri amaçlarla, yani Hz. Peygamber'in fiillerini ve dolayısıyla ibadet şekillerini öğrenmek maksadıyla sorulmuş sorulardan oluştuğu görülmüştür.

Örnek 4: (أَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ)

Peygamber'in ashabından Ebû Mûsâ bir gün Hz. Peygamber'e "Yâ Rasûlallah! Hangi tür amel İslamda daha faziletlidir?" diye sordu. Rasûlullâh (S):"Müslümanların, dilinden ve elinden selâmette kaldığı kişidir." şeklindeki meşhur hadisi şerifi ile hakiki anlamıyla kullanılıp öğrenme maksadıyla sorulmuş bu soruyu cevapladı.²⁶⁰

Örnek 5: (كَمْ سُقَّتِ إِلَيْهَا)²⁶¹

Sahabeden Abdurrahman b. Avf birgün kendisinde evlenenlere mahsus olan sarı boya izi olduğu halde Hz. Peygamber (S)'in yanına gelerek ensardan bir kadınla evlendiğini haber veriyor. Bunun üzerine Hz. Peygamber (S) "O kadına ne kadar mehir verdin" diye soruyor.

Bu örnekte geçen "kem" soru edatı, Hz. Peygamber tarafından hakiki anlamında kullanılmıştır.

Örnek 6: (مَنْ الْقَوْمُ - مَنْ الْوَفْدُ)

"... (عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ) قَالَ إِنَّ وَفْدَ عَبْدِ الْقَيْسِ لَمَّا أَتَوْا النَّبِيَّ (ص) قَالَ مَنْ الْقَوْمُ أَوْ مَنْ الْوَفْدُ قَالُوا رَبِيعَةُ ..."

²⁵⁹ Buhârî, Kitâbu's-Salât 84.

²⁶⁰ Buhârî, Kitâbu'l-Îmân 4.

²⁶¹ Buhârî, Kitâbu'n-Nikâh 55.

Zaman zaman uzaktan yakından kabileler Hz. Peygamber (S)'e heyetler gönderiyorlardı. Yine birgün bu heyetlerden biri olan Abdu'l-Kays heyeti Hz. Peygamber'in yanına geldikleri zaman, Peygamber (S): "Sizler kimlersiniz?" ya da "nerenin heyetisiniz?" diye sordu. Onlar da: Biz Rabîa kabîlesindeniz, dediler..."²⁶²

Bu örnekte geçen "men" soru edatının Hz. Peygamber tarafından hakiki anlamıyla kullanıldığı görülmektedir.

Örnek 7: "...أَتَى بِأَرْضِكَ السَّلَامُ؟..."

Buhârî'nin "Hızır (A.S.) ile Mûsâ (A.S.) hadisi babı" olarak isimlendirdiği konu başlığı altında zikri geçen uzunca bir hadiste Hızır (A.S.) ile Mûsâ (A.S.) arasında geçen bir diyalogda Hızır tarafından Hz. Mûsâ'nın selam vermesine karşılık kullanılan bir cümledir. "Senin bulunduğun yerde selâm nereden (yâni nasıl olur)?"²⁶³

Bu hadiste geçen "Enna أَنَى" edatı "كيف Keyfe" anlamında kullanılmıştır.

Örnek 8: (أَيَّانَ)

Sadece gelecek zamanın belirlenmesi istenilen ve dehşet verici büyük şeylerin sorulduğu "Eyyâne" soru edatı Buhârî'nin Sahîh'inde hadis metni içerisinde geçmezken, bâb başlığı, şerh ve hâşiye gibi bölümlerde zikredilmektedir. Bu örnekler, Kur'ân-ı Kerim'de geçen ilgili ayetlerin izahı amacıyla oluşturulan "Tefsir Bölümü"nde (Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân'da) yer almaktadır. Örnek;

(...وَقَالَ غَيْرُهُ أَيَّانَ مَرَسَاهَا مَتَى مُنْتَهَاهَا وَمَرْسَى السَّفِينَةِ حَيْثُ تَنْتَهِي...)

²⁶² Buhârî, Kitâbu'l-İmân 40.

²⁶³ Buhârî, Kitâbu'l-Enbiyâ 29.

“Sana o saati, onun ne zaman demir atacağını (sorarlar) (Nâziât suresi, 42) (Buradaki) “Eyyâne mursâhâ”, “Onun varıp dayanacağı son ne zamandır? mânâsınadır. “Geminin mursâsı, varıp duracağı son yerdir,” demiştir”²⁶⁴

Örnek 9: (مَاذَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ)

Bir sahabî birgün Hz. Peygamber (S)’e gelerek, bir kadınla evlenmek istediğini ve bu konuda kendisine yardım edilmesini istedi. Peygamber (S) yanında mehr olarak herhangi bir şeyinin olup olmadığını sordu. Evlenmek isteyen kişi hiçbir şeyinin olmadığını söyleyince Hz. Peygamber “Kur’an’dan ezberinde ne var?” diye sordu.²⁶⁵

Bu örnekte geçen istifhâm edatlarından “mâzâ” hakiki anlamıyla kullanılmıştır.

Örnek 10: (أَمَعَكَ مَاءٌ)

Hz. Peygamber (S) Muğîre b. Şu‘be (R) ile beraber bir yolculuk yaparlarken “Yanında su var mı” diye bir soru soruyor. Burada istifhâm edatlarından en çok kullanılan hemzenin hakiki anlamıyla kullanıldığı görülüyor.²⁶⁶

Örnek 11: (هَلْ بَلَّغْتُ ثَلَاثًا)

Hz. Peygamber veda haccında iken tebliğ etmekle yükümlü olduğu İslâm dininin temel ilke ve esaslarını cem eden ve “Vedâ hutbesi” olarak meşhur olan konuşmasının sonunda üç kez “tebliğ ettim mi” sorusunu sorarken “hel” soru edatını burada hakiki anlamıyla kullanmıştır.²⁶⁷

2.2. Hakiki Anlamı Dışında Kullanılan İstifhâm

İstifhâmın esas manasından çıkıp cümlenin gelişinden anlaşılan diğer mânalarda kullanıldığı birinci bölümde örneklerle zikredilmiş ve örnekler konu ile ilgili kaynak eserlerin genelinde daha çok Kur’an-ı Kerim’den ayetlerle örnekleme

²⁶⁴ Buhârî, Kitâbu’t-Tefsîr, Sûratu “ve’n-Nâziâti”.

²⁶⁵ Buhârî, Kitâbu’n-Nikâh, 36.

²⁶⁶ Buhârî, Kitâbu’l-Libâs, 11.

²⁶⁷ Buhârî, Kitâbu’l-Edâhî, 5.

yapıldığı için bu usûl takip edilmişti. Bu bölümde Buhârî’de geçen hadisler bağlamında istifhâm edatlarının hakiki anlamı dışında kullanıldığı yerler ve cümleye kattığı yeni anlamlar örnekler bağlamında incelenecektir.

2.2.1. İnkâr (İstememek, Hoş Görmemek) (الْإِنْكَارُ)

Örnek 1: " ...فَمَنْ يَعْدِلُ إِذَا لَمْ يَعْدِلِ اللَّهُ وَرَسُولُهُ... "

Huneyn savaşı neticesinde Müslümanlar galip gelmiş ve büyük bir miktarda ganimet elde etmişlerdi. Hz. Peygamber (S) ganimet taksimi sırasında kalpleri İslâm’a alıştırmak gayesiyle bazı kimselere fazla vermek sûretiyle bir tercihte bulundu. Bunun üzerine orada bulunan bir kişi itiraz ederek: “Vallahî bu taksim adalet gözetilmeyen ve kendisiyle Allah’ın rızası kastedilmeyen bir taksimdir”, dedi. Hz. Peygamber hakkında oldukça ağır bir itham olan bu söz Hz. Peygamber’in kulağına varınca Peygamber (S): "فَمَنْ يَعْدِلُ إِذَا لَمْ يَعْدِلِ اللَّهُ وَرَسُولُهُ"

“Allah ve Rasûlü âdil olmazsa kim âdil olur? Allah Mûsâ’ya rahmet etsin, ona bundan daha fazlasıyla eziyet edildi de o sabretti” buyurdu.²⁶⁸

Bu hadiste geçen “men” soru edatı ile normal şartlarda yapılan bir işin faili veya durumunun belirtilmesi istenilir. Ancak burada herhangi bir işi yapanın kim olduğu sorulmamaktadır. Bu örnekteki istifhâm üslûbu “inkârî” bir anlam içermektedir. Yâni istenilmeyen ve hoş görülmeleyen bir hususu ifade etmekte ve bu anlam soru edatıyla daha vurgulu bir şekilde belirtilmektedir. Adalet ölçüsünün kaynağı olan Allah ve adaletin öğreticisi ve örneği olmakla görevli Peygamber âdil olmazsa hiç kimse âdil olamaz anlamında istifhâm-ı inkârî söz konusudur.

Örnek 2: " يَا أُسَامَةَ أَقْتَلْتَهُ بَعْدَ مَا قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ...؟ "

Rasûlullah (S) Cüheyne kabîlesinden el-Huraka boyu üzerine askeri bir birlik göndermişti. Sabah vakti grup topluluk üzerine baskın yaparak onları bozguna uğrattı. Hz. Peygamber’in ashâbından Usâme b. Zeyd (R), Ensâr’dan biriyle beraber onlardan birini kuşatıp yakalayınca o kişi “Lâ ilâhe ille’llâh” dedi. Bu söz üzerine

²⁶⁸ Buhârî, Kitâbu’l-Humus, 19.

Ensârdan olan sahabî geri çekilirken Usâme mızrağıyla onu öldürdü. Medine'ye geri dönüldüğünde bu hâdise Peygamber'e ulaştı ve Usâme'ye:

يَا أُسَامَةَ أَقْتَلْتَهُ بَعْدَ مَا قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّمَا كَانَ مُنْعَوِّدًا قَالَ
أَقْتَلْتَهُ بَعْدَ مَا قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَمَا زَالَ يُكْرِرُهَا عَلَيَّ حَتَّى تَمَنَيْتُ أَنِّي لَمْ أَكُنْ أَسْلَمْتُ
قَبْلَ ذَلِكَ الْيَوْمِ

“Yâ Usâme! Sen o adamı “Lâ ilâhe ille’llâh” dedikten sonra mı öldürdün?” buyurdu. Usâme dedi ki: “Yâ Rasûlallah! O bu sözü (ölümden) sığınmak için söylemiştir, dedim.” Rasûlullah: “Sen onu “Lâ ilâhe ille’llâh” dedikten sonra mı öldürdün?” buyurdu ve bu soruyu o kadar çok tekrarlardı ki bu hadiseyi daha sonra nakleden Usâme b. Zeyd: “Keşke bu günden önce Müslüman olmayaydım!” diye temenni de bulundu.²⁶⁹

Bu örnekte zikri geçen soru cümlesinde istifhâm edatlarından hemze ile oluşturulmuş bir soru cümlesi söz konusudur. Hemze ile oluşmuş soru cümlelerinde normal şartlarda müfred bir şeyi öğrenmek için ya tasavvur sorusu veya fâile, nâibi fâile, mübtedâyaya veya aslında mübtedâ olan isme isnâd edilecek hükmün sâbit olup olmadığını tespit etmek için tasdik ile ilgili iki şeyden biri hakkında bilgi edinmek istenilir. Ancak bu örnekte geçen soru cümlesinde ise muhataptan cevabı beklenen bir soru sorulmadığı görülmektedir. Hadis-i şerifin detaylarına bakıldığında hadiseyi bizzat kendisi “şöyle yaptım” diye nakleden Usâme b. Zeyd’e Hz. Peygamber tarafından tekraren bu tarzda bir soru sorulması; istenilmeyen ve hoş görülmeyen bir durumun daha belîğ ve muhatabı daha da etkileyici bir şekilde istifhâm üslûbu ile ifade edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla buradaki istifhâm, inkârî bir anlam içermektedir. Aynı zamanda örnekteki soru üslûbunda inkârî anlamla birlikte tevbihî bir anlam da bulunmaktadır.

Örnek 3: "هَلْ تَرَوْنَ قِبْلَتِي هَهُنَا"

²⁶⁹ Buhârî, Kitâbu'd-Diyât 1.

Rasûlullah (S) namaz esnasında cemaatin rükû ve secdelerde namazın rükûnlarını tam olarak yerine getirme hususunda noksanlıklarının olduğunu görünce şöyle buyurmuştur:

"... هَلْ تَرَوْنَ قِبْلَتِي هَهُنَا فَوَاللَّهِ مَا يَخْفَى عَلَيَّ خُشُوعُكُمْ وَلَا رُكُوعُكُمْ إِنِّي لَأَرَاكُمْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي"

“Siz, benim kiblem (yalnız) şurasıdır mı sanıyorsunuz? Allah’a yemin ederim ki, sizin huşûnuz ve rukûnuz bana gizli olmaz. Ben sizleri elbette arkamdan da görüyorum.”²⁷⁰

Burada geçen istifhâm, harf olan istifhâm edatlarından “hel” edatı ile sorulmuş bir soru cümlesidir. Hakiki anlamıyla kullanıldığı düşünüldüğünde soru cümlesinin “evet” veya “hayır” şeklinde cevaplanabilecek bir tasdik sorusu olması gerekirdi. Ancak buradaki soru, cevabı beklenen bir tasdik sorusu olmayıp, istenmeyen ve hoş görülmeyen bir durumu daha belîğ ve etkili bir şekilde ifade etmek için başvurulan bir üslûbdur. Bu üslûb ile namaz esnasında namazın amaç ve ruhuyla bağdaşmayan bir takım hareketler hakkında bir uyarı söz konusudur. Bu nedenle bu örnekteki istifhâm üslûbunun inkârî bir anlam taşıdığı görülmektedir.

Örnek 4: "كَيْفَ وَقَدْ قِيلَ؟"

Ashab-ı kirâm’dan Ukbe b. Hâris (R) bir kadınla evlendi. Daha sonra bir başka kadın gelerek “Ben sizin her ikinize de süt emzirdim” iddiasında bulundu. Bunun üzerine Ukbe (R) Hz. Peygamber (S)’e gelerek durumu arz etti. Ukbe’yi dinledikten sonra Hz. Peygamber (S) şöyle dedi: "كَيْفَ وَقَدْ قِيلَ؟" “Bu söz söylendiği halde (evliliğin devamı) nasıl olur?”²⁷¹

Hz. Peygamber (S)’e ait olan bu soru cümlesinde geçen istifham üslûbunda herhangi bir durumun belirtilmesi istenilip muhataptan cevabı beklenen bir soru anlamı yoktur. Burada hoş görülmeyen ve istenilmeyen bir durum istifhâm inkârî

²⁷⁰ Buhârî, Kitâbu’s-Salât 40.

²⁷¹ Buhârî, Kitâbu’s-Şehâdât 14.

üslûbuyla ifade edilmektedir. Nitekim bu soru cümlesinin devamında Hz. Peygamber (S) Ukbe b. Hâris (R)'e eşinden ayrılmasını söyleyerek evliliğin bu şartlarda devam edemeyeceğine hükmetmiştir.

Örnek 5: "مَا بَالُ أَقْوَامٍ يَرْفَعُونَ أَبْصَارَهُمْ إِلَى السَّمَاءِ فِي الصَّلَاةِ؟"

Hz. Peygamber (S) namazın âdâbına uymayan bir davranışın dinen hoş görülme-yen bir durum olduğunu ifade eden inkâr anlamında istifhâm üslûbunu kullanmıştır. "Bazı kimselere ne oluyor ki, namaz kılarlarken gözlerini semâya dikiyorlar?"²⁷²

2.2.2. Olumsuzluk (النفى)

Örnek 1: "...مَتَى عَهْدْتَنِي فَأَحَاشَا..."

Bir gün kabilesi içinde geçimsiz birisi olarak tanınan bir adam Hz. Peygamber (S)'in huzuruna gelmek için izin istedi. Peygamber (S) onu uzaktan görünce: "بئسَ أَخُو الْعَشِيرَةِ وَبئسَ ابْنُ الْعَشِيرَةِ" "O, aşiretin ne kötü kardeşidir –yahut aşiretin ne kötü oğludur" anlamında çokta hoşnut olmadığı şeklinde anlaşılabilir bir ifade de bulundu.

Adam içeri girip oturunca ona güler yüz gösterdi ve yumuşak sözler söyledi. Adam gidince Peygamber efendimizin hanımı Hz. Âişe (R.anhâ): "Yâ Rasûlallah! Adamı gördüğünüz zaman onun için şöyle şöyle sözler söylediniz, sonra da onun yüzüne karşı güleç bir şekilde yumuşak sözler söylediniz" deyince; Rasûlullah (S):

مَتَى عَهْدْتَنِي فَأَحَاشَا إِنَّ شَرَّ النَّاسِ عِنْدَ اللَّهِ مَنْزِلَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ تَرَكَهُ النَّاسُ
إِتِّقَاءَ شَرِّهِ.

"Yâ Âişe! Sen beni ne zaman aşırı hakaret edici buldun? Kıyâmet günü insanların Allah katında mevkiye en şerlisi, (dünyada) kötülüğünden korunmak için

²⁷² Buhârî, Ebvâbu Sıfati's-Salât, 11.

insanların terk ettiği –ya da: karşılaşmak ve konuşmaktan kaçındığı- kimsedir” buyurdu.²⁷³

Bu hadiste geçen “meta” soru edatıyla hakiki anlamıyla kullanıldığı cümlelerde geçmiş zaman, şimdiki veya gelecek zamanla ilgili olarak bir zamanın belirtilmesi istenilir. Ancak bu örnekte geçen “Sen beni ne zaman aşırı hakaret edici buldun?” sorusuyla herhangi bir fiilin zamanını sormaktan ziyâde mecâzî bir anlam kastedilmiştir. Bu soru cümlesi ile “ben hiçbir zaman aşırı hakâret edici olmadım” anlamında nefy, “şayet öyle davranırsam bu benim için doğru bir davranış olmaz” şeklinde, aynı zamanda öğretici/îfhâmi bir mânâ mecâzî olarak soru üslûbuyla ifade edilmiştir.

Örnek 2: "...هَلْ يَبْقَى مِنْ دَرْنِهِ شَيْءٌ؟..."

Hz. Peygamber (S) birgün arkadaşlarıyla beraberken şöyle dedi:

أَرَأَيْتُمْ لَوْ أَنَّ نَهْرًا بِبَابِ أَحَدِكُمْ يَغْتَسِلُ فِيهِ كُلَّ يَوْمٍ خَمْسًا هَلْ يَبْقَى مِنْ دَرْنِهِ شَيْءٌ قَالُوا لَا يَبْقَى مِنْ دَرْنِهِ شَيْءٌ

“Ne dersiniz! “Birinizin kapısı önünde bir akarsu bulunsa, günde beş defa onda yıkansa, onun kirinden pasından bir şey kalır mı?” buyurdu. Sahâbîler: Hayır, onun kirinden hiçbir şey kalmaz, dediler. Rasûlullah “Beş (vakit) namaz işte bunun gibidir. Onlarla Allah Teâlâ günahları siler” buyurdu.²⁷⁴

Bu hadiste inceleme konusu olan soru cümlesi “hel” edatı ile sorulmuş olan “onun kirinden pasından bir şey kalır mı?” cümlesidir. Bu soru cümlesinin hakiki anlamı dışında olumsuzluk (النَّفْيُ) anlamı ifade ettiği görülmektedir. Yâni “hiçbir şey kalır mı?” derken “hiçbir şey kalmaz” anlamı kastedilmektedir. Bu şekliyle ifade edilmesinde konu üzerinde daha da yoğunlaşarak tefekkür etmeye yönlendirme söz konusudur. Bu yönüyle aynı zamanda neyf anlamının yanı sıra takrîrî/öğretici bir üslûbdan da bahsedilebilir.

²⁷³ Buhâri, Kitâbu'l-Edeb 38.

²⁷⁴ Buhâri, Kitâbu Mevâkîti's-Salât 6.

2.2.3. Kınama, Azarlama (التوبيخ)

Örnek 1: "كَيْفَ تَسْأَلُونَ أَهْلَ الْكِتَابِ عَنْ شَيْءٍ"

Hz. Peygamber (S) ashabına, dinî konuları ehli kitaba sormalarını uygun görmez, şayet herhangi bir konuda onlardan gelen bir bilgi olursa da “tasdîk de etmeyin tekzîb de etmeyin!” şeklinde uyarırdı. Bu hususta gerekli hassasiyeti göstermeyenlerle karşılaşan ashâb-ı kirâmın önemli isimlerinden Abdullah ibn Abbâs (R) birgün şöyle bir uyarıda bulundu:

...كَيْفَ تَسْأَلُونَ أَهْلَ الْكِتَابِ عَنْ شَيْءٍ وَكِتَابُكَمُ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ (ص) أَحَدْتُ تَقْرُؤَهُ مَحْضًا لَمْ يُسَبَّ وَقَدْ حَدَّثَكُمْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ بَدَّلُوا كِتَابَ اللَّهِ وَغَيَّرُوهُ وَكَتَبُوا بِأَيْدِيهِمُ الْكِتَابَ وَقَالُوا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَسْتَنْزِرُوا بِهِ تَمَنَّا قَلِيلًا...

Sizler kitap ehli olanlara (şer’î konularda) herhangi bir şeyi nasıl soruyorsunuz? Halbuki Rasûlullah (S) üzerine indirilmiş olan Kitâbınız, kitapların en yenisidir. Sizler onu hâlis olarak ve içine başka hiçbir şey karışmamış olduğu halde okumaktasınız. Bu Kur’an sizlere, ehli kitap olanların Allah’ın kitabını değiştirdiklerini ve Kitabı kendi elleriyle yazdıklarını ve bununla az bir karşılık satın almak için “Bu Allah katındandır” dediklerini sizlere söylemiştir...”²⁷⁵

Bu örnekteki hadiste sözü geçen soru cümlesi, sahabeden Abdullah ibn Abbâs’a aittir. Daha önceki örneklerde de bahsi geçtiği üzere sahabeye ait sözler de (mevkûf) hadis olarak değerlendirildiği için Buhârî’nin Sahîh’inde yer almaktadır. Araştırma konusu ile ilgili olan yönü ise buradaki soru üslûbunun nasıl bir anlama delâlet ettiği. Soru cümlesinde “keyfe” edatı kullanılmıştır. Hakiki anlamıyla kullanılması durumunda “nasıl” anlamında kullanılan bu soru edatı ile bir durumun belirtilmesi istenilirken burada böyle bir maksat güdülmediği görülmektedir. İstifhâm üslûbuyla ifade edilen cümlede, muhatapların yapmakta oldukları fiilin yanlış olduğu, dolayısıyla o fiili yapmamaları gerektiği bildirilerek, bu fiili yapanlar kınanmaktadırlar. Nitekim tevbihî istifhâmın, inkârın bir kısmı olduğunu söyleyen belâğat âlimlerinin bulunduğu bilgisi birinci bölümde zikredilmişti. Aynı zamanda

²⁷⁵ Buhârî, Kitâbu’l-İ’tisâm bi’l-Kitâbi ve’s-Sünneti 25.

soru cümlesinde taaccüb manasının bulunduğunu söylemek de mümkündür. Bu durumda istifhâm cümlesinde şöyle bir mana ortaya çıkar: “Allah’ın son kitabı aranızda olmasına rağmen hayret ediyorum size ki nasıl böyle bir şey yaparsınız?..”

Örnek 2: "أَفَلَا جَلَسَ فِي بَيْتِ أَبِيهِ أَوْ أُمِّهِ؟"

Rasûlullah (S) Esed kabilesinden İbnu Lutbiyye isminde bir adamı Suleym oğulları’nın sadakalarını toplamak için görevlendirdi. Bu adam vazifesini yapıp geldiğinde, Rasûlullah görevin îfâsıyla ilgili bilgi alırken İbnu Lutbiyye şöyle dedi: “Yâ Rasûlallah şu sizin hediyeiniz, bu da bana verilen hediyedir!”dedi. Hz. Peygamber (S) cevaben:

"فَهَلَّا جَلَسْتَ فِي بَيْتِ أَبِيكَ وَأُمِّكَ حَتَّى تَأْتِيكَ هَدِيَّتُكَ إِنْ كُنْتَ صَادِقًا؟"

“Sen doğru söyleyen bir adam isen, babanın, ananın evinde otursaydın da sana hediye gelir miydi, (görseydin!)” buyurdu.

Sonra Rasûlullah uzunca bir konuşma yaptı ve dedi ki; “Ben içinizden birini, Allah’ın bana havale buyurduğu bir işe görevlendiriyorum da, o bana gelip hesap verirken “Şu sizin malınız, şu da bana hediye verilmiştir!” diyor! (Bu ne hal)

"أَفَلَا جَلَسَ فِي بَيْتِ أَبِيهِ وَأُمِّهِ حَتَّى تَأْتِيَهُ هَدِيَّتُهُ؟" “Bu adam babasının, anasının evinde otursaydı, kendisine hediyesi gelir miydi?”²⁷⁶

Bu örnekte geçen soru cümlesi de muhataptan cevaplanması beklenen bir soru değil, hoş karşılanmayan bir davranış sebebiyle muhatabın kınandığı hatta azar (tevbîh) anlamı içeren, istifhâmın hakiki anlamı dışında kullanıldığı örneklerden birisidir. “Bu adam babasının veya anasının evinde otursaydı, kendisine hediyesi gelir miydi?” veya bir önceki cümlelerde direk muhataba yöneltilen “babanın veya annenin evinde otursaydın sana bu hediye gelir miydi?” şeklindeki soru cümlelerinde şöyle bir anlam vardır: “Böyle bir malı alman doğru değildir. Bu yaptığın yanlış bir iş, şayet sen böyle bir görevle görevlendirilmeyip evinde otursaydın şu anda bu

²⁷⁶ Buhârî, Kitâbu’l-Hıyel, 15.

“benim” dediğin mal senin olmayacaktı.” Bu anlam daha vurgulu, daha belîğ ve etkileyici bir tarzda istifhâm üslûbu ile dile getirilmektedir.

Örnek 3: "... أَفَلَا أَدْنَتْكُمْ نِي ..."

Rasûlullah (S) geceleyin defnedilmiş bir kabrin yanından geçerken orada bulunan cenâze sâhiplerine: “Bu cenâze ne zaman gömüldü” diye sordu. Onlar da: “Geçen gece” diye cevap verdiler. (Peygamber cenâze sâhiplerine): " أَفَلَا أَدْنَتْكُمْ نِي؟"

“Bana niçin haber vermediniz?” (diye serzenişte bulundu). Onlar da cevaben “gecenin karanlığında defnettik, o nedenle size haber vermekten çekindik” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (S) orada bulunurlarla birlikte saf tutarak tekrar cenaze namazı kılıp dua ettiler.²⁷⁷

Bu örnekte geçen soru cümlesinde bilinmeyen bir şeyin hakikitini öğrenme veya haber vermemelerinin sebebini sorgulamadan ziyade yaptıkları işten dolayı hafif yollu bir azarlama anlamı vardır.

Örnek 4: " أَتَشْفَعُ فِي حَدِّ مَنْ حُدِّدَ اللَّهُ؟ "

Kureyş kabîlesinin mahzûmîler soyundan bir kadının hırsızlık yapması ve bu nedenle cezalandırılacak olması kureyşliler arasında üzüntü sebebi oldu. Kendi aralarında bu konuda kimin Hz. Peygamber (S)’e af talebinde bulunacağı hususunda istişare ettiler ve bu konuda konuşmaya ancak Allah Rasûlü’nün çok sevdiği Usâme (R)’in cesaret edebileceğine karar verdiler. Nihayet Üsâme bu hususta Rasûlullah ile konuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (S) şöyle dedi : " أَتَشْفَعُ فِي حَدِّ مَنْ حُدِّدَ اللَّهُ؟ "

“Allah’ın belirlediği cezalardan bir ceza hususunda şefâat mi ediyorsun?”²⁷⁸ Bu soru cümlesi ile ifade edilen istifhâm üslûbunda tevbîhî bir anlam söz konusudur. Hz. Peygamber (S)’in bu örnekte kullanmış olduğu istifhâm üslûbu; Usâme (R)’in Allah Rasûlü nezdindeki konumu vesilesiyle yapmak istediği şefâatci olma girişiminin

²⁷⁷ Buhârî, Kitâbu’l-Cenâiz, 55.

²⁷⁸ Buhârî, Kitâbu’l-Hudûd, 13.

yanlış olduğu, dolayısıyla bunu yapmaması gerektiği bildirilerek inkârî bir mana ile birlikte kınama anlamı ihtiva etmektedir. İstifhâm üslûbundaki tevbihî anlamın, inkâr anlamındaki istifhâmın bir kısmı olduğu şeklindeki değerlendirmeler daha önce zikredilmişti.²⁷⁹ Nitekim bu soru cümlesinden sonra Hz. Peygamber'in yapmış olduğu konuşma, buradaki soru cümlesinin tasavvur veya tasdik ile ilgili iki şeyden biri hakkında bilgi edinmek amacıyla sorulan bir soru olmayıp yanlış bulunan bir tavır ve davranışı reddederek bu davranışta bulunan kimsenin kınandığını daha net bir şekilde ortaya koymaktadır.²⁸⁰

2.2.4. Takrîr (التقرير)

Örnek 1: " كَيْفَ تَرَكْتُمْ عِبَادِي "

Rasûlullah (S) zaman zaman ashâbına gaybî olan haberler verirdi. Yine bir gün şöyle buyurdu: “Bir takım melekler geceleri, diğer bir takım melekler de gündüzleri birbirlerini müteâkip size gelirler. Bunlar sabah ile ikindi namazlarında birleşirler. Sonra içinizde kalmış olan melekler semâya yükselirler. Rableri namaz kalmış kullarının hallerini en iyi bilir olduğu halde, yine o meleklerle:

"...كَيْفَ تَرَكْتُمْ عِبَادِي وَهُوَ أَعْلَمُ بِهِمْ..." “Kullarımı ne halde bıraktınız?” diye sorar. Onlar da: Biz onları namaz kılar halde bıraktık ve yanlarına da namaz kılarlarken varmıştık, derler.”²⁸¹

İstifhâm üslûbunda takrîr anlamının, muhatabı herhangi bir konuda olumlu veya olumsuz olsun, bildiği birşeyi herhangi bir gayeyi gözeterek istifhâm üslûbuyla itiraf etmeye/ikrar etmeye yönlendirmek şeklinde tanımlandığı birinci bölümde zikredilmişti. Bu örnekte geçen “keyfe” edatı ile oluşan “Kullarımı ne halde bıraktınız” soru cümlesinde tam da bu tanıma uygun bir durum söz konusudur.

²⁷⁹ Bkz. 109 nolu dipnot.

²⁸⁰ Buhârî, Kitâbu'l-Hudûd, 13, "يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا ضَلَّ مَنْ قَبْلَكُمْ أَنَّهُمْ كَانُوا إِذَا سَرَقَ الشَّرِيفُ تَرَكَوهُ وَإِذَا سَرَقَ الْفَاقِرُ أَقَامُوا عَلَيْهِ الْحَدَّ وَيَمُّنُ اللَّهُ لَوْ أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتُ مُحَمَّدٍ سَرَقَتْ لَقَطَعْنَا يَدَهَا" "Ey insanlar! Sizden önceki ümmetler ancak şu sebepten sapmışlardır: Onlar aralarında şerefli bir kimse çaldığı zaman onu bırakırlardı da (cezalandırmazlardı), zayıf olan bir kimse hırsızlık yaptığında onu cezalandırırlardı. Allah'a yemin ediyorum ki, eğer Muhammed'in kızı Fâtıma çalmış olsaydı, muhakkak onun elini de keserdim."

²⁸¹ Buhârî, Kitâbu Mevâkîti's-Salât, 17.

Burada geçen söz konusu diyalog Allah c.c. ile melekler arasında geçmekte ve bu durum Hz. Peygamber tarafından nakledilmektedir. Soruyu soran Allah c.c. için bilmediği bir hususu sorması düşünülemeyeceğine göre burada başka bir gaye söz konusudur. Soruyu soran tarafından cevabı bilinen bir durum istifhâm üslûbuyla dile getirilmek suretiyle bir gaye gözetilerek o husus muhataplara hem ikrâr ettirilmekte hem de o hususa dikkat çekilmek istenildiği görülmektedir. O gayenin de meleklerle Âdemoğullarının hayırlılarının da bulunduğunu göstermek olduğu kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Sahîh-i Buhârî'nin meşhur şârihlerinden İbn Hacer bu hadisi şerh ederken; buradaki sorunun hikmetini meleklerin "...biz seni hamd ile tesbih ve takdîs ederken yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?" (Bakara/30) şeklindeki sorularının bir cevabı olduğu şeklinde izâh etmiştir.²⁸²

Örnek 2: "أَيُّكُمْ مَالٌ وَارِثِهِ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنْ مَالِهِ"

Birgün Hz. Peygamber (S) ashâbı ile beraber iken şöyle bir soru sordu:

(أَيْكُمْ مَالٌ وَارِثِهِ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنْ مَالِهِ) "Hanginize mirasçısının malı, kendi malından daha çok sevimlidir?" Sahâbiler: "Yâ Rasûlallah! Hepimiz için kişiye muhakkak kendi malı daha sevimlidir!" dediler. Rasûlullah (S): فَإِنَّ مَالَهُ مَا قَدَّمَ وَمَالٌ وَارِثِهِ مَا " أَخَّرَ "

"Kişinin kendi malı (ölümden önce hayır yoluna harcıyıp) önden gönderdiği malıdır. Mirasçısının malı ise kişinin (hayra sarfetmeyip) geri bıraktığı malıdır." buyurdu.²⁸³

Bu hadiste "eyyu" soru edatı ile oluşturulan soru cümlesinde bilinmeyen bir durumun belirtilmesi veya muhataplar tarafından cevaplanarak soru soranın yeni bir bilgiye ulaşma amacının olmadığı görülmektedir. Bu durumda buradaki istifhâm hakiki anlamının dışında kullanılmıştır. Hz. Peygamber ashabına cevabı bilenen bir soruyu yöneltmekte ve ardından yine kendisi sorduğu soruya açıklık getirerek önemli bir hususu, kişinin kendi malının ölümünden önce hayır yoluna harcıyıp önden

²⁸² İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb, Muhammed Fuâd Abdalbâkî, 1. Baskı, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, Kâhire, 1986, II, 44-45.

²⁸³ Buhârî, *Kitâbu'r-Rikâk*, 12.

gönderdiği malı, mîrasçısının malının ise kişinin hayra sarfetmeyip geri bıraktığı malı olduğunu ashabına ikrâr ettirmektedir. Dolayısıyla bu hadiste geçen istifhâm üslûbu istifhâm takrîridir.

Örnek 3: فَأَيُّ , أَلَيْسَ الْبَلَدُ؟ , أَيُّ بَلَدٍ هَذَا؟ , أَلَيْسَ ذَا الْحِجَّةِ؟ , أَيُّ شَهْرٍ هَذَا؟
يَوْمٍ هَذَا؟

Muhtevastaki konular yönüyle İslâmın evrensel mesajlarını özetlemesi açısından ayrı bir önemi olan Veda Hutbesinin mukaddimesi olarak değerlendirilebilecek giriş konuşmasında Hz. Peygamber'in farklı istifhâm edatlarını bir arada kullandığı görülmektedir. Buhârî'nin Sahîhinde istifhâm üslubunu birçok yönüyle örnekleyen bu uzun konuşmasında geçen istifhâm örnekleri:

أَيُّ شَهْرٍ هَذَا؟ "Bu ay hangi aydır?"

أَلَيْسَ ذَا الْحِجَّةِ؟ "Zi'l-hicce (ay) değil midir?"

أَيُّ بَلَدٍ هَذَا؟ "Bu içinde bulunduğunuz hangi beldedir?"

أَلَيْسَ الْبَلَدُ؟ "Bu Belde (yânî Mekke) değil midir?"

فَأَيُّ يَوْمٍ هَذَا؟ "Bu hangi gündür?"

أَلَيْسَ يَوْمَ النَّحْرِ؟²⁸⁴ "Nahr günü değil midir?"

Bu örnekte verilen soru cümlelerinde kullanılan “eyyu” soru edatının normal şartlarda ortak özellikleri bulunan iki şeyden birisini diğerinden ayırmak için sorulan sorularda kullanılan bir edat olduğu birinci bölümde zikredilmişti. Bu yönüyle düşünüldüğünde yılın ayları olma yönleriyle ortak yönleri olan ve on iki aydan birisi olan zilhicce ayında bulunduğu muhataplar tarafından da bilinmesine rağmen Hz. Peygamber “Bu ay hangi aydır” şeklinde bir soru yöneltiyor. Sahabenin daha önceki örneklerde de geçen bu tarz sorulara verdikleri cevapların benzeri “Allah ve Rasûlü

²⁸⁴ Buhârî, Kitâbu'l-Edâhî 5.

daha iyi bilir” şeklinde cevaplamaları, bu tarz soruların sahabe tarafından hakiki anlamı dışında başka bir amaçla sorulan sorular olarak yorumlandığını söyleyebiliriz. “Allah ve Rasûlü daha iyi bilir” şeklinde cevap vermeleri sahabenin Allah ve Rasûlüne olan teslimiyet, edep ve saygılarından kaynaklanıyor olsa da, “hemze”den sonra gelen “leyse” ve “lâ” gibi soru formları (أليس - ألا) belâğat ilmi açısından istifhâm takrîri olarak isimlendirilmiştir. Takrir, olumlu veya olumsuz olsun, muhatabını, bildiği bir şeyi, herhangi bir gayeyi gözönüne alarak, istifhâm üslûbuyla itiraf etmeye zorlamaktır.²⁸⁵ Bu örnekte Hz. Peygamber’in dinleyicilerin zihinlerini, söyleyeceği konuya hazırlamak ve dikkat çekmek için önce sorular sorduğu, ardından da vurgulu bir şekilde vermek istediği mesajı daha belîğ ve etkili bir üslûb ile söylediği görülmektedir.

Nitekim yukarıda örnek olarak verilen soruları yönelttikten sonra esasen vurgulamak istediği şeyleri söylüyor ve son olarak yine istifhâmın takrîri anlamıyla kullanılmasına örnek olarak zikredilebilecek bir başka soru cümlesiyle ashâbına tebliğ görevini tam anlamıyla yerine getirdiğini ikrâr ettiriyor:

" ثُمَّ قَالَ أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ مَرَّتَيْنِ " "Dikkat edin! Tebliğ ettim mi?"

Dikkat edin! Tebliğ ettim mi?"²⁸⁶

Örnek 4: "...أَرَأَيْتَكُمْ لَوْ أَخْبَرْتُكُمْ أَنَّ خَيْلًا بِالْوَادِي تُرِيدُ أَنْ تُغِيرَ عَلَيْكُمْ أَكُنْتُمْ مُصَدِّقِي قَالُوا نَعَمْ مَا جَرَّبْنَا عَلَيْكَ إِلَّا صِدْقًا قَالَ فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ..."

Hz. Peygamber (S) İslâm davetinin ilk yıllarında akrabalarını İslâm'a davet ederken Safâ tepesinde akrabalarını toplayarak bir konuşma yapar. Yaptığı bu konuşmada sorular sorar ve sorduğu soruların cevaplarını aldıktan sonra bir önceki örnekte geçtiği üzere asıl söylemek istediği sözleri söyleyerek ana mesajı vermek ister.

²⁸⁵ İbn Hişâm, *Muğnî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998, I, 46.

²⁸⁶ Buhârî, *Kitâbu'l-Edâhî* 5.

“...(Ey Kureyş) “Ne dersiniz! Ben size şu vâdide birtakım (düşman) süvârîleri var, sizin üzerinize baskın yapmak istiyorlar diye haber versem, bana inanır mısınız?” dedi. Topluluk: Evet inanırız. Biz senin üzerinde yaptığımız tecrübede, senin doğru sözlü olduğunu tespit ettik, dediler. Peygamber (S): “Öyleyse ben size, şiddetli bir azâbın önünde sizleri uyarıp sakındırıcıyım...”²⁸⁷

Örnek 5: "أَتُرُونَ هَذِهِ طَارِحَةً وَلَدَهَا فِي النَّارِ؟"

Hiz. Peygamber (S)'in huzuruna Havâzin kabilesinden birtakım esirler gelmişti. Bunların içinde emzikli bir kadın vardı ve çocuğunu kaybetmişti. Bu kadın göğsüne biriken sütü sağıyor, çevrede bulduğu çocuklara veriyor bu şekilde onları emziriyordu. Derken esirler arasında çocuğunu bulan kadın onu sînesine bastı ve derin bir şefkatle çocuğunu emzirmeye başladı. Bu yüksek şefkat örneğini gören Hiz. Peygamber (S) yanında bulunan ashâbına şöyle dedi: "أَتُرُونَ هَذِهِ طَارِحَةً وَلَدَهَا فِي النَّارِ؟" "Şu kadının kendi çocuğunu ateşe atacağını sanır mısınız?"²⁸⁸

Örnekte geçen soru cümlesi soruyu soran tarafından cevabı bilinen bir sorudur. Dolayısıyla bu üslûb takrîrî bir istifhâm üslubudur. Bu üslûb ile soruyu soran kişinin cevabını bildiği bir şeyin, istifhâm üslûbu ile muhatap tarafından da ikrâr edilmesi istenilmekte ve bu ikrârdan hareketle esas söylenilmek istenilen husus daha belîğ ve etkileyici bir tarzda söylenmektedir. Burada esas verilmek istenilen mesaj Yüce Allah'ın kullarına bu kadının çocuğuna şefkatinden daha merhametli olduğudur.²⁸⁹

Bu tarz soru-cevap üslûbunda dikkat çeken bir önemli nokta da şudur: Dinleyiciler tarafından daha önce bilinen hususlar soru şekline dönüştürülerek olumlu cevaplar alındıktan sonra, asıl söylenmek istenen konuya geçilmektedir. Yani bilinenen bilinmeyene tadrîcî bir geçiş söz konusudur.

Örnek 6: "أَلَمْ أَجِدْكُمْ ضَلَّالًا فَهَدَاكُمُ اللَّهُ بِى؟"

²⁸⁷ Buhârî, Kitâbu't-Tefsîr, 233.

²⁸⁸ Buhârî, Kitâbu'l-Edeb, 18.

²⁸⁹ Buhârî, Kitâbu'l-Edeb, 18; "اللَّهُ أَرْحَمُ بِعِبَادِهِ مِنْ هَذِهِ بَوْلِدِهَا" "Allah kullarına bu kadının çocuğuna şefkatinden daha merhametlidir."

Huneyn savaşıdan sonra Hz. Peygamber (S) ganimet mallarını kalpleri İslâm'a alıştıran kimseler arasında taksim edip Medinelî Ensâr'a bir şey vermeyince Ensâr'dan bazı kimseler bu durumdan üzüntü duyup kendi aralarında konuşmalar yaparak memnuniyetsizliklerini ifade ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (S) onlara hitâp ederek şöyle bir konuşma yaptı:

"أَلَمْ أَجِدْكُمْ ضَلَّالًا فَهَدَاكُمْ اللَّهُ بِى وَكُنْتُمْ مُتَفَرِّقِينَ فَأَلْفَكُمُ اللَّهُ بِى وَعَالَةً فَأَغْنَاكُمْ اللَّهُ بِى

"? "Ben sizleri yolu şaşırılmışlar bulup da Allah benim delâletimle sizlere hidâyet vermedi mi? Ben sizleri fırka fırka bölünmüş halde bulup da, Allah benimle sizleri birleştirmede mi? Ben sizleri fakir halde bulup da Allah benim vesilemle sizleri zengin kılmadı mı?"²⁹⁰

Buradaki istifhâm üslûbunda bilinmeyen bir durumun belirtilmesi veya muhataplar tarafından cevaplanarak soru soranın yeni bir bilgiye ulaşma amacı olmayıp takrîr anlamı bulunmaktadır. Sorulan sorular hem soran hem de soru yöneltilen muhataplarca bilinen hususlardır. Ancak istifhâm üslûbuyla bu hususlar ikrâr ettirilerek başka bir amaca ulaşılma istenildiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu konuşmasının neticesinde Hz. Peygamber(S) esasen vurgulamak istediği konulara değinmiştir.²⁹¹

2.2.5. Teşvik (التشويق)

Örnek 1: "مَنْ يَأْتِ بَنِي فُرَيْطَةَ"

Ahzâb günü olarakta bilinen Hendek savaşının zorlu günlerinden birinde Hz. Peygamber (S) düşman saflarının son durumu hakkında bilgiye ihtiyaç duyduğu bir zamanda ashâbına şöyle bir soru yöneltti:

"...مَنْ يَأْتِ بَنِي فُرَيْطَةَ فَيَأْتِينِي بِخَبَرِهِمْ..."

²⁹⁰Buhârî, Kitâbu'l-Meğâzî, 58.

²⁹¹ Buhârî, Kitâbu'l-Meğâzî, 58. "İnsanlar aldıkları koyunlar ve develerle evlerine giderlerken, sizler Peygamber ile evlerinize gitmenizden razı oluyor musunuz? Eğer hicret fazileti olmasaydı, muhakkak ben Ensâr'dan bir kimse olurum. İnsanlar bir vâdiye bir dağ yoluna gitmiş olsalardı, ben muhakkak Ensâr'ın vâdisine ve dağ yoluna giderdim..."

“Kureyza oğulları’na kim gider de onların haberlerini bana getirir?” Hz. Peygamber (S)’in bu çağrısına sahabe-i kirâmdan Zübeyr b. Avvâm icâbet ederek bu görevi yerine getirmiştir.”²⁹²

Bu örnekte verilen hadiste zikri geçen “men” soru edatı ile oluşan istifhâm üslûbunda “bu işi kim yapacak” anlamında soru manası bulunmakla birlikte bu işi yapmaya, yani Kurayza oğullarının yanına giderek onların durumları ile ilgili bilgi getirmeye teşvik anlamı vardır.

Örnek 2: "أَلَا تُصَلِّيَانِ؟"

H.z. Peygamber (S) bir gece H.z. Ali ve kızı Fâtıma’ya şu şekilde seslendi:

“أَلَا تُصَلِّيَانِ؟” “Sizler (gece namazı) kılmaz mısınız?” Bunun üzerine H.z.

Ali: Yâ Rasûlallah, nefislerimiz Allah’ın elindedir. Bizi uyandırmak dilerse uyandırır, şeklinde bir cevap verdi. H.z. Ali bu sözü söylediği esnada Rasûlullah hiçbir cevap vermeyerek hemen geri döndü. Bu arada yüzünü onlardan çevirirken, kendi uyluğuna vurarak: “İnsan! ne de çok cedelci oluyor!”(el-Kehf 54) sözünü söylüyordu.”²⁹³

Bu hadiste geçen istifhâm cümlesinde (Sizler (gece namazı) kılmaz mısınız?) gece namazı kılmaya teşvik anlamı vardır.

Örnek 3: "هَلْ تَدْرُونَ مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ؟"

H.z. Peygamber (S) Hudeybiye anlaşması esnasında geceleyin yağın yağmurdan sonra ashabına sabah namazını kıldırdı. Namazdan sonra cemaate döndü ve: "هَلْ تَدْرُونَ مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ؟" “Rabbinizin ne buyurduğunu bilir misiniz?” dedi. Sahabîler: Allah ve Rasûlu daha iyi bilir, dediler. H.z. Peygamber ashâbın bu cevabından sonra tevhîd akidesi ile ilgili bir bilgilendirme konuşması yaptı.²⁹⁴

²⁹² Buhârî, Kitâbu Fedâili Ashâbi’n-Nebî, 13.

²⁹³ Buhârî, Kitâbu’t-Teheccüd, 5.

²⁹⁴ Buhârî, Ebvâbu Sıfâtî’s-Salât, 75.

Bu örnekte Hz. Peygamber'in sahabeye soru cümlesi olarak yönelttiği, ancak herhangi bir şeyi tasdik etmelerini beklemediği bir istifhâm çeşidi görülmektedir. Oysa normal şartlarda “hel” soru edatı, bir şeyin varlığını veya bir fiilin gerçekleşip gerçekleşmediğini tasdik anlamındaki sorularda kullanılır. Burada geçen “Rabbinizin ne buyurduğunu bilir misiniz?” sorusunda ise “teşvik” anlamı vardır. Yani söyleyeceği hususların önemine dikkat çekilerek bu hususların ta’limine yönelik bir rağbetlendirme/teşvik anlamı söz konusudur. Yoksa Allahû teâla'nın ne buyurduğunu bilmeleri zaten sahabilerden beklenilecek bir husus değildir.

Örnek 4: "أَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ أَهْلِ الْجَنَّةِ؟"

Hz. Peygamber (S)'in kimi zaman konuşmaya “size hayır kapılarını öğreteyim mi?” “yaptığınız zaman azaptan korunacak bir şeyden haber vereyim mi?” tarzında soru cümleleri ile başladığı görülmektedir. Bu tarz soru cümlelerinin, cevabı muhataptan beklenen soru cümleleri olmadığı aşikârdır. Örneğimizde geçen hadis-i şerifte de "أَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ أَهْلِ الْجَنَّةِ؟" "Size cennet ehlini delâlet edip bildireyim mi?" şeklinde soru formunda konuşmaya başlayan Hz. Peygamber (S) cevabı beklemeden konuşmaya devam ederek bu girişten sonraki cümlede cennet ehlinin vasıflarını saymıştır.²⁹⁵ Dolayısıyla buradaki istifhâm cümlesinde cennet ehlinin özelliklerine sahip olmak için gayret göstermeye teşvik anlamı bulunmaktadır.

Örnek 5: "أَتَرْضَوْنَ أَنْ تَكُونُوا رُبْعَ أَهْلِ الْجَنَّةِ؟"

Hz. Peygamber (S) birgün ashabı kirâmdan kalabalık bir topluluk ile beraber otururlarken şöyle bir soru yöneltti: “Sizler cennet ehlinin dörtte biri olmanıza razı olur musunuz?” Ashabı kirâm “Evet” şeklinde cevap verince, Hz. Peygamber tekrar sordu: "أَتَرْضَوْنَ أَنْ تَكُونُوا ثُلُثَ أَهْلِ الْجَنَّةِ؟" “Cennet ehlinin üçte biri olmanıza razı olur musunuz?” Orada bulunanlar “Evet” dediler. Bunun üzerine Hz.

²⁹⁵ Buhârî, Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nuzûr, 9; "أَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ أَهْلِ الْجَنَّةِ كُلِّ ضَعِيفٍ مُتَضَعِّفٍ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ؛ 9; "Size cennet ehlini delâlet edip bildireyim mi? Her zayıf olan, insanlar tarafından zayıf görülen (mütevâzî) mü'mindir. O şayet Allah üzerine bir şeye yemin etse, Allah muhakkak onu yemininde gerçek çıkarırdı."

Peygamber: "أَتَرْضَوْنَ أَنْ تَكُونُوا نِصْفَ أَهْلِ الْجَنَّةِ؟" "Cennet ehlinin yarısı olmanıza razı olur musunuz?"²⁹⁶

İstifhâm edatlarından hemze ile oluşturulmuş bu soru dizisinde tasavvur veya tasdik ile ilgili iki şeyden biri hakkında bilgi edinmek amacının olmadığı anlaşılmaktadır. Buradaki istifhâm üslûbunda cennet ehli olmaya teşvik söz konusudur. Nitekim yönelttiği bu sorulardan sonra Hz. Peygamber kimlerin cennet ehlinden olabileceği ile ilgili amellere işaret etmiştir.²⁹⁷

Örnek 6: "أَلَا أَدُلُّكَ عَلَى كَلِمَةٍ هِيَ كَنْزٌ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ؟"

Hiz. Peygamber (S) sahâbeden Abdullah b. Kays'a şöyle bir soru yöneltti: "أَلَا أَدُلُّكَ عَلَى كَلِمَةٍ هِيَ كَنْزٌ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ؟" "Aslında bu cümle cevabı beklenen bir soru değil, Allah'ı zikretmeye bir teşvik ve zikrin ne şekilde, hangi cümlelerle yapılacağına dair bilgilendirme amacı taşıyan bir cümleydi. Nitekim Rasûlullah'ın sormuş olduğu sorunun cevabını beklemeden cevaplandırması da buradaki soru cümlesinin teşvik anlamında kullanılmış bir istifhâm üslûbu olduğunu göstermektedir.²⁹⁸

Örnek 7: "أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا؟"

Hiz. Peygamber (S) kimi zaman geceleri namaz kılmak için kalktığında gece namazı kılarken o kadar uzun ayakta kalırdı ki, Hiz. Âişe (R.anhâ)'nin ifadesiyle "iki ayağı yahud iki baldırı şişinceye kadar ayakta dururdu." Kendisine "niçin bu kadar meşakkatle ibadet yapıyorsun? denildiğinde: "أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا؟" "Ben çok şükreden bir kul olmayayım mı?"²⁹⁹ şeklinde soruya soru yönelterek verdiği

²⁹⁶ Buhârî, Kitâbu'r-Rikâk, 45.

²⁹⁷ Buhârî, Kitâbu'r-Rikâk, 45. "Muhammed'in nefsi elinde bulunan Allah'a yemîn ederim ki, ben sizin cennet ehlinin yarısı olmanızı kuvvetle ümit ediyorum. Şu da muhakkak ki, cennete Müslüman nefisten başkası girmeyecektir. Sizler şirk ehline nisbetle siyah öküzün derisi üzerindeki beyaz kıl mesâbesinden başka değilsiniz."

²⁹⁸ Buhârî, Kitâbu'd-Daavât, 50. "Sana cennet hazinelerinden bir hazine olan bir söze delâlet edeyim mi? O: "Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh" sözüdür."

²⁹⁹ Buhârî, Kitâbu't-Teheccüd, 6.

cevabında istifhâm üslûbu ile şükreden bir kul olabilmek için daha fazla ibadet etmeye teşvik anlamı vardır.

2.2.6. Doğruyu Gösterme (استرشاد)

Örnek : (مَا هَذَا الْحَبْلِ)

Hiz. Peygamber (S) birgün mescide girdiğinde iki direk arasına çekilmiş bir ip gördü ve: "مَا هَذَا الْحَبْلِ؟" "Bu ip nedir?" diye sordu. Sahâbîler:

"هَذَا حَبْلٌ لِرَيْبِ فَإِذَا فَتَرْتِ تَعَلَّقْتِ" "Bu Zeynep (binti Cahş)'in ipidir. Zeynep (namazda ayakta durmaktan) yorulunca bu ipe tutunur" dediler...³⁰⁰

Bu örnekte geçen soru cümlesindeki "Bu ip nedir?" sorusu, ipin mâhiyetinin ne olduğu hakkında bir soru değildir. Aksine yanlış yapılan bir durumu tashih ve ta'lim amacının olduğu görülmektedir. Nitekim ashâbın cevabı karşısında Hiz. Peygamber'in söylemiş olduğu cümle bu manayı daha da açık hale getirmektedir:

"لَا حُلُوهُ لِيُصَلَّ أَحَدُكُمْ نَشَاطُهُ فَإِذَا فَتَرَ فَلْيَقْعُدْ" "Hayır (ibadette böyle güçlük olmaz) Bu ipi çözünüz. Sizden biriniz zinde ve kuvvetli oldukça namazı (ayakta) kılsın. Yorulup gevşeyince de hemen otursun"³⁰¹ Netice olarak "Bu ip nedir?" sorusu hakiki anlamında olmayıp "bu ipin burada yeri yoktur, bu doğru bir uygulama değildir" anlamında bir îkaz ve doğruyu gösterme anlamı (istirşâd) içermektedir.

2.2.7. Bildirme, Haber Verme (الإفهام - الإخبار)

Örnek 1: "أَتَى كَانِ ذَلِكَ؟" "هَلْ لَكَ مِنْ إِبِلٍ" "مَا أَلْوَانُهَا" "هَلْ فِيهَا مِنْ أَوْرَقٍ"

Bir gün Hiz. Peygamber (S)'e yeni doğmuş çocuğunun ten renginden dolayı eşinden şüphe duyan bir bedevî geldi ve: Yâ Rasûlallah! Benim karım siyah bir oğlan doğurdu (karımdan şüpheleniyorum), dedi. Bunun üzerine Hiz. Peygamber (S) o bedevîye bir dizi soru yöneltti: "هَلْ لَكَ مِنْ إِبِلٍ" "Senin develerin var mı?"

³⁰⁰ Buhârî, Kitâbu't-Teheccüd, 18.

³⁰¹ Buhârî, Kitâbu't-Teheccüd, 18.

Bedevî:“Evet var” dedi. Rasûlullah (S): "مَا أَلْوَانُهَا" “Develerin renkleri nasıldır?”
Bedevi: “Kırmızıdır” diye cevap verdi. Hz. Peygamber (S) tekrar sordu: "هَلْ فِيهَا"
"مِنْ أَوْزَقٍ" “Bunların içinde beyazı siyaha çalar boz renkli deve var mıdır?” Bedevî:
Evet vardır, diye cevap verdi. Hz. Peygamber (S) tekrar: "أَتَى كَأَنَّ ذَلِكَ؟" “O (boz
renk)_nereden oldu” diye sordu. Bedevî: Soyunun bir damarına çekmiş olduğunu
zannediyorum, dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (S): “Senin bu oğlun da eski bir
soy köküne çekmiş olabilir.” buyurdu.³⁰²

Bu örnekte birkaç farklı istifhâm edatının bir arada kullanılması ile oluşmuş
bir istifhâm üslûbu görülmektedir. İstifhâmın mecâzî olarak kullanıldığı anlamlardan
biri olan ifhâmın, bildirmek, anlatmak anlamına geldiği, bu tür istifhâm üslûbu ile
amacın muhatapı düşündürmeye sevk ederek bilgilendirmek olduğu daha önce
zikredilmişti.³⁰³ Bu örnekteki istifhâm üslûbu ile, yeni dünyaya gelen çocuğunun
tenindeki renk farklılığı gibi zayıf bir gerekçe ile eşinden şüphe duyan birini, Hz.
Peygamber (S) sorular yönelterek, muhatap tarafından da bilinen ve kabul edilen bazı
hakikatlerden hareketle düşünmeye sevk etmekte ve şüphesinin yersiz olduğuna ikna
etmektedir.

Örnek 2: "...أَتَدْرُونَ مَا الْإِيمَانُ بِاللَّهِ وَحْدَهُ..."

Henüz İslâm dini ile yeni tanışma sürecinde olan Rabîa kabilesinden Abdu'l-
Kays heyeti Hz. Peygamber'in yanına geldiklerinde geliş gayelerinin İslâm dini
hakkında bilgiler edinip geride kalanlarına haber vermek olduğunu söylemişlerdi.
Peygamber (S) onlara yapılması gereken ve kaçınılması gereken şeyler hakkında kısa
bir bilgilendirme yaptıktan sonra yalnız bir olan Allah'a imanın önemini vurguladı ve
şöyle bir soru yöneltti: "أَتَدْرُونَ مَا الْإِيمَانُ بِاللَّهِ وَحْدَهُ"

³⁰² Buhârî, Kitâbu'l-Muhâribîn min Ehli'l-Küfri ve'r-Riddeti, 27.

³⁰³ bkz. 182 nolu dipnot.

“Yalnız Allah’a îman etmek ne demektir, bilir misiniz?”. Onlar: “Allah ve Rasûlü en iyi bilendir”, dediler. Peygamber (S) “Allah’tan başka bir ilah olmadığına...” buyurdu.³⁰⁴

Bu hadiste geçen istifhâm üslûbunda “mâ” soru edatı kullanılmış, imanın mahiyetinin ne olduğu sorulmuştur. Ancak burada Hz. Peygamber (S)’le ilk defa karşılaşan bir toplumun “iman” gibi İslam’ın temel kavramlarının mahiyetini bilmeleri beklenemez. Burada istifham üslûbu ile önemli bir kavram öğretilmek istenmekte ve yine soru üslûbu ile dikkatlerin o noktada yoğunlaşması amaçlanmaktadır.

Örnek 3: "...هَلْ تَدْرِي حَقَّ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ وَمَا حَقَّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ..."

Hz. Peygamber (S) bir yolculuk esnasında Muâz b. Cebel’e şöyle bir soru yöneltti: "يَا مُعَاذُ هَلْ تَدْرِي حَقَّ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ وَمَا حَقَّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ"

Yâ Muâz! Allah’ın kulları üzerindeki hakkı ve kulların da Allah üzerindeki hakkı nedir bilir misin?” diye sordu. Ben de: “Bunu Allah ve Rasûlü en iyi bilendir”, dedim. Rasûlullah (S): “Allah’ın kulları üzerindeki hakkı, kulların Allah’a itaat etmeleri ve Allah’a hiçbir şeyi ortak kılmamalarıdır. Kulların Allah üzerindeki hakkı da, kendisine hiçbir şeyi ortak kılmayan kişiye azâb etmemesidir.” buyurdu...³⁰⁵

Bu örnekteki hadiste geçen soru edatı ile oluşan istifhâm üslûbunda bir önceki örneğe benzer bir durum söz konusudur. Bu örnekte geçen “hel” soru edatı ile oluşan istifhâm üslûbunda hakiki anlamı dışında bir anlam yüklüdür. Burada sorulan soru, cevabı muhataptan beklenen veya imtihan etmek amacıyla sorulan bir soru olmadığı gibi sorulan hususta bilgi sahibi olup olmadığını öğrenmek amaçlı bir tasdik sorusu da değildir. Hz. Peygamber Muâz b. Cebel’in o hususta bilgi sahibi olmadığını bilmektedir. Öğretilmek istenilen bilgi cümlesi istifhâm üslûbu ile başlamaktadır. Burada bu üslûbun kullanılmasındaki amaç, öğretilmesi istenilen bilginin daha iyi kavranması ve öğrenmeye zihnen bir ön hazırlık etkisi oluşturmak olmalıdır.

³⁰⁴ Buhârî, Kitâbu’l-İmân, 40.

³⁰⁵ Buhârî, Kitâbu’l-Cihâd ve’s-Siyer, 46.

Örnek 4: "تَدْرِي أَيَّنَ تَذَهَبُ"

Hız. Peygamber (S)'in güneş battığı zaman Ebû Zer el-Gıfârî'ye yönelttiği: "Güneş nereye gider, bilir misin?" ...³⁰⁶ sorusu da yine bildirmek, anlatmak, muhatabını düşündürmeye sevk ederek muhatabı bilgilendirmek amacıyla sorulmuş ifhâmî bir istifhâm üslûbudur.

Örnek 5: "...مَتَى السَّاعَةُ؟... مَا أَعَدَّتْ لَهَا؟"

Bir adam bir gün Hız. Peygamber (S)'e: "مَتَى السَّاعَةُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟" Yâ Rasûlallah! Kıyamet ne zaman? diye sordu. O da: "مَا أَعَدَّتْ لَهَا؟" "Sen onun için ne hazırladın?"...³⁰⁷ şeklinde soruya soruyla karşılık veren bir üslûb kullandı.

Bu hadiste geçen "metâ" edatı hakiki anlamıyla kullanılmış olup, bu soruyla kıyametin zamanının belirtilmesi istenilmiştir. Görüldüğü gibi Hız. Peygamber soruyu cevaplandırmayıp, soruya soruyla cevap vererek soruyu soranın daha çok işine yarayacak başka bir noktaya dikkat çekmiştir. Çünkü kıyametin kopma zamanı ile ilgili bir bilgi ne Kur'an-ı Kerim'de ne de Hadislerde verilmiştir. O tamamen Allah'ın bilgisi dâhilindedir. Soruya soruyla cevap veren bu istifhâm üslûbuyla Hız. Peygamber, kıyametin ne zaman kopacağını soran kişiye, öğrenmek için hazır hale gelmişken, o gün için bir şeyler (salih amel) hazırlamak gerektiğini hatırlatarak düşündürmeye sevk etmektedir.

Örnek 6: "هَلْ نَرَى رَبَّنَا؟" - "هَلْ تُضَارُونَ فِي الشَّمْسِ..."

Bir defasında birtakım insanlar Hız. Peygamber (S)'in yanına gelerek:

"يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟" "Yâ Rasûlallah! Kıyamet gününde biz Rabbimizi görecek miyiz?" diye sordular. Hız. Peygamber (S) bir önceki örnekte olduğu gibi soruya soruyla cevap vererek:

³⁰⁶ Buhârî, Kitâbu Bed'i'l-Halk, 4.

³⁰⁷ Buhârî, Kitâbu'l-Edeb, 96.

"هَلْ تُضَارُونَ فِي الشَّمْسِ لَيْسَ دُونَهَا سَحَابٌ" "Önünde görmeye engel hiçbir bulut yokken güneşi görmeniz hususunda itişip kakışma sûretiyle bir zarar ve sıkışıklığa düşer misiniz?" dedi. Sahâbiler: "Hayır Yâ Rasûlallah," dediler. Hz. Peygamber (S) tekrar: "هَلْ تُضَارُونَ فِي الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ لَيْسَ دُونَهُ سَحَابٌ" "Önünde engel hiçbir bulut yok iken ayın ondördüncü gecesini kameri görmek hususunda itişip kakışma sûretiyle bir zarar ve sıkışıklığa uğrar mısınız?" diye sordu. Sahâbiler: Hayır yâ Rasûlallah, deyince Rasûlallah (S): "İşte şüphesiz sizler O'nu kıyamet gününde böyle apaçık, sıkışıklığa girmeden göreceksiniz..."³⁰⁸

Bu hadiste geçen soru üslûbunda bir önceki örnekte olduğu gibi farklı bir husus dikkati çekmektedir. O da soruya başka bir soruyla cevap vererek muhatabı düşündürüp kıyas yapmaya yönlendiren ve cevabın zihinlerde daha da kalıcı bir şekilde yerleşmesini sağlayan bir üslûbdur. Sahabenin "kıyamet gününde Rabbimizi görebilecek miyiz?" sorusuna Hz. Peygamber (S) "Evet, göreceksiniz" şeklinde kısa bir cevap da verebilirdi. Ancak Hz. Peygamber bu soruya karşı sorular yöneltmek suretiyle muhatapların zihinlerinde başka örneklerle kıyas yaparak daha net, daha kalıcı ve daha da ikna edici bir bilgiye ulaşmalarını sağlamış oluyor.

Örnek 7: " ...فَحَدِّثُونِي مَا هِيَ؟ "

Hz. Peygamber (S) bazen bir benzetme veya tasvir yaptıktan sonra soru sormaktadır. Bir defasında Ashâb'a şöyle bir soru yöneltir:

"إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجْرَةً لَا يَسْقُطُ وَرَقُهَا وَإِنَّهَا مِثْلُ الْمُسْلِمِ فَحَدِّثُونِي مَا هِيَ؟ "

"Ağaçların içinde bir ağaç vardır ki, yaprakları düşmez. Bu ağaç müslümanın misâlidir. Öyleyse bana söyleyin bu ağaç nedir?" Bu soru üzerine ashâb düşünmeye, tahminlerde bulunmaya başladılar. Zihinleri vâdilerdeki ağaçlara takılır. Sonra cemaatin merakı iyice artar ve : " حَدِّثْنَا مَا هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ " "Bunun ne olduğunu bize söyle Yâ Rasûlallâh derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (S): "O hurma ağacıdır" diye cevaplandırır.³⁰⁹

³⁰⁸ Buhârî, Kitâbu'r-Rikaak, 52.

³⁰⁹ Buhârî, Kitâbu'l-İlim, 4.

Bu örnekte geçen hadiste Hz. Peygamber (S) “Müslüman neye benzer?” şeklinde bir soru sorabileceken bunu tercih etmemiş, söze önce yapraklarını dökmeyen bir ağacın tasvirini yaparak başladıktan sonra bir benzetmede bulunmuştur. Bu girişten sonra yöneltmiş olduğu soru ise muhatapları zihinsel bir faaliyete sürükleyerek keşfetmeye yönlendirmiştir.

Örnek 8: " أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَكْبَرِ الْكَبَائِرِ؟ "

Hz. Peygamber (S) birgün ashabı ile beraber iken çoğu zaman kullandığı bir soru üslûbunu tekrar kullanarak şöyle bir soru yöneltmiştir: " أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَكْبَرِ الْكَبَائِرِ " "Size büyük günahların en büyüğünü haber vereyim mi?"³¹⁰ Bu soru üslûbunda da yeni bir bilgiden haber verme, öğretme(îfhâm) anlamının olduğu görülmektedir.

2.2.8. İstib'ad (uzak görme) manası (الِاسْتِبْعَادُ)

İstifhâmın aslî manasından çıkararak delâlet ettiği manalardan biri olan istib'adın bir şeyin gerçekleşme ihtimalini uzak bulmak anlamında kullanıldığı daha önce zikredilmişti.

Örnek : " أَنَّى يَكُونُ لَنَا الْأَنْمَاطُ؟ "

Hz. Peygamber (S) Câbir (r.anh) yeni evlendiği zaman aralarında geçen bir konuşmada Câbir'e şöyle bir soru yöneltiyor: " هَلْ لَكُمْ مِنْ أَنْمَاطٍ " "Câbir, etrafı döşemeli(süslü) oda döşemeleriniz var mı?" Câbir (R) ise Hz. Peygamber'in sorusuna şöyle karşılık veriyor: " أَنَّى يَكُونُ لَنَا الْأَنْمَاطُ؟ " "Bizde öyle döşemeler nereden olacak?"

Bu örnekte geçen Câbir (R)'in, Hz. Peygamber (S)'in hakiki anlamıyla sorduğu "etrafı döşemeli(süslü) oda döşemeleriniz var mı?" sorusuna cevaben "Ennâ" edatı ile oluşmuş "Bizde öyle döşemeler nereden olacak?" soru cümlesinin

³¹⁰ Buhârî, Kitâbu'l-İsti'zân, 35.

istifhâm üslûbunun istib'ad anlamında kullanıldığı görülmektedir. Hakiki anlamıyla kullanıldığı cümlelerde “nasıl, nereden, ne zaman” gibi anlamlara gelen “ennâ” soru edatı burada yine aynı anlamlardan “nereden, nasıl” manalarını ifade etmekle birlikte Câbir (R)’in gerçekleşme ihtimalini uzak bulduğu bir durumu ifade etmektedir. (Bizde öyle döşemeler nereden olacak?) Yani “böyle bir şeye biz sahip olamayız, bu gerçekleşmesi çok uzak olan bir ihtimal” anlamında istifhâmın istib'ad üslûbunda kullanılmasıdır. Nitekim konuşmanın devamında Hz. Peygamber (S)’in **أَمَّا إِنَّهُ** سَيَكُونُ لَكُمْ الْأَنْمَاطُ “yakında sizin öyle süslü döşemeleriniz olacaktır” buyurması Câbir (R)’in bu sorusunda istib'ad anlamının bulunduğunu göstermektedir.³¹¹

2.2.9. Taaccüb (**التَّعَجُّبُ**)

Örnek : " **وَأَيْنَا لَا يُظَلَّمُ** "

“Îmân edip de îmânlarına zulüm karıştırmayanlar, işte emin olmak ancak onların hakkıdır. Doğru yola giden de onlardır”(el-En’am:82) âyeti indiği zaman Rasûlullah (S)’in sahabileri: " **وَأَيْنَا لَا يُظَلَّمُ** " “Hangimiz nefesine zulm etmemiştir?” dediler. Bunun üzerine: “Allah’a ortak edinmek şüphesiz büyük bir zulümdür”(Lokman:13) âyeti nâzil oldu.³¹²

Bu hadiste geçen “eyyu” edatı ile oluşan istifhâm üslûbunda taaccüb anlamı vardır. Burada soru sahabe tarafından Hz. Peygamber’e yöneltilmektedir. Sahabe, anlamakta güçlük çektikleri bir hususu açıklığa kavuşturmak için biraz da hayret anlamı içeren bir üslûb ile “Hangimiz nefesine zulüm etmemiştir?” sorusunu yönelterek “îmana zulüm karıştırmamanın” nasıl olacağını öğrenmek istemiştir.

2.2.10. İtâb (**الْعِتَابُ**)

Örnek 1: " **أَفَلَا كُنْتُمْ آذَنْتُمْوَنِي؟** "

Hz. Peygamber (S)’in ashabından zenci bir adam veya bir rivayete göre zenci bir kadın mescidin temizlik işlerinde gönüllü olarak çalışır, hizmet ederdi. Vefat etti.

³¹¹ Buhârî, Kitâbu'l-Menâkıb, 25.

³¹² Buhârî, Kitâbu'l-Îmân, 23.

Peygamber (S) onu bir müddet göremeyince sordu. Vefat ettiğini haber verdiler. Bunun Hz. Peygamber (S): "أَفَلَا كُنْتُمْ آدِنْتُمْونِي؟" "Bana haber vermeli değil miydiniz?" O adamın-yahud: o kadının- kabrini bana gösteriniz" buyurdu. Ardından o adamın veya kadının kabrine vardı ve üzerine namaz kıldı.³¹³

Bu örnekte geçen "Bana haber vermeli değil miydiniz?" soru cümlesi ile bilinmeyen bir şeyin hakikati hakkında bilgi edinme veya müfred bir şeyi öğrenme ya da bir isme isnâd edilecek hükmün sabit olup olmadığını tesbit etmek gibi bir amaç güdüldüğü görülmektedir. Dolayısıyla buradaki istifhâm üslubunda itâb(yumuşak bir üslubla kınama) anlamı vardır.

Örnek 2: "أَيْنَ الْمُتَّأَلِي عَلَى اللَّهِ لَا يَفْعَلُ الْمَعْرُوفَ"

Hz. Peygamber (S) bir gün kapısının önünde bir alacak meselesinden dolayı yüksek sesle tartışan iki kişinin sesini işitti. Tartışan bu iki kişiden borçlu olan diğer alacaklıdan borcun bir miktarını indirmesini ve alacağını kendisinden yumuşaklıkla talep etmesini istiyordu. Borç veren ise "Vallâhi yapmam" diyordu. Bunun üzerine Rasûlullah (S) evinden çıkarak tartışan bu iki kişinin yanına geldi ve:

"أَيْنَ الْمُتَّأَلِي عَلَى اللَّهِ لَا يَفْعَلُ الْمَعْرُوفَ" "Ma'rûf olan bir iyiliği yapmamak üzere Allah üzerine yemin eden nerededir?" diye sordu.³¹⁴ Bu soru cümlesinde kullanılan "eyne" edatı hakiki anlamında kullanıldığı zaman bir yerin belirtilmesini istemek anlamındadır. Ancak burada böyle bir durum söz konusu değildir. Tartışan iki kişi vardır ve Hz. Peygamber onların yanına geldikten sonra yanında olan bir kişi hakkında bu soruyu yöneltmektedir. Dolayısıyla bu soru üslûbunda tam da itâb bahsinde geçen tanımda olduğu gibi arkadaşlık ve saygı hukukunun bir şekilde ihlali karşısında yapılan yumuşaklıkla kınama ve serzenişte bulunma anlamı vardır.

Örnek 3: "مَا بَالُ أَقْوَامٍ يَتَنَزَّهُونَ عَنِ الشَّيْءِ؟"

³¹³ Buhârî, Kitâbu's-Salât, 72.

³¹⁴ Buhârî, Kitâbu's-Sulh, 10.

Hız. Peygamber (S)'in yaptığı ve insanlara da yapmaları hususunda ruhsat verdiği bir işi yapmaktan çekinen bir topluluğun haberi Hız. Peygamber'e ulaşınca hutbeye çıkarak şöyle bir konuşma yaptı:

"مَا بَالُ أَقْوَامٍ يَتَنَزَّهُونَ عَنِ الشَّيْءِ أَصْنَعُهُ فَوَ اللّٰهِ إِنِّي لَأَعْلَمُهُم بِاللّٰهِ وَأَشَدُّهُمْ لَهُ خَشْيَةً"

"Birtakım kimselere ne oluyor ki, benim yapmış olduğum işten çekiniyorlar? Allah'a yemin ederim ki, ben Allah'ı onların en iyi bileni ve Allah'a saygısı en fazla olanıyım"³¹⁵

Hız. Peygamber (S)'in bu konuşmada kullandığı ve altı çizili olarak belirtilen soru cümlesinde yumuşak bir üslûb ile kınama anlamı olduğu görölmektedir.

Bu bölümde, Buhârî'nin "el-Câmiu's-Sahîh" adlı eserinde geçen istifham cümlelerinden, istifhâm üslubu açısından hangi amaçlar doğrultusunda kullanıldığı, anlama ne kazandırdığı ve muhatap üzerinde nasıl bir etki uyandırdığı, hakiki anlamı dışında başka bir anlamda kullanılıp kullanılmadığı hususları örneklemeler üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır.

³¹⁵ Buhârî, Kitâbu'l-Edeb, 72.

SONUÇ

Hız. Peygamber tebliğ etmekle yükümlü olduğu İslâm dininin mesajlarını insanlara iletirken Arap dilinde var olan birçok edebiyat ve belâğat üslûbunu kullanmıştır. Hız. Peygamber'in kullandığı bu üslûplardan biri de istifhâmıdır.

İstifhâm, aslı itibarıyla daha önceden bilinmeyen bir şey hakkında bilgi edinme isteğinin sözlü olarak ifade edilmesidir. Bunun da değışik yöntemleri vardır. Edatlarla, özel kelimelerle, ses tonuyla, cümlede vurgu yaparak ve yerine göre kelime tekrarlarıyla istifhâm ifade edilmektedir. Arapçada istifhâm/soru cümlesi, çeşitli istifhâm edatları kullanılarak oluşturulur. Bu edatlar harf ve isim diye ikiye ayrılır. Toplamda 11 adet istifhâm edatı vardır.

Her istifhâm edatının kendine mahsus birtakım özellikleri vardır. Bazı istifhâm edatları birbirlerine yakın anlamlar taşımakla birlikte farklı anlamlarda da kullanılmaktadırlar.

İstifhâmın önemli özelliklerinden biri de bazı durumlarda hakiki anlamı dışında kullanılarak mecâzî anlamlar ifade etmesidir. Bu yönüyle “içinde bulunulan durumun gerektirdiğı en uygun sözü söylemek manasındaki” belâğat ilminin konusu içerisinde meânî bölümünde incelenen bir konu olarak belâğat kitaplarında istifhâm ve hakiki anlamı dışında ifade ettiğı manalar ile ilgili bilgiler yer almıştır.

Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahih* adlı eseri bağlamında yapılan bu çalışmada Hız. Peygamber'in tebliğ etmekle yükümlü olduğu İslâm dinine ait bir hususu muhataplarına aktarmada istifhâm üslûbunun önemli bir yer teşkil ettiğı görülmüştür. Söz konusu eser bağlamında zikri geçen hadislerde istifhâm edatlarının hakiki anlamlarıyla kullanılmakla beraber daha çok hakiki anlamları dışında belli bir gaye doğrultusunda mecâzî bir anlam kastıyla kullanıldığı görülmektedir. Bâb başlıklarından da anlaşılacağı üzere Hız. Peygamber tebliğle yükümlü olduğu muhataplarına kimi zaman herhangi bir konuyu öğretmek amacıyla, kimi zaman onların bilgilerini ölçmek için sorular yöneltirken aynı zamanda ashâbının da her ortamda kendisine soru yönelmeleri için gerekli ortamı oluşturduğu görülmektedir. Bazen kendisi otururken ayakta olan kişi ona soru yöneltirken, bazen mescitte

kendisi ilim öğretmek amacıyla sorular sormuştur. Yine hac ibadeti esnasında öğrenmek amacıyla ashabının sorularına muhatap olurken, kimi zaman da sorulan sorudan daha fazlasıyla cevaplar verdiği görülmektedir. Çünkü yerinde sorulan bir suâl; mevzunun daha iyi izâh ve ispât edilmesine, muhâtabın düşünmeye sevk edilerek iknâ edilmesine, konunun güzelce anlaşılıp, kalplerde daha köklü yerleşmesine imkân sağlamaktadır. Bu açıdan istifhâm üslûbuyla, sözün daha iyi anlaşılmasını sağlamak, muhâtabların dikkatlerini bir noktada toplamak, fikirleri, duyguları daha açık, daha tesirli bir tarzda karşı tarafa aktarmak hedeflenir. Hadislerde dikkati çeken bu üslûb yoluyla muhâtabın soruyu cevablamasından daha çok verilmek istenilen mesajı anlaması hedeflenir.

İncelenen hadislerde hakiki anlamı dışında kullanılan başlıca mecâzî anlamlar nefy, inkâr, tevbîh, takrîr, teşvîk, istirşâd, ifhâm, ihbâr, istib'âd, taaccüp ve itâb manaları olduğu görülmüştür. Bu manalar arasında kullanımı daha çok olanlar ise ifhâm, takrîr, teşvîk, tevbîh ve inkâr olarak öne çıkmaktadır. Buhârî'de, istifhâmın mecâzen aldığı manaları sadece yukarıda zikredilen maddelerle sınırlamak doğru değildir. Konunun örnek hadislerle maddeler halinde sunulması istifhâmın ifade ettiği farklı manaları ortaya çıkarma amacına matuftur. Maddeler halinde ele alınan bu manalar arasında tedâhüllerin olduğu görülmektedir. Yani herhangi bir hadiste geçen bir istifhâmı bu manalardan sadece birine hasretmek doğru değildir. Örneğin bir hadiste geçen herhangi bir istifhâm hem takrîr, hem taaccüp veya teşvîk anlamına gelebilmektedir.

Bu değerlendirmeler ışığında istifhâm üslubunun detaylı bir şekilde kavranılması dinin ikincil kaynağını oluşturan hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ABBÂS, Fazl Hasan, *el-Belâğa Fünûnuhâ ve Efnânuhâ, İlmü'l-Me'ânî*, Dâru'l-Furkân, Amman, 1997.
- el-AFGÂNÎ, Sa'îd, *fî Usûli'n-Nahv*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1987.
- AKDAĞ, Hasan, *Edatlar*, Tekin Kitabevi, Konya, 1987.
- AKKÂVÎ, İn'âm Fevvâl, *el-Mu'cemu'l-Mufassal fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, (thk. Ahmed Şemseddîn) Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.
- İBN AKÎL, Bahâuddin Abdullah, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd) I - II, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2005.
- el-ASKALÂNÎ, İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî*, Dâru'l-Mâ'rife, Beyrut, ts. - *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Muhibbuddîn el-Hatîb, Muhammed Fuâd Abdulbâkî) I – XIII, 1. Baskı, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, Kâhire, 1986,
- ATÎK, Abdulaziz, *İlmü'l-Me'ânî*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1987.
- el-A'ZAMÎ, M. Mustafa, "*Buhârî*", *DİA*, İstanbul, 1999.
- BAĞCI, H. Musa, *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*, Ankara Okulu Yay.,Ankara, 2015.
- el-BAĞDÂDÎ, Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Dâru İhyâ, Beyrut, 1986.
- BEKRÎ, Şeyh Emin, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye fî Sevbiha'l-Cedîd*, *İlmü'l-Me'ânî*, Beyrut, 2005.
- BESYÛNÎ, Abdulfettâh Feyud, *İlmü'l-Me'ânî*, Müessetu'l-Muhtâr, Kâhire, 2004.
- BOLELLÎ, Nusrettin, *Belâğat, Beyân, Me'ânî, Bedî' İlimleri*, İ.F.A.V. Yay., İstanbul, 2013.
- BUHÂRÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, I-XVI, 1992.

- el-CÂHİZ, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, (thk. İbrahim Şemseddin), I-III, Müessesetu'l-Âlemî, Beyrut, 2003.
- el-CÂRİM, Ali, Mustafa Emin, *el-Belâğatu'l-Vâdıha*, Eda Neşriyat, İstanbul, ts.
- el-CEDBE, Ahmed İbrahim, *Esmâu'l İstifham fi Sahihi'l-Buhârî*, Gazze, 2012.
- İBNİ CİNNÎ, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, (thk. Muhammed Ali en-Neccâr), el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- el-CÜRCÂNÎ, Abdulkâhir, *Delâilü'l-İ'câz*, (thk. Mahmud Muhammed Şâkir), Matbaatu'l-Medenî, Kâhire, 1992.
- el-CÜRCÂNÎ, es-Seyyid eş-Şerif, *et-Ta'rîfât*, Dâru's-Surûr, Beyrut, ts.
- DAYF, Şevki, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, el-'Asru'l-İslâmî, Kahire, 1963.
- DEMİRAYAK, Kenan, *Abbasi Edebiyatı Tarihi*, Şafak Yay., Erzurum, 1998.
- DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yay. İstanbul, 1996.
- EBÛ UBEYDE, Ma'mer b. el-Musennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân*, (thk. M. Fuat Sezgin), Muessetu'r-Risale, Beyrut, 1981.
- ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, İşaret Yay., İstanbul, 1999.
- İBN FÂRİS, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Zekeriyya, *es-Sâhibî fi Fikhi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, (thk., es-Seyyid Ahmed es-Sakr), Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Kâhire, 1977.
- FECCÂL, Mahmud, *el-Hadîsu'n-Nebevî fi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Müessesetu'l-Cerîsî, Riyad, 2009.
- FURAT, Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi*, İstanbul Üni. Yay., İstanbul, 1996.
- el-ĞALÂYİNÎ, Mustafa, *Camîu'd-Durûsil-Arabiyye*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1998.
- el-HÂŞİMÎ, es-Seyyid Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, (thk. Yusuf es-Sameylî), el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1999.
- EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yusuf, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1992.

- İBN HİŞAM, Ebu Muhammed Abdullah Cemâluddin, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, (thk. Muhammed Yâsir Şerif) el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1997.
- _____ *Muğni'l-Lebîb*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1995.
- HÜSEYİN, Abdulkadir, *Fennu'l-Belâğa*, 2. Baskı, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1989.
- KANDEMİR, M. Yaşar, "el-Câmiu's-Sahih", *DİA*, İstanbul, 1999.
- el-KAZVÎNÎ, el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman, *el-Îzâh fi Ulûmi'l-Belâğa*, I-II, (thk. Muhammed Hafâcî), Beyrut, 1980.
- İBN KESÎR, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, Dâru'l-Kutubi'l-Maârif, Beyrut, 1974.
- KOCAER, Abdullah Feyzi, (*Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh*), Hüner Yay., Konya, 2004.
- KOÇYİĞİT, Talat, *Hadîs Tarihi*, TDV. Yay., Ankara, 2014.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Kitâbu 'ş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, (thk. Müfid Kanîha-Nuaym Zerzûr), Beyrut, 1985.
- KÜÇÜKKALAY, Hüseyin, *Kur'an Dili Arapça*, Konya, 1969.
- el-LEBDÎ, Muhammed Necîb, *Mecmûatu'l-Mustalahâti'n-Nahviyye*, Beyrut, 1985.
- İBN MANZÛR, Cemaleddin Muhammed b. Mukerrem, *Lisanu'l-'Arab*, I-XV, Dâru'l-Mearif, Kahire, 1990.
- MATLUB, Ahmed, *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Belâğiyye ve Tatavvurihâ*, Mektebetu Lübnan en-Nâşirûn, Beyrut, 1996.
- MECDÎ, Vehbe-Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-'Arabiyye*, Mektebetu Lübnân en-Nâşirûn, 2. Baskı, Beyrut, 1984.
- el-MERÂĞÎ, Ahmet Mustafa, *Ulumu'l-Belâğa*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- el-MEVLEVÎ, Tâhir, *Edebiyat Lüğati*, (Neş. Kemal Edip Kürkçüoğlu), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1973.
- el-MEYDÂNÎ, Abdurrahman Hasan Habenneke, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye, Ūsûsühâ ve Ulûmuhâ ve Fünûnuhâ*, I-II, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1996.

- el-MEYLÂNÎ, Muhammed b. Abdîrrahim el-Ömerî, *Şerhu'l-Muğnî*, Dîvânu'l-Vakfi's-Sünnî, Bağdat, 2011.
- el-MÜTEVELLÎ, Sabrî, *fî 'İlmi'n-Nahvi'l-Arabî, Ru'ye Cedîde ve Arz Nakdî*, Kâhire, Dâru Garîb, 2001.
- er-RÂCÎHÎ, Abduh, *et-Tatbîku'n-Nahvi*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut, 2004.
- er-RÂFÎ'Î, Sadık, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- er-RÂZÎ, Fahreddin Ebû Abdullah et-Taberistânî, *Nihâyetu'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-Îcâz*, (thk.Bekrî Şeyh Emin), Dâru'l-İlmi li'l- Melâyîn, Beyrut, 1985.
- _____ *Mefâtîhu'l-Ğayb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut,1990.
- es-SABBÂĞ, Muhammed, *et-Tasvîru'l-Fennî fî'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Beyrut, 1988.
- es-SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsîr*, I-III, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1980.
- es-SÂLÎH, Subhî, *Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhû*, Dâru'l-İlim, Beyrut, 2009.
- SANCAK, Yusuf, Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde İstişad ve Edebi Yönü Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları, *Ekev Akademi Dergisi*, 2005, sayı: 24.
- es-SEKKÂKÎ, Ebû Yakup Yusuf b. Ebî Bekr, *Miftâhu'l-'Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- SÎBEVEYH, Ebû Bîşr Amr b. Osman, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, I-V, Mektebetu'l-Hanci, Kâhire, 1988.
- es-SUYÛTÎ, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekir, *el-Muzhir*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998.
- _____ *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahv*, thk. Abdulhakim Atıyye, Dâru'l-Beyrûtî, Dimeşk, 2006.
- _____ *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, (thk. Mustafa Dîb el-Buğa, Dâru İbni Kesir, Dimeşk, 1996.
- _____ *Mu'tereku'l-Akrân fî İ'câzi'l-Kur'ân*, I-III, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- es-SÛBKÎ, Behâuddin Ahmed b. Ali, *Arûsü'l-Efrâh fî Şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, I-II, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2003.

- STEVENSON, Robert, "İstifhâm", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988.
- eş-ŞELEKÂNÎ, Abdulhamid, *Mesâdiru'l-Luga*, nşr. Emin Meyserî el-Yemenî, Trablus, 1982.
- et-TABERÂNÎ, Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, (thk. Hamdi Abdulhamid es-Selefi) Mektebetu İbn Teymiye, Kahire, t.y.
- et-TEFTAZÂNÎ, Sadüddin, *el-Mutavvel 'ala't-Telhis*, Mataba-i Âmire, İstanbul, 1891.
_____ *Muhtasaru'l-Me'ânî*, Salah Bilici Kitabevi yay., İstanbul, 1974.
- TİRMÎZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünenü't-Tirmîzî*, I-V, (thk. İzzet 'Abis ed-De'as), Mısır, 1968.
- ez-ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn, *Tezkiratu'l-Huffaz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- ez-ZEMAŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil*, I-IV, thk. Abdurrezzak el-Mehdî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997.
_____ *Esâsu'l-Belâğa*, (thk. Muhammed Bâsıl es-Sûd), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- ez-ZERKÂNÎ, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilu'l-Kur'an fî Ulûmi'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Ali Kutub - Yusuf eş-Şeyh Muhammed), el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1996.
- ez-ZERKEŞÎ, Bedrüddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, I-IV, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, 1. Baskı, Dâru'l-Mârife, Beyrut, 1972.
- ZEYYÂT, Hasan, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru Nahda, Kahire, t.y.